

Пригоди Мак-Лейстона, Гаррі Руперта та інших

Майк Йогансен

Йогансен Майк

ПРИГОДИ МАК-ЛЕЙСТОНА, ГАРРІ РУПЕРТА ТА ІНШИХ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Віллі Вецеліус (Willy Wetzelius) — псевдонім Антона Райнке, що народився р. 1893 в німецьких колоністів у Запоріжжі (на Хортиці). Речі свої, написані в легкому жанрі авантурних романів, він зачитував на вечірках у колонії. Цей його роман перекладений нами з рукопису, що дістався до Видавництва після смерти самого Антона Райнке.

Для того, щоби можна було його надрукувати, довелося змінити й зм'ягчити деякі місця його книги, написаної трошки вільно, — бо вона не призначалася до друку. Окрім того, довелося скоротити деякі вставні епізоди (напр., історію Камілли), бо роман справляв вражіння не зовсім закінченого й ці епізоди мали занадто малий зв'язок з ходом дії.

Антон Райнке не повернувся з Німеччини, куди він поїхав з Представництвом. Його застрелив німецький офіцер у випадковій сутичці, що Райнке мав з двома фашистами. Тому, хто пише ці рядки, довелося, перекладаючи, дописувати останню главу — початок її (історію Лейнів) написав сам Вецеліус. Без ніяких змін у стилі Вецеліуса zostавлений III розд.

В особі Дюваля Вецеліус дав деякі риси свого характеру. "Der Mensch ist der machtigste!" було улюбленим прислів'ям Вецеліуса.

М. К.

Розділ 1

ДАМА В ЧОРНОМУ

Африканська пантера. Політ на аероплані. Міс Древінс — економка. Згадка про баладу Е. По "Еннебель Лі". Голод у Росії й на Україні. Бухгалтерів палець. Бетсі, Мод і Дженні. Дама в чорному. Доктор Ріпс. Транспорт "Вікторія". Чоловік з птицею. Гаррі Руперт. Знов міс Древінс — економка. Вибух на морі. Сигарета на водорості. Що подумав би альбатрос, коли б умів курити.

Рівно за хвилину по тому, як пальчик з виплеканими пазурями, що не тільки ніколи не торкався варстату, а й не пришив своїй власниці ні одного гудзика*, двері спальні тихо розчинилися й у кімнату легеньким стрибком впурхнула пантера.

Зелені очі молодого, ще не зовсім ізформованого звіря зустрілись із сонними очима дівчини.

Вона вистрибнула з ліжка й, розпалена сном, почала вовтузитися й бавитись з своєю улюбленицею, що більше була б підходила до хащів центральної Африки, ніж до

комфортабельної кімнати доньки м-ра Мак-Лейстона.

В Південній Америці є ягуари, та було віддано кілька сот тисяч пудів хліба, щоби дістати справжню африканську пантеру.

Що таке прозаїчний хліб — адже голод не в Америці, а в Радянській Росії. В Америці долари, долари в містера Мак-Лейстона — в Мак-Лейстона є єдина дочка, отже, в дочки м-ра Мак-Лейстона долари.

Тим часом дочці м-ра Мак-Лейстона набридло бавитись з Еннебель, як вона взивала свою іграшку за баладою Е. По, й, швиденько підбігши до письменного стола, вона написала швидкою недбалою рукою: "Доброго ранку, папа! Пришли мені сьогодні Herald".

Потому вона пришпилила свій телеграм до нашійнику Еннебель і, доручивши її прислузі, почала ждати відповіді, роздивляючись у люстру через усю стіну своє личко, оточене пасмами золотавого волосся... Спочатку далі було написано: наївний аромат 18-літньої не зовсім розквітлої істоти світився в кожній жилці цієї молодії... і т. і.

Але, розміркувавши добре, автор вирішив цього не писати, а запропонувати читачеві самому уявити собі гарненьку 18-літню дівчину, виплекану за всіма правилами мистецтва, зразкове звірятко, без єдиної хиби, що його виховати коштує тисяч людських туберкульозів, тисяч рахітичних дітей... словом сказати, дуже багато доларів. Допіру сказано, що звірятко було без єдиної хиби.

Та це не зовсім точно.

У вихованої міліярдерової дочки була одна хиба — вона звикла читати газети.

Бувають такі випадки в історії, коли навіть крізь грубезну шкіру буржуазного лаку продирається в газеті щось зовсім не передбачене й дуже незручне.

Це було вчора. Міс Древінс, головна керовниця палацу м-ра Лейстона на Avenue, була кисла й нудна, на вираз Едіт, мов старий оселедець; щоби її трохи розсердити, Едіт узяла вечірнє число газети "Herald" і почала читати, навмисне роблячи неправильні наголоси й читаючи слова на зразок вимови нью-йоркських пацанів: "New-York, число, місяць. Чутки про жахливу голоднечу в Росії справджуються. Голод нечуваний ще досі винищує цілі місцевості. Голодні жінки їдять своїх дітей. Випадки людоїдства зареєстровано...".

Раптом вона прочитала щось, що примусило її моментально покинути газету й почервоніти від зусилля не виявити почуття жаху, що її охопило.

Сьогодні, сидючи на килимі перед люстрою, Едіт так замислилась, що навіть скрикнула від несподіванки, коли Еннебель, низько несучи важку голову, торкнула Едіт своїм великим котячим носом.

Зненацька обличчя Едіт зблідло од гніву; замість очікуваної газети на нашійникові пантери була записка, на якій було написано: "Моя маленька фея не повинна бентежити своєї голівки тим, що примушує її замислюватись. Мак".

Цього ранку Едіт сердилася на своїх покоївок і, купаючись, навіть шпурнула в одну з них губкою. Губка, на щастя, влучила тій просто в обличчя, й бризки від ароматної води допомогли їй сховати сльози, що виступили на зачервонілих очах.

Едіт не пішла снідати з батьком, а під час прогулянки в авто різко спинила його перед кіоском із газетами. Обмінявши кілька монет на стос часописів, Едіт ніби заспокоїлася, бо почувала, що задовольнила свою примху. Вона вважала це за примху, бо м-р Лейстон узивав капризами всі її бажання.

Втім, щодо цього я би погодився з м-ром Лейстоном. У міліярдерової дочки співчуття до голодних — це дійсно каприз, садистична розвага. Протягом цілого тижня Едіт вбирала в себе газетні відомості, добуваючи їх то під час поїздок на авто, то підкупаючи прислугу. Жахливий голод, що, не шкодуючи фарб, малювали американські газети, притягав молоду дівчину, як метелика на вогонь.

Вона не могла відірватись від цього нового непереживаного почуття, схожого на гіпноз, яке спричиняли в ній оповідання про цар-голод.

За три дні до фатального дня, м-р Лейстон це добре пам'ятав, вони, сидючи поруч у кабінці аероплана, спостерігали розстелені далеко вниз шахмати різнокольорових піль. Нью-Йорк потону в фіолетово-жовтому тумані, й синя смуга океанова ласкаво вабила до себе виховану на сентиментальних віршах дівчину. Зненацька Едіт (м-р Лейстон пам'ятав це також добре) повернулася до нього й спитала: "Папа, а чого це в Росії голод?" М-р Лейстон трошки здивувався. — "Голод... Голод в Росії наробили більшовики, вони забрали в селян хліб".

"А чого в одній газеті я читала, що якби європейські держави не піддержували війни серед Росії, то такого голоду не було б".

"Я бачу, ти забагато читаєш", — сердито сказав Мак-Лейстон і замовк.

Як він шкодував про це згодом!

"Значить, нема чого їм допомагати?" — сказала Едіт.

"Я постачаю для АРА — тисячі банок з жиром, — сказав Лейстон. — Ми повинні допомагати навіть язичникові й митареві, сказав господь наш Ісус Христос".

Лейстон змовк і зручніше сів у кріслі, так що його тіло розпливалось над поручні, над спинку, над усе крісло.

Виявлялося, що постачати продукти для АРА дуже вигідна справа. Вона давала не менш як 35 відсотків чистого прибутку. Ввесь попсований товар ішов туди. Голодний не свиня — все з'їсть.

Крім того, все правління АРА було в руках у благодійника людства, короля хемічної промисловости м-ра Мак-Лейстона. А поза всім цим це дуже непогано виглядало — допомога голодним жертвам більшовизму...

"Он "Вікторія"", — перебив його думки механік, указуючи на північ-схід.

"Де?" — схопилася Едіт.

"Аж ось біла цятка праворуч від статуї Свободи. На рейді".

Едіт уп'ялася очима в білу цятку; "Вікторія" — це був арій-ський транспорт до Росії. З ним мав їхати, окрім штату шпівнів з міністерства справ закордонних, секретар хемічного тресту д-р хемії Джим Ріпс, найближчий помішник Лейстонів.

В уяві Лейстонові повстав баланс головної книги хемічного тресту. В головного бухгалтера був голомозий вигнутий палець. Коли він іскінчив свої пояснення й указав

їм на графу "чистий прибуток", то під цифрою залишився темний пітний слід. "Чи є в його жінка?" — подумав Лейстон і вийшов з Едіт з кабінки.

Бетсі, Дженні і Мод служили на органо-хемічній фабриці хемічного тресту.

Сьогодні, йдучи з роботи, вони всі троє стали перед плакатом:

American Relief Administration (ARA)

Купуй квиток в кіно "HYPPODROME"

1. Голодні йдуть.
2. Вимерле село й трупи голодних.
3. Мати, що їсть свою дитину.
4. Божевільний од голоду.

— Треба піти ввечері, — сказала Дженні.

Вони почали підраховувати гроші. Є ще й п'ять пенсів лишку.

Всі троє пішли до Мод: їй треба було щось справити в одежі.

Треба було затягти ниткою дірочки на панчохах. Дірочок було багато — довелося замазати деякі цятки чорнилом. Нема рації все зашивати, однаково все розлізеться, коли почнеш прати.

В кіно їх трохи розчарували. Треба було скидати пальто в роздягальні.

А залишати ще пенси в бородатого камердинера — це було вже занадто.

Бетсі і Дженні намовляли Мод піти все-таки подивитись. Та вона прекрасно знала, що треба зробити. Вона байдужим голосом запропонувала свого квитка якомусь клеркові, що стояв у черзі.

Той закліпав білявими віями й був, здається мені, дуже задоволений з того, що може побачити страхіття XX віку, не стоявши в черзі. Бетсі й Дженні роздяглись, мов леді, в вестибюлі, а Мод пішла додому.

Коло плакату стояв якийсь чоловік і роздивлявся малюнки.

Коли Мод ізрівнялася з ним, вона його пізнала. Це був немолодий уже робітник, що недавно поступив до фабрики.

— Знаєте, я не пішла сьогодні, — сказала Мод.

— І то добре зробили, — сказав старий. — Вони хотять нагодувати голодних за кошт наших копійок. На цих копійках Лейстон заробить мільйони. Найдеться досить дурних і без вас.

"Уже знайшлися", — подумала Мод і попростувала до-дому.

За півгодини вона вже сиділа на ліжку й розглядала свої цятковані чорнилом ноги. Боліло в грудях і хотілося спати.

"Добре, що так вийшло", — подумала Мод, і, накрившись пальтом, пробувала заснути. Боліло в грудях і не давало заснути...

Молода жінка в чорному костюмі, загорнута в чорний креп настільки, що не можна було пізнати її лиця, з рухами, в яких почувалась збалувана життям натура, одшукувала будинок № 34 в одній з фешенебельних вулиць Нью-Йорку. Нарешті вона спинилась на мить перед табличкою, на якій було написано 34.

На передній двері прибито другу табличку:

Д-р Дж. Ріпс.

Секретар правління хемічного тресту.

Вдома від... до...

Вона рішуче надала кнопку.

У відповідь на цей рух з-поза ріжку котеджа викотився фіолетовий шматок, що був очевидячки колись білісінким шпідом, і взявся гавкати мов скажений.

Дама в чорному чекала терпеливо далі.

Здавалося, що в котеджі жили глухі або мертві.

Щось клацнуло, наче стукнули чийсь залізні зуби, й фіртка саду поволі одійшла, а слідом за нею перед здивованими очима чорної дами тихенько одсунулися важкі двері котеджа.

Собака зник у фіртці, а незнакомка пішла довгим коридором без вікон, освітленим сильною електричною лампою.

Далі холодний передпокій, просякнутий пахощами хемічної лабораторії, й нарешті таємнича одвідувачка опинилася в просторій кімнаті, що вражала своєю обстановкою. Ця кімната здавалася якимось складом якнайріжноманітніших річей, нагадувала аукціонний зал, де позношували рештки роскоши збіднілі аристократи й погорілі буржуа.

Не видно було хазяйської руки, що ніби придає життя обстановці.

Усе було вкрито грубим шаром пилу.

Та незнакомка не встигла одняти свого пальця від якоїсь вати, що на ній од цього дотику залишилась еліптична цятка, як у кімнату увійшов господар котеджу, д-р хемії Джим Ріпс.

— М-р Джим Ріпс?

— Цілком слушно, міледі. Чим я можу бути вам корисним?

— Покляніться мені, Джиме Ріпсе, що ніколи й нікому ви не скажете моєї таємниці.

Ріпс намагався розгледіти риси обличчя незнакомки, старанно сховані серпанком, і скоріше відчув, ніж побачив, що лице її набрало строгого й рішучого виразу.

Погляд його перейшов па прекрасно виплекану молоду фігуру.

Думки калейдоскопом завертілися в його голові. Він мовчки вклонився.

— Ви знаєте, що транспорт АРА за два дні одпливає до Росії.

— О, інакше я не був би їхав на ньому сам з доручення тресту.

— В мене немає грошей. Ось єдине, що мені зосталось, — сказала незнакомка, граційно простягаючи йому окраєць серпанкового шарфу.

— Але як я можу стати вам у пригоді?

— В мене є чоловік. Втім, може слушніше було б сказати: в мене був чоловік. Він поїхав до Європи, й ось уже одина-

дцять місяців, як я не маю од нього звісток і не маю про нього ніяких відомостей... М-р Ріпс, невже ж ви не зрозумієте, що цього досить для того, щоби примусити нещасну жінку просити, благати вас... — вона простягла до його руки.

Д-р хемії Джим Ріпс дуже хотів сказати, що немає для чого їхати так далеко, щоби

знайти собі чоловіка — що, приміром, він сам...

Але в тоні й усій постаті незнакомки було щось таке, що не дозволяло сподіватись на успіх від такої пропозиції. У Ріпса майнув у голові зарідок пляну...

Тоном, в якому відчувалося скоріше наказ, ніж прохання, сувора й гарна, мов древнегрецька римлянка, вона сказала, мало не пошепки:

— Ви повинні мене взяти з собою, Джиме Ріпсе.

Чути було, як такав годинник у жилетній кишені д-ра хемії.

Нарешті д-р сказав:

— Але куди він поїхав?

— До Росії.

— Як він міг залишити вас саму?

— Його закликала повинність.

— Вибачте — я вас не розумію.

— Він покинув мене, щоби стати в лави армії, що мала відновити законний порядок у його рідній країні. Він поступив до Білої армії.

Ріпс поспішив стиснути незнакомці руку. Раптом він засуетився.

— Ах я старий осел! Що ж ви стоїте? Сідайте, ради Бога.

Й він присунув їй крісло.

— Я повинна бути в Росії, — сказала вона, сівши. — Це рація мого існування.

Ріпс уважав, що це з його точки зору зовсім не було рацією її існування. Щодо цього, авторові доведеться, мабуть, з ним ізгодитись. Але Ріпс не посмів висловити вголос свої погляди на рацію існування незнакомки.

— Як ваше ім'я? — спитав він.

— Марта Лорен, — відповіла незнакомка.

Вирішено, що m-me Марта Лорен поїде з транспортом, яко сестра-жалібниця.

Окрім того, вона попередила м-ра Ріпса, що аж до прибуття їхнього до Англії сидітиме в каюті.

Їй треба сховати від'їзд від деяких близьких людей — з мотивів, що Ріпс напевне ухвалив би, якби він їх знав.

М-р Ріпс мовчки ухвалив ці мотиви, хоча й не знав їх.

— На все добре, — сказала незнакомка. Ріпс проводив її до дверей, копнув ногою фіолетового шпиця, що спробував був загавкати, так, що той одлетів і вдарився об стінку, й закрив за незнакомкою двері.

Потім він повернувся назад, але не сідав.

Розставивши ноги, він стояв посеред кімнати й посміхався до якоїсь думки, що захоплювала йому уяву. На лиці його, з яскраво виявленими слідами венеричної хвороби, з'явився раптом якийсь солоденький вираз...

За день до фатального дня — містер Лейстон це добре тямив — пантера Едіт принесла йому од неї записку: "Я люблю тебе за те, що ти допомагаєш голодним. Едіт".

М-р Лейстон посміхнувся, розірвав записку й почав думати. Тіло його розливалось по ліжку, але ліжка м'ягко уступило його вазі й приймало жирні хвилі Лейстонового

тіла в свої береги.

Лейстон підрахував несподівані вигоди від операцій з АРА. Цей голод був для нього цілком несподіваним подарунком. АРА збирала гроші дуже добре й не насмілилась би брати крам в іншого, як у Лейстона.

Якщо так буде й далі, міркував благодійник голодних, то можна буде здійснити деякі невеличкі проекти.

"Благодійник голодних" — ах, так.

Сама Едіт дякувала йому за голодних. Перед обличчям м-ра Лейстона з'явилась величезна графа Головної Книги, й він заснув на восьмій цифрі зверху.

Величезний вантажний транспорт "Вікторія" ось уже три дні плыв в рейсі Америка — Європа.

На борту було безлюдно й спокійно. Важкий ніс невтомно колов зелене багно хвиль, що пружавою масою розходилися обіруч корпусу корабля, одпливали далі й зникали в крайнебі.

Уже два дні суцільний круг неба без перерви держав корабель в синіх общеньках. Кожного вечора Марта Лорен виходила на палубу дихати свіжим повітрям.

Після дня в задушній каюті, хоч як ні комфортабельно її спорудив Ріпс, треба було набратися свіжого вітру.

До сього часу д-р Ріпс не утрудняв Марту Лорен своїми одвідинами. Тій це здавалося цілком природнім, але читачеві, що випадково ознайомився з деякими думками шановного доктора, це ледве чи здаватиметься природнім. Причина цього з'явища, як вияснено з рецепта, відданого в корабельну аптечку, та, що доктор хемії заслабував на шлунок, в такий спосіб, що почував себе абсолютно нездатним вести розмову з дамою на протязі години. Допіру сьогодні йому полегшало трохи, але він не приходив з візитом до Марти Лорен.

В описуваний вечір погода дуже змінилася, ясний спочатку захід засотався сивими хмарами, море надулося, стемніло й глухо гарчало.

Марта довго гуляла по палубі, заглиблена в свої думки...

Була вже темна ніч, коли вона опам'яталась від своєї задумливості.

Вона підійшла до дверей, що вели униз у каюту, двері не піддавалися; вона штовхнула дужче — вони були замкнені.

Вона постояла з хвилину й підійшла до дверей, що вели в машиновий відділ пароплаву.

Ці двері також були замкнені — це було ще зрозуміло —але чому ж ті?

Вона не знала, що й думати. Важке передчуття охопило все її тіло.

Вона зробила кілька кроків до борту. Власні її кроки дзвінко пролунали крізь рівномірне гудіння машини.

Вона оглянулась. На палубі нікого не було.

Нарешті вона сіла на купу тросів, що лежали коло поручнів, і схилила голову на поручні борту. Раптом вона схопилась мов ужалена: її щока прийшлась на чийсь палець, що здавлювали поручні. Інстинктивно вона почала подаватись до середини пароплаву.

З сутіні виділилась якась постать. Марта скрикнула, й у тій же хвилі чиясь рука схопила її за лікоть.

Мартинові було 45 літ. Ніхто не знав, звідки він узявся. Деякі вважали, що він ірландець, ґрунтуючись на його акценті, але інколи ті, що його бачили частіше в коршмі, спостерігали, як він, схиливши голову на руки, вимовляв перед себе якісь зовсім незрозумілі слова з горловими звуками, якимсь свистом.

"Знову забалакав старий по-мавпячому", — зауважував хтось пошепки, бо вголос ніхто не насмілювався глузувати з нього. Всі знали його вже моряком, але за два місяці до відплиття "Вікторії" він зник з корчем і ніхто його не бачив. Ходили чутки, що він працює десь на фабриці, інші казали, що його посаджено у в'язницю. На руках його були смуги, що наливалися кров'ю, коли його охоплював гнів, так само як широкий шрам через усе обличчя.

За день до відплиття "Вікторії" він знову з'явився на очі. Його бачили в конторі, де наймалися матроси.

Мартина з охотою прийнято на транспорт старшим матросом. Його посвідки вказували, що він бував боцманом на тихоокеанських шкунах, знову деякі казали, що він бував капітаном корсара, посилаючись на дику птицю, витатуїровану серед двох круглих м'язів на грудях.

На кораблі його товариші помітили, що він очевидно чогось цікавився доктором хемії м-ром Джимом Ріпсом.

Дж. Ріпс наблизив своє обличчя до зляканої дівчини й прошепотів: "Не бійтесь — ви зо мною — я вас люблю".

Рука його не випускала її ліктя.

"Ідіть геть!" — сказала вона задихуючись і пробуючи визволити руку.

Але доктор схопив її ще за другу руку й сказав:

"Не пручайтесь, це річ абсолютно безнадійна. Тут нікого нема. Вислухайте мене спокійно. Вам все одно доведеться мене вислухати. Ну, не будьте ж дурною, заспокойтесь".

"Кажіть, ради Бога, й пустіть мене", — прошепотіла вона.

"Я не Дж. Ріпс, — сказав той. — Та хто б я не був, а я вас люблю. Вам нема чого їхати шукати чоловіка, я маю долари, дуже багато доларів, скільки вам і не снилося".

"Що ж вам треба від мене?" — простогнала вона.

"Ви знаєте, чого мені од вас треба. Рішайте швидше, бо я не люблю, коли мене дратують. Ви почали дратувати мене з тої секунди, як прийшли до мене. Так чи інакше, але ви зробите те, чого я хочу від вас".

"Хто ви такий? — сказала вона, щоб виграти час. — Я не маю охоти зв'язуватися з каторжником".

Ріпс настоював, його слова ставали чимраз загрозливіші. Він охмелів і став гладити її рукою по грудях, по животу. Марта почала відчувати, що їй робиться млосно. Ще хвилина, й він робитиме з нею, що схоче.

Вона кинула йому в обличчя кілька грубих лайок, але він, немов не чувши їх, казав

своє, й щораз сміливіші ставали його руки.

Раптом вона одкинула з обличчя серпанок і крикнула:

"Подивіться на мене!"

Перед Ріпсом була Едіт Лейстон.

На секунду звикле почуття рабської підлоти опанувало Ріпсом. Він випустив її руки. Вона кинулась бігти, але в тій же хвилі він знов спіймав її за руку.

"Це не міняє справи,— сказав він хрипко. — Я маю доручення від Лейстона заправляти транспортом. Вам ніхто не повірить".

"Пустіть! — зойкнула Едіт. — Ви поплатитесь за це".

Ріпс витяг з кишені якусь чорну річ.

"Мовчіть, коли не хочете опинитись за бортом. Я застрелю Марту Лорен, як кішку, й мене виправдає кожний суд, я маю долари. Ви це розумієте. Я плював на всі суди".

Й він перевів кнопку на бравнінгу.

"В останній раз питаюсь в вас — ви зробите те, що я від вас вимагаю?"

"Ні!" — скрикнула істерично Едіт. Ріпс підняв дуло револьвера.

В цій хвилі револьвер вилетів з його руки й дзвінко ляснув об двері. Над Ріпсом мов хмара стояла якась постать — минула сота частка секунди, й д-р хемії лежав долі, хряснувши кістки.

"Не вбивайте!" — інстинктивно вигукнула дівчина й кинулася до двох чоловіків.

Напівмертва від страху і здивування, вона почула якесь ніби звіряче бурмотіння, якийсь горловий свист, наче на Ріпса напала гігантова мавпа.

Вона одсахнулася, але в цій хвилі два тіла докотились до неї й руки її торкнулись якась груба тканина.

"Людина", — промайнула в голові її гадка, й вона закричала знову:

"Не вбивайте, ради Бога!"

Але постать не збиралась вбивати Ріпса. Натомість вона щось вовтузилася коло його очей. На смерть перелякана дівчина думала, що доктора осліпляють. Вся тремтячи, як осиковий лист, вона глянула на руки невідомого чоловіка. Руки методично зав'язували очі докторові хемії Дж. Ріпсові.

Потім чоловік взяв доктора одною рукою під пахву, одімкнув двері й зник сходами машинового відділу.

Едіт хотіла бігти за ним, але він рукою наказав їй залишатися.

Знесилена дівчина сіла на стос мотуззя. Через хвилину чоловік вернувся.

"Знаєте, що я вам скажу? — сказав він по-англійськи. — Стережіться отого д-ра та не виходьте краще з своєї каюти. Крім усього іншого він венерик, і ви ризикуєте спіймати хворобу".

Міліярдерова дочка хотіла образитися, але швидко втямила, що це тут буде не до речі.

"Ви знаєте, хто я? Я — Едіт Мак-Лейстон, — сказала вона. — Мак-Лейстон зуміє нагородити вас".

Чоловік витягнув ліхтарика й подивився на Едіт. В одбитому світлі вона побачила

кремезну фігуру з розстібнутим по-матроському коміром. На грудях виблискувала синім якась татуїровка.

При імені Мак-Лейстона чоловік якось невиразно захрипів.

"Мені не треба Лейстонової нагороди. Робіть так, як я вам сказав. Прощайте!" — і він повернувся, щоби йти.

"Стривайте, — скрикнула Едіт, — скажіть, хто ви. Вам загрожує небезпека. Ріпс зітре вас з лиця землі".

"Ріпс не зітре мене з лиця землі, бо він не знає, хто перебив йому справу. Він і не дізнається цього, бо вахтенний удвічі менший за мене на зріст: спить зараз як мертвий.

А що до того, хто я такий, то вам немає до цього діла. Я не маю найменшого бажання бути з вами знайомим. І стережіться, бо такий випадок, як сьогодні, буде не кожного разу. Прощайте".

Й матрос зник у дверях.

Едіт повагалась ще з хвилину й зійшла теж униз.

На поручнях сходів вона раптом відчула щось липке. З огидою прибравши руку, вона піднесла її до лампового світла. На пальцях залишилися цятки крові.

Не знаю, чим пояснити той факт, що Гаррі Руперт ні разу не зустрівся на транспорті з Мартином. Обоє вони були робіт-ники хемічного виробництва, коли вірить чуткам, що поширювалися навколо Мартина.

Гаррі ж був робітник з хемічної лабораторії славнозвісного професора Двела й їхав у Європу за якимсь ділом, суть якого ще не з'ясована.

Та на транспорті Мартин був старший матрос, а Гаррі випадковий пасажир.

Мартин не цікавився пасажирами, а Гаррі сидів через всі дні з якимись книжками.

Ані першому, ані другому й на думку не спадало, як їх може зв'язати пізніше доля.

Едіт, опинившись в каюті, не могла спати. Що робити? Як далі бути?

Вона не намагалася знайти щось утішного в тій становищі, в якому вона опинилася. Вона не ховала голову під крило, мов казуар. Дійсність була жахлива з її точки погляду.

Потрапивши в лапи докторові Ріпсові, захворіти на жахливу хворобу, від якої немає рятунку. Як вона шкодувала, що втекла з Нью-Йорку потайки. Вона могла якось намовити м-ра Мак-Лейстона, зрештою могла б хоч залишити йому свою адресу. Грошей не було. Вона взяла з собою всі свої коштовні речі — це була чимала сума, але ховала в собі небезпеку. Втома звала до сну, й помалу Едіт заснула. Заснула, як була, не роздягшись, навіть не розстібнувши вузького коміру, який носили в 192... році. Щось не давало їй заснути, щось настирно кружляло за її спиною. Вона старанно оглядалась, обшукувала всі закутки своєї кімнати, кликала міс Древінс, і вони починали шукати вдвох. Ніде нічого не було, й міс Древінс збиралася йти, але за спиною все щось кружляло. Міс Древінс нарешті пішла. Стало душно. Нічим було дихати. Вона хотіла скрикнути й не могла. Нарешті вона пересилила себе й оглянулася. З-за поручнів борта показується обличчя, простягається волохата рука. Вона росте, росте, росте, досягає гігантських розмірів. Це не людське лице. Величезний висунутий наперед щелеп це

показує — це лице гігантової людиноподібної мавпи. Мавпа хапає Едіт за руку й зриває з неї кільце. Едіт дико скрикує й прокидається вся в холоднім поті...

Д-р Джим Ріпс більше не турбував Едіт своїми одвідинами. Шановний учений знову не виходив на світ цілий день, а другого дня вийшов з перев'язаною фізіономією.

"Наслідки занадто гострої бритви", — сказав доктор у відповідь на запитання помішника капітана.

"Вони не стануть нам на перешкоді, щоб роздушити шклянку грогу", — додав він, і обоє подалися до їдальні.

В цей день Едіт дістала від Ріпса записку. Спочатку вона хотіла її викинути не читаючи, але обережність підказала їй не гребати ніяким засобом боротьби.

Насамперед дозвольте висловити Вам подяку за те співчуття Ваше, що допомогло мені врятуватися з рук злочинця. Злочинець уже знайдений, і його жде законна кара. Я більше не турбуватиму Вас своєю присутністю й, коли дозволите, зроблю все, що можу, щоби допомогти Вам вернутися додому.

Д-р хемії Дж. Ріпс.

Додому?

"Коли й вернуся додому, то не з Вашою допомогою, — подумала Едіт, — грошей стане".

Але невже ж він пише правду й матроса знайдено.

Вона бачила Мартина на палубі. Очевидно, його не заарештовано. Може, д-р Ріпс не збирається його арештувати й віддавати під суд, а хоче розправитися з ним по способу Ку-клукс-клан, тобто наймоднішим культурним американсько-капіталістичним самосудом.

Його шпики, мабуть, стежать за Мартином і, вибравши зручну хвилю, вирядять його на той світ. При одній думці про це кров захолола в жилах Едіт — він її врятував.

Вона зібралася бігти шукати Мартина, щоби якось попередити небезпеку. Але в цій хвили вона підстрибнула, мов м'ячик, на ліжку. Вона встала знову. Але новий удар повалив її долі.

Вона підвелася вдруге й вибігла в коридор. Щось тріщало, весь транспорт ходив ходором. Хапаючись за сходи, вона вибігла на палубу. Було повно народу. Фок-брам-стенгга (чи щось вроді того) повалилась вздовж і задавила насмерть кілька душ.

Не знаючи, що робить, Едіт кинулась тікати, але в цій хвили щось схопило її за ногу, вона подивилась і зойкнула. Погляд її уперся в витріщені шкляні очі. Неприродня поза зламала постать чоловіка навмерті, по щоках його опливав сірий мозок, ноги Едіт замekli. Вона подивилася вниз — вона стояла в калюжі крови.

Величезний ахтерштевень висів, мов ганчірка, з корми транспорта. Люди, давлячи, б'ючись одне з одним, добували шлюпки.

Раптом, щораз зростаючи, почався тихий непереривний рип. Наче хтось одчиняв заіржавілі двері.

Зростаючи, мов хвиля, він досяг сили громового вдару, й центр транспорту з димарями, вікнами й мачтами провалився з гуркотом вниз. Якась мотузка вдарила Едіт

по шиї, й вона знепритомніла...

Дув пасат. Проти пасату боровся білий альбатрос, ідучи в 100 метрах над поверхнею води, і вдивлявся гострим мов голка оком, шукаючи риби серед зелених водоростів. За якусь гілочку зачепилася біла цятка.

Якби альбатрос був умів курити табак, він рішив би, що це сигарета. На цім місті півгодини тому спинився транспорт "Вікторія".

Розділ 2

КАФЕ СИНЬОЇ МАВПИ

"Ліберія" одпливає з Марселю. Про Мак-Лейстона, міс Древінс і кретина Сіднея Лейстона. Розшукове бюро Пінкертон. Молодий чоловік з загадковим обличчям. Молодий чоловік з рисаком. Париж. Кафе Синьої Мавпи. Замах на мільярдера. Перша згадка про Пуанкаре. Іван у Парижі. Таємничий англієць. П'ять головорізів із Танжеру. "Чоловік за бортом". Почуття Камілли. Камілла молиться. "Ви прикупили до дев'ятки". Про двадцять одно й про шмен-де-фер. Білявий матрос на "Ліберії".

Був ясний сонячний день. На зверхній палубі пароплаву "Ліберія", що одплив з Марселю і мав обійти західний беріг Африки, походжали два молодих чоловіки. Франсуа, молодший, видобув єгипетську папіроску, постукав об коробочок з пірамідою й пальмою і нервозно закурив. Потім він сплюнув через борт, поворушив губами, ніби хотів щось сказати, але змовчав. Ще за хвилину він і його старший товариш, низенький на зріст блондин, ходили мовчки навколо гори з фанери й дощок. "От робота, — сказав нарешті Франсуа. — Ходім униз, все одно нічого не вигадасеш", — додав він з прикрістю. Білявий Вінсент витяг із кишені товариша коробок і закурив теж. Потім обидва мовчки зійшли на нижню палубу... В корабельних паперах за № 117 лежав такий документ:

"НАКЛАДНА № 368914, Від Ш. Дювер'є.

Адреса відрядчика: Париж, Кафе Синьої Мавпи.

Місце відрядження — Лібервіль.

Предмет: скринь, запакованих фанерою — 13.

Вага brutto: 1/2 тонни".

Мак-Лейстон поставив на ноги всі розшукові бюро. Сам Пінкертон, діставши синенький чек на кругленьку суму, віддавав розпорядження й для цієї справи навіть передав завідування страйкбрехерським бюро своєму головному заступникові. Зроблено таємні труси ві всіх молодих людей, що разом з Едіт були їздили на гоночних авто, але ніяких слідів її перебування не знайдено. Одного з тих молодих людей Мак-Лейстон навіть запрохав до себе в кабінет і благав сказати щиро, чи не знає він чого про його дочку. Молодий чоловік зробив спочатку загадкове обличчя, та коли Мак витяг блискучу чорненьку штучку на вісім персон і недвозначно став перекладати її в руках — молодий чоловік здрейфив і признався, що він нічого не знає.

Зав. віллою Лейстона стара Древінс повторювала в сотий раз те, що вона сказала на другий день по зникненню Едіт. Вона нічого не знає. Напередодні Едіт була дуже весела і обідала з великим апетитом. Вони їздили з Бобом Дочерті (молодий чоловік з загадковим виразом обличчя) у місто на жовтому "Бенці", і вона понакуповувала

якихось річей повний лімузин. Потім Боб відрекомендувався, а Едіт пішла спати в призначений колегією лікарів час. Вона прийняла перед сном таблетки як завше. Ніхто не міг би сказати, щоб вона хвилювалась, чи що. Вона навіть підійшла до неї, до міс Древінс, і сказала їй на добраніч. Ніхто не міг би вгадати, що на ранок її кімната буде порожня. Кретин Сідней Лейстон, брат молодії леді, посилав "к чортовій матері" всіх, хто пробував в нього розпитуватись. Коли вдалось йому втовкмачити, що Едіт немає, що вона десь поїхала, він тричі послав всіх "к чортовій матері", потім "к лихій мамі" і нарешті розплакався гіркими слізьми. Втім, він швидко втішився, коли його поведено в кімнату Едіт і залишено самого. Там цей благородний нащадок роду Лейстонів переодягся в бальний костюм сестри, замкнув двері й не виходив до вечора. Більше од нього нічого не добилися.

Опівдні четвертого дня по зникненню Едіт Лейстонові, що почав уже втрачати апетит, телефоном передано, що якийсь суб'єкт бажає його бачити в справі міс Едіт. За хвилину в кабінет увійшов бездоганно зодягнений молодий чоловік, сів на крісло, простяг ноги й почав розповідати. Він мав щастя зазнайомитись з міс Лейстон на бігах, де взяв приз його рисак "Континент". Рисак дуже сподобався міс Лейстон — це чорний метис без єдиного білого волоска. Його, рисака, батьки були... при цих словах Мак-Лейстон випалив непристойну лайку й запропонував молодому чоловіку перейти ближче до справи. Молодий чоловік охоче згодився перейти ближче до справи й розповів, що не далі, як п'ять день тому міс Лейстон запитувала його телефоном, чи не згодиться він продати їй "Континента". Він довго вагався, бо Континент — це найкращий рисак в штаті Нью-Йорк, і він сподівався, що міс Лейстон, як зацікавлена в цій справі особа, вестиме з ним далші розмови, але ось уже п'ять день проминуло й міс Лейстон мовчить. Отже, йому цікаво було б знати думку міс Лейстон в справі... він не доказав. Мак-Лейстон схопив його за комір і виштовхав з кабінету власноручно, стусонувши його на прощання ногою нижче спини.

Потім він, як розлютований звір, почав ходити по кабінету. Вийшов у залу і знову вернувся до кабінету.

"Ало, Пінкертон, — говорить Лейстон. Ви скоро знайдете сліди? Ви за організацією страйкбрехерів і провокаторів чи не втратили здатність виконувати інші доручення. Прошу вас поспішити. В цій хвилі я звертаюсь до іншого бюро, і ви не одержите премії". На дзвінок увійшов лакей. "Пошліть по радіо. Диктую: "Негайно затримати Джима Ріпса, в якому б порту він не був, привезти його сюди під суворою охороною. Лейстон"".

Був травень. Зелене листя лісів ще не вкрилося курявою од авто і кебів, що проносилися по шосе. Американська згоря, виблискуючи всіма кольорами райдуги, перелітала шосе й, сідаючи на зелених верхів'ях, звиклими американськими очима дивилася на нескінчений натовп кебів та авто. Час од часу їй щастило підібрати викинені з лімузинку рештки сніданку, й вона стоїчно дзьобала їх у трьох кроках від дороги. Її уваги не привернув на себе чорний мов жук бензиномотор, що пролетів безшумно, знявши хмари куряви. Вона навіть не подивилася на товстого чоловіка з виряченими очима, що, вдивляючись уперед, покинув нерозрізаний роман і нервово

совався на подушках у шклянному купе.

Лейстон прямував до Нью-Йорку. За годину перед тим розшукове бюро Пінкертона повідомило, що Едіт, без сумніву, поїхала пароплавом з Ріпсом. Добуто відомості, що вона цікавилася паризькими адресами за тиждень перед зникненням. За місяць, пригадав Лейстон, він мав розмови з Едіт, але йому вдалося небагатьма аргументами переконати її підїждати з подоріжжю в Париж, до зими, коли власне тільки й є рація їздити туди. Едіт так швидко й легко згодилася тоді, що Мак-Лейстону й на думку не спадало, що вона може все-таки передумати й поїхати в Париж сама. Для нього тепер жодного не було сумніву, що вона поїхала в Париж. Уже в день її зникнення дізналися, що вона забрала свої гроші з біжучого рахунку в банкові. Лейстон вирішив сам поїхати в Париж і миром вернути її назад, або хоч дізнатися, де вона є, й, коли схоче, побути з нею в Парижі.

"Ліберія" огинала Танжер. В Танжері Франсуа Дені й Вінсент Поль найняли п'ять душ головорізів із мароканських дезертирів. Капітанові сплачено грубі гроші, щоби він узяв їх на борт. Вінсент — старий досвідчений охотник — обмацав біцепси на руках у кожного з них, лікар у Танжері обдивився стан їх здоров'я. Військові посвідки їхні показували неабияке уміння стріляти з винтовки. Тепер ця шляхетна компанія, їдучи в третьому класі, через увесь день грала в шмен-де-фер. Вінсент і Франсуа держалися осторонь. Франсуа проклинав себе й цілий світ, що він ув'язався в цю дурацьку експедицію, й, витягаючи з кишені фотографічну картку Камілли, в думці порівнював елегантну танцівницю з волохатою дамою із горил, спльовував за борт і курих цигарку за цигаркою. Вінсент уперто мовчав, щоби ще більше не налякати Франсуа — в його був великий досвід у цих справах.

Ввечері вони знову стояли на палубі. Пройдисвіти різались у шмен-де-фер. Ліворуч синів лівий беріг Африки й розпливався туманом. Була тиха година.

Тоді Франсуа раптом звернувся до Вінсента й сказав глухо:

"Я почуваю, Вінсенте, що не вернуся з цієї чортової подорожі". Вінсент не одповів ані слова.

Обое вони не помітили, як повз них пройшов поволі молодий матрос з "Ліберії", білявий хлопець з маленькими гострими вочима. Він ніби спинився коло них, потім пройшов повз п'ять пройдисвітів, придивлявся до них з хвилину. Пройдисвіти вже знайшли якусь проститутку на палубі, й вона грала з ними за шосту. Матрос іще раз окинув оком компанію й двох молодих людей і зійшов східцями вниз.

"MIS EDITION LEYSTON закликається прийти в близькій їй справі RUE HONORE HOTEL PALACE, 14" — об'ява з'явилася в "Matin", "Petit Parisien", "Temps" і менших часописах Парижу. В розкішному номері готелю на ліжку лежав Лейстон, що не встиг ще замовити собі котеджа й чекав на прихід викликаних з розшукового бюро агентів. За чверть години увійшло в кімнату троє суб'єктів — два типових офіцери французької піхоти, з войовничим виглядом і підпилими обличчями. Третій був надзвичайно гарний брюнет з невеличкими чорними вусами, вогким глибоким поглядом і соковитими губами. Мак-Лейстон коротко схарактеризував зовнішність міс Едіт: вона блондинка, їй

вісімнадцять літ, блакитні очі, рудо-жовте волосся — особливих прикмет немає. Потім він дістав кілька її фотографій і віддав брюнетові. Той уклінно взяв карти, пильно подивився на них і, сховавши одну до себе в кишеню, роздав дві другі товаришам.

Легким жестом Мак-Лейстон вислав агентів і подзвонив лакеєві одягатись. Метрд'отель. Надавив він кнопку. Явився ставний чоловік, схожий на адвоката чи міністра, у фракці. "Найдіть мені чоловіка, що показав би мені Париж".

Через півгодини Мак-Лейстон з панком, що його прізвища він ніяк не міг запам'ятати, називаючи його то Бероном, то Бриманом, їхав в авто, що віз їх у кафе "Синьої Мавпи". Панок був раніше депутатом соціально-угодовської партії в парламенті, а тепер робив що завгодно за невеликі гроші. Він вирішив насамперед показати великому чужоземцеві кафе — єдине в своєму роді на світі. Дювер'є — великий майстер свого діла. Навіть у Парижі давно були б прикрили його кафе, якби не те, що він доводиться родичем самому Пуанкаре. І, нахилившись до міліярдерового вуха, панок почав йому шепотіти подробиці про кафе Синьої Мавпи. Лейстон недовірливо похитував головою, ніби хотів сказати, що ледві такі штуки до чогось придатні. Але оповідання його зацікавило. Авто спинився перед під'їздом, яскраво освітленим синім світлом. Панок вистрибнув перший, а Лейстон, важко похитуючись, пішов услід. В одну мить панок добув столика, й не встигнув Лейстон дійти до нього, як панок уже стояв коло столу й, низько вклоняючись, указував міліярдерові на крісло, підбите синім оксамитом. Лейстон вгруз у подушки й став дивитися на невеличку сцену. По тоненькому дротові ходила, тримаючи жертинку, струнка гола дівчина. Лейстон, що багато бачив на своїм віку гарних жінок, одразу оцінив струнке напруге тіло танцівниці, її тугі груди й круглу, мов виточену ногу. Вона була велика на зріст, з круглими, трохи безумними очима.

Вона ще раз перейшла дріт і, зробивши останній пірует, зникла. З півдесятка молодих людей і слинявих стариганів мляво заплескали в долоні.

До Лейстона підійшов сивий артист у комірці з мереживом. Це був сам Дювер'є. Жестом руки він запропонував міліярдерові податись до сусідньої кімнати. Це була спальня, вся в блакитних та рожевих стрічках з білими ковдрами на ліжку, як спальня молодих. Він указав на крісло коло стіни. Лейстон сів. Надавивши на кнопку, Дювер'є одкрив невеличке віконце й, привітно всміхнувшись Лейстонові, вийшов з кімнати. Кілька хвилин Лейстон сидів непорушно, вдивляючись у отвір у стіні. Кам'яне обличчя його не виражало нічого, губи залишались зневажливо зімкнуті. За деякий час, однак, в його погляді з'явилася цікавість, він поворушив губами, вдивлявся пильніше, зробив жест рукою. Спідня товста губа його обличчя одвисла, й по ній потік струмінчик слини. Він почав соватись у кріслі, змахнув рукою й, не одриваючись очима від віконця, зашарудив рукою навколо, шукаючи якоїсь кнопки. Нетерпляче мацаючи навкруги, він здибав другу кнопку на поручнях крісла, надавив її й, не відриваючись ні на мить від віконця, зручніше умостився на кріслі.

Через кілька секунд двері рипнули злегка й увійшла під серпанковим покривалом якась постать. Безшумно підійшла вона до крісла, серпанок згорнувся й упав долі й з-

під нього вийшла танцівниця, що допіру танцювала на дроті. На обличчі її була маска, маска людиноподібної мавпи. Лейстон закликав її жестом. Вона повернулася, підійшла до дверей і закинула гачок...

Вулиця була мов буря. В широкому річищі посередині мчалися кеби й авто; мов кільце величезного гусня, зсовуючись і витягаючись, повзли один за одним вагони трамваю, велосипедисти лавірували між екіпажами, обіруч бруку сунули нечисленні натовпи циліндрів, брилів, кепі, очі, бороди, галстуки, дами в неможливих туалетах. Зрідка пробігав чорнявий, замурзаний хлопчик із годинникової майстерні з червоними втомленими очима, замученими працею й абсентом. Якийсь циліндр переслідував двох жінок. Якби Іванові довелось опинитись у юрбі, він остовпів би, як Лотова жінка, — його обтікають хвилі, штовхають жінки, запаморочують голову їхні пахощі, сигарний дим, лякають сердиті вигуки незрозумілою мовою, штовхають, притискують до скляної стінки магазину. Якийсь чорнявий панок, схожий на погруддя в вітрині парикмахерській, з кокетливими вусами й соковитими губами спиняється коло тої ж вітрини й дивиться на середину вулиці. Проліта авто, чорнявий суб'єкт підходить до таксомотору, зникає всередині; таксомотор зашкварчав й кинувся навздогін автові.

В авто сидить стомлений і розімлілий Лейстон, губи пожадливо ссуть сигару, живіт і ноги охляли, він простяг їх, упер в планку й раює. В десятих кроках за ним біжить таксомотор. Брюнет у таксомоторі тримає перед очима газету, час од часу одривається од рядків і стежить Лейстонів авто. Вони переїжджають вулиці, широкі площі, знову вулиці, раптом Лейстонів авто спиняється, він виходить з нього перевальцем, заходить до якогось магазину. Брюнет дає знак шоферові, таксомотор проїжджає повз Лейстонів авто й зникає за поворотом. Брюнет вискакує з таксомотору, одпускає шофера, жде за ріжком. Коли знову показується Лейстонів авто, брюнет сідає в другий таксомотор, синій на колір, і знову їде за Лейстоном. Вулицями, майданами, знову вулицями, бульварами, знову вулицями й вулицями, — синій таксомотор невідступно їде за Лейстоном. Брюнет уже покинув газету й дивиться тільки вперед...

"Ліберія" вже проминула Канарські острови й наближається до Сен-Луї в Сенегамбії. "Пора говорити з нашими шановними дезертирами", — промовляє Франсуа, вийшовши сотий раз із Вінсентом на палубу. Вінсент не покидає його ані на хвилину. "Розмова буде не тут і не в Лібервілі, а за рікою Конго", — відповідає спокійно Вінсент. "Вони здатні втікти від нас в Лібервілі", — додає він через хвилину. "Розмова буде на Конго", — додав він і раптом змовк, запримітивши білявого матроса, що майстрував щось над якоюсь линвою в трьох кроках од них. Потім він узяв Франсуа під руку й повів його вниз. "Мені не подобається отой хлопець, — сказав він пошепки до Франсуа, коли вони сходили східцями. — Я вдруге вже бачу його коло нас, коли ми виходимо на палубу. Ні слова при ньому, чуєш, про щось, що має відношення до нашої подорожі". Вони спустилися в їдальню. Білявий матрос, діждавшися, поки вони зникли, покинув зараз свою працю, поглянув пильним оком на п'ять головорізів, що грали в карти, й пішов.

Франсуа не докінчив обідати й подався до каюти. Він ліг горілиць на ліжку й

дивився на стелю. За секунду увійшов Вінсент і, не промовивши слова, ліг на свою койку. Минуло з чверть години.

"За три місяці ти повернешся до своєї красуні, — сказав нарешті Вінсент. — Все буде гаразд. Ти зможеш взяти її до себе, коли одержиш гроші. Не падай же духом. Все буде пречудово".

Франсуа мовчав і дивився вгору.

Раптом коло ілюмінатора пронеслася якась тінь і щось сплеснуло. "Риба", — сказав Вінсент, указуючи пальцем на ілюмінатор. З палуби донеслися якісь вигуки, гамір, затупало над головами. "Ні, це не риба", — схопився Франсуа й вискочив з каюти. За ним повільніше пішов Вінсент. На палубі спускали шлюпку. Пароплав уповільнив ходу й гойдався на розлогуватих зелених хвилях. Коло головорізів купкою стояли матроси й кілька пасажирів і щось кричали. Швидким кроком Франсуа підійшов, підбіг до борту. Головорізи щойно викинули одного з-поміж себе за борт. Їх заарештовано й одведено вниз. Шлюпка сіла на воду й розмашними ударами весел одходила від пароплаву. З шлюпки висунувся матрос, виглядаючи викиненого чоловіка. Рішучими рухами він скинув з себе взуття й упірнув у воду.

Головоріза одкачувано на палубі. Це був тридцятилітній чоловік, зарослий неголеною бородою, з квадратним підборіддям і пощербленими зубами.

Ритмічні рухи, що робили його руками двоє матросів, підіймали його волохаті груди. До Франсуа й Вінсента підійшов капітан і, вказуючи на чоловіка, сказав: "Я висаджую вас у першому ж порті". Вінсент одвів його вбік і почав щось розважно та спокійно доводити. Капітан не слухав резонів і хитав головою з упертим, нахабним виразом обличчя.

Чоловік зітхнув і ожив. Його понесено вниз. З'явився урядовий агент і пішов за ним робити допит. Капітан різким рухом обірвав розмову з Вінсентом і одійшов. Той знизав плечима.

"Він виграв у них всі гроші, що вони дістали авансом, — сказав Вінсент до Франсуа. — Вони викинули його за борт — вони всі накачалися ромом".

"Це коштуватиме нам половини нашого заробітку", — сказав Франсуа прикро. Вінсент знизав плечима.

"Там, на місці, я їх приберу до рук", — одказав він трохи згодом.

"Доведеться просити, щоби їм не видавали рому".

"Гроші я од них відберу й переділю між усіма нарівно".

Внизу агент робив допит бородатому й писав протокол.

Жестом він пропонував обом молодим чоловікам сісти.

Закінчивши допит, він відіслав бородатого, зачинив двері й почав допитувати Дені й Поля.

"Ваше ім'я?" — "Франсуа Дені". — "Вінсент Поль". — "Професія". — "Франсуа Дені, раніше цирковий артист, тепер на службі в Дювер'є, Париж, Кафе Синьої Мавпи". — "Вінсент Поль, офіцер резерву, їду з доручення Дювер'є, Париж, Кафе Синьої Мавпи, в Лібервіль".

Мета подорожі?

Франсуа глянув на Вінсента. Вінсент підвівся й зашепотів щось на вухо агентові. Потім агент попрохав Франсуа вийти. Небавом вийшов і Вінсент.

"Скільки?" — похмуро спитав Франсуа.

"Тисяча франків", — одповів спокійно Вінсент.

"Sacгй", — вигукнув той нестримано.

"Цить, цим діла не поправиш. Ти хотів би, щоб нас висаджено в Сен-Луї зі скринями. Ти забув, які папери в руках у Дювер'є. Ти хочеш повернутися в Париж, чи ти не хочеш цього?" .

Франсуа мовчав. Повз них, насвистуючи, пройшов білявий матрос.

Брюнет простежив Мак-Лейстона до вілли, що міліярдер найняв за містом. Не спиняючи таксомотора, він проскочив повз віллу і, зробивши коло в десяток льє, повернувся манівцями до Парижу.

Міліярдер пройшов вестибюль, підійшов до телефону й викликав розшукове бюро. Ніяких наслідків не було. Едіт не могли знайти й досі. Потім він поздвонив у "Кафе Синьої Мавпи".

"Адреса міс Камілли! Добре, більш нічого... Міс Камілла? — говорить Лейстон. Завтра я буду в кафе о дев'ятій годині вечору. Сподіваюсь знайти Вас там. До побачення".

Лейстон повісив рурку.

"Екстрений додаток до "Matin". Екстрений додаток до "Petit Parisien"! Замах на міліярдера Мак-Лейстона! Убивцю спіймано! Портрет убивці! Портрет Мак-Лейстона!

15 травня на міліярдера Мак-Лейстона зроблено замах. Коли король хемічних фабрик Америки виходив з авто перед дверима своєї вілли, шофер, добувши револьвера, намірювався вбити американського гостя. Міс Камілла з кафе "Синьої Мавпи", що була в авто з міліярдером, вибила револьвер з рук злочинця. Злочинця затримано. Це бувший співробітник розшукового бюро департаменту поліції Креве. Злочинець високий на зріст, гарний брюнет. Він одмовився назвати мотиви свого злочину. З чуток відомо, що він був коханцем міс Камілли. Допит продовжується!

Замах на міліярдера МАК-ЛЕЙСТОНА. Екстрений додаток до "Petit Parisien". 10 cm.
ПОДРОБИЦІ ЗАВТРА В ГАЗЕТИ!"

Репортер "Petit Parisien" не знав тільки того, що напередодні приїзду Мак-Лейстона до Парижу Креве мав розмову з якимось чоловіком, що говорив по-французьки з легким англійським акцентом. На обличчі в його був якийсь чиряк, наче слід якоїсь хвороби. Англієць указав йому заранше отель, де мешкатиме Мак-Лейстон, і найняв його за чималу суму грошей застрелити міліярдера. Для Креве був приготований закордонний паспорт з усіма візами. Крім того, незнайо-мець запропонував йому вигідну посаду за кордоном. Він не дав йому ні шага грошей авансу, пропонуючи повірити, що така справа як убивство Мак-Лейстона має під собою досить поважний ґрунт, щоби можна було цілком покластися на контрагента.

Несподіване для Креве втручання Камілли було для нього вигідне з того боку, що

замах набирав вигляду убивства з ревнощів. Він ні на хвилину не сумнівався, що англієць зуміє його визволити й візьме до себе. В тоні його почувалося щось таке, що не спиниться ні перед якими перешкодами. В інтересах англійця було визволити найманого вбивцю, щоби не навести на свій слід поліцію, й Креве йшов посвистуючи в тюрму.

Ввечері того ж таки дня Мак-Лейстон сидів перед віконцем спальні кафе Синьої Мавпи і дивився в сусідню кімнату. Сьогодні його обличчя було не байдуже, як напередодні. Яскрава хіть переходила від масних очей до ніздрів, що надималися немов у жеребця, спускалася до спідньої губи й стікала з неї струмочком слини. Беззуба паща напівроззявлено дивилась у віконце. За дверима на сторожі стояв агент, що його Лейстон узяв охороняти свою особу після замаху коло вілли. Роздратувавшись вкрай, Лейстон подзвонив. У кімнату ввійшла Камілла з маскою людиноподібної мавпи на обличчі...

Раптом Камілла здригнула й почала прислухатися. Їй щось почулося. Та нічого не було. Вони продовжували своє діло. Минулось ще кілька хвилин. Зненацька Камілла схопилася знову. Тепер уже вона виразно почула легенький рип. Лейстон не чув нічого і, розлютований на перерву, покликав її жестом до себе. Вагаючись — і вся тремтячи мов осінній лист, вона підійшла до нього. "В вас очевидно нахил до істеричности, — злосливо прошепотів Лейстон. — Доведеться мені пошукати когось іншого. Я не люблю, коли мені перешкоджають".

Камілла покірно лягла на ліжку поруч з пузатим розпутником.

Вона пригадала: сьогодні вранці, встаючи з ліжка, вона не могла позбутися думки, через що Креве хотів застрелити мільярдера. Оглянувши в свічадо своє струнке тіло, вона запримітила на руках червоनावі сліди від Лейстонових пазурів, вона взялася старанно вигладжувати шкіру на руках, протираючи придавлене місце маззю, проводячи по ньому масажним апаратиком, розгинаючи й згинаючи руку в ритмічному русі. Лягаючи на килим робити вранішню гімнастику мускулів тіла, вона ще раз згадала про Креве. Невже ж він справді зробив це з ревнощів, як то було написано в екстреному додаткові до "Petit Parisien". Ні, цього не могло бути. Інше діло, якби це був Франсуа. Миючись холодною водою, вона ще раз оглянула своє прекрасне тіло і зітхнула. Вона ненавиділа життя, цю мавп'ячу маску, слинявих кнурів, що брали її щовечору. Та Дювер'є мав в руках її розписки, вона йому винна так багато грошей. До того він ще збільшив мало не втричі цю суму, й вона нічого не могла зробити — Дювер'є мав зв'язки з французьким урядом. Сам Пуанкаре завітав до кафе Синьої Мавпи й ходив довго, приязно балакаючи з Дювер'є. Треба відкупитись на волю, інакше Дювер'є її не відпустить.

Франсуа мусив заробити гроші на цій жахливій експедиції. Забобонна, як дитина, вона стала навколішки й почала молитись. Її трохи безумні очі з одчаєм і вірою занурялись у розмальоване розп'яття. Вона благала Бога зберегти його й привезти його цілим, здоровим і з грішми. Нехай приїде здоровий і багатий, благала вона в дерев'яної постати. Вона згадала своє дитинство: вони з Франсуа — підлітки з Прованса, захоплені

ласощами й обіцянками директора бродячого цирку, пристали до його трупи. Їм набридло возити гній, напувати корови, їсти картоплю з сіллю, бобратись у бруді й засинати мертво щовечору, щоби вставати вдосвіта на роботу. Вони були дужі й гарні. Не потрапили б на Дювер'є — і все було б гаразд. Він одразу оцінив фігуру танцівниці, обіцяв їй золоті гори, взяв її в кафе. Тепер вона мусить щовечору віддаватись огидним кабанам на взірець того, що лежить зараз поруч із нею.

Згадка промайнула перед Каміллою як тінь, в одну секунду вона забула свій страх і почувала тільки огиду. Але через кілька секунд двері рипнули знов. Тепер уже й Лейстон почув цей звук. Похапливими руками він почав шукати в одіжі револьвера. Все його жирне тіло колихалось од нервового напруження. Разом він покинув шукати, ніби щось пригадавши, й повалився назад на ліжку.

"За дверима стоїть мій аґент, — промовив він заспокоєно. — Доведеться його прогнати за неприпустимо непристойне поведження", — додав серйозно.

Двері рипнули ще раз і почали тихо-тихесенько розчинятись.

Камілла зблідла і закам'яніла. Лейстон схопився з ліжка й, сховавшись за стільця, знову нервово почав длубатись в одіжі.

Його трусило, мов у лихоманці. І раптом в цілковитій тиші м'якої глухої кімнати щось голосно заклацало. Лейстон не міг опанувати собою й голосно клацав зубами...

Двері розчинялись тихесенько з швидкістю минутної стрілки. Лейстон нарешті здибав револьвера і, наводячи його на двері, силкувався щось сказати. Нарешті він переміг себе надлюдським зусиллям і хрипко пробелькотів: "Зачиніть двері — я стріляю". Двері розчинилися ще на міліметр і заклакли.

Раптом Камілла дико, верескливо зойкнула й повалилася навznak. Крізь шпарку між дверима й одвірком просувалася волохата мавп'яча рука...

Головорізів звільнено від арешту. Вінсент дав аґентові його тисячу франків. Дювер'є був дав Полю й Дені багато грошей, знаючи, що Франсуа не втече, що він міцно прив'язаний до кафе Синьої Мавпи.

В каюту двох молодих чоловіків увійшов один із пройдисвітів; його покликав Вінсент.

— Ви прикупили до дев'ятки? — спитав спокійно Вінсент.

— Відки ви?.. Так, я прикупив до дев'ятки, — одказав пройдисвіт.

— Ви прикупили до дев'ятки й, коли ви побачили, що бородатий не побив карти, ви викинули його за борт. Майте на увазі, що це так вам не мине. Коли ви ще раз зробите щось подібне, я вас викину на беріг в найближчому порті. Затямте це собі. Ідіть.

Кілька хвилин молоді люди лежали мовчки. Нарешті Франсуа запитав:

— Що це значить, що він прикупив до дев'ятки? І відки ти це знаєш?

— Друже мій, я бачу, що ти нічого не розумієш в житті. Ти знаєш, що таке шмен-де-фер?

— Чудне запитання. Знаю.

— Значить, не знаєш, коли питаєшся, чого він купляв до дев'ятки. Як ти собі уявляєш цю гру?

— Я уявляю, дається кожному по дві карти, в кого набралось дев'ять або вісім, одкриває і забирає гроші з кону. Ніхто й ніде зроду не прикупав до дев'ятки.

— Так, ніхто зроду не прикупав до дев'ятки. Слухай, я тобі розповім про цю гру, що за неї ти знаєш не більше, ніж за порівнявчу філологію. "Шмен-де-фер", або залізка, є скрізь. Це, здається, найпоширеніша серед азартних ігр. В Росії під час війни дуже поширилася гра в 21-о чи в очко. Принцип цієї гри той же самий, що і в шмен-де-феру. Король — чотири; краля — три; хвилька — два. Туз в очко — одинадцять, десятка — десять. В шмен-де-фер туз — один, десятка — нуль.

— Це я прекрасно знаю, — перебив йому Франсуа.

— Знаєш, та не все. Слухай краще. Банкомет дає кожному по одній карті, й кожний з партнерів грає поодиночці з банкометом. Треба набрати двадцять одно очко, або двадцять, або взагалі більш ніж у партнера. Для цього доводиться брати мінімум одну карту, але буває, що беруть дві, три, чотири, п'ять, більше... Ти бачиш, що ця гра не така швидка й не така азартна, як шмен-де-фер. Коли граєш спокійно й знаєш своїх партнерів, ти можеш виграти хоч би тим, що не зариваєшся й не ризикуєш перебрати. Бо як тільки ти перебрав більше, ніж двадцять одно, ти програв... Я бачив як один салдат — я стояв за його спиною, коли на кону стояли всі гроші, стояла здорова сума грошей — як той салдат спинився на п'ятнадцяти. Його лице було спокійне й веселе. Він поклав свої карти так, що партнер думав, що в його не менше як двадцять. Партнер занервувався й перебрав. Салдат виграв ставку через те, що не загубив спокою й через те, що партнер загубив спокій. Навпаки, коли в тебе дев'ятнадцять і ти маєш, отже, багато шансів виграти, ти придбаваєш ще один шанс тим, що ти, замість весело й спокійно покласти карти, удаєш, ніби вагаєшся, ніби хочеш ще прикупити, — словом сказати, удаєш, ніби у тебе очок чотирнадцять чи п'ятнадцять. Партнер має, припустим, п'ятнадцять, шістнадцять, нехай він має сімнадцять, вісімнадцять — він спиняється, бо думає, що в тебе все одно мало! Він програє через те, що ти піддурив його своїм поводженням.

Ти бачиш тепер, що в двадцять одно дуже багато залежить від уміння грати, від витриманості, від сили волі. Той салдат був спокійніший, міцніший, тверезіший від своїх партнерів і він виграв, виграв стільки, скільки зроду йому й не снилось грошей. Це був селянин, у якого вдома навіть не було коня, а він виграв стільки, що міг би купити собі сотні зо дві коней.

— Добре, — сказав Франсуа, — але шмен-де-фер? Чого він прикупив до дев'ятки? Ти поясни мені, чого він прикупив до дев'ятки і як ти про це взнав.

— Не поспішай, то й дізнаєшся. У шмен-де-фер ти можеш прикупити лише одну карту, перебрати не можеш, бо, як ти добре знаєш, все, що зверх десяти, рахується знов спочатку. Отже, купивши карту, ти або збільшив свої шанси, або зменшив їх, але ти ще не програв. Ніяке вміння грати з боку партнерового йому не допоможе — процес гри значно простіший, ніж у двадцять одно, розмах шансів куди менший. Отже, в шмен-де-фер ти можеш виграти тільки коли тобі дуже щастить або коли ти...

— Коли ти шахраюєш, догадуюсь, — перебив Франсуа.

— Так, коли ти шахраюєш, цілком слушно. Бо що процес гри значно простіший, ніж у двадцять одно, ти легше можеш підталювати карти, розікласти їх заранше так, щоб тобі потрапляли дев'ятки. Приготувавши таку колоду карт, ти підмінюєш ту, якою грається.

— Все-таки я не розумію, до чого тут прикуп до дев'ятки, адже ж прикупив не бородач, не шахрай, а прикупив його партнер.

— Так, прикупив партнер. Коли він побачив, що бородач виграє, коли бородач виграв усі гроші, партнер його, досвідчений в цих справах, попавши дев'ятку (а бородач підталював так, щоб вигравати не поспіль, а скажемо, так, щоб подекуди й партнери діставали дев'ятку — тоді він грав на невеличкі суми). Коли, кажу, партнер дістав дев'ятку, він замість того, щоб одразу забрати свою ставку з кону, взяв і прикупив навмисне до дев'ятки — тобто навмисне програв ставку, але водночас перебив всі розрахунки бородачеві. Після цього бородач звичайно побив кілька раз карти, вони побачили, що він шахраює, вони викинули бородача за борт.

— Слухай, але як же той бородач міг замінити колоду. Адже ж вони могли його обшукати й знайти її.

— Цього я не знаю. Але я думаю, що він не підмінював колоди, а підталював карти, користуючись тим, що всі були п'яні. Вони нічого не запримітили! Він був певний своєї справи. Для того, щоб викрити його шахрайство, треба було прикупити до дев'ятки.

— Так, — одказав зацікавлений Франсуа, — слухай, скажи мені, що ото був за салдат, про якого ти розповідав. Що він зробив з тими грішми?

— Він більше після того не грав. На нього вплинув якийсь товариш, і він покинув грати зовсім. Гроші ті пішли на якусь громадську справу. Це був чоловік колосальної енергії й дуже принципіальний. На моїх очах він покинув грати в карти й пити горілку. Не знаю, що з ним пізніше сталося...

В цій хвилі Вінсент почув чийсь швидкі кроки по коридорі. Якесь невиразне почуття страху охопило його, він підвівся й раптом розчинив двері в коридор. Але він побачив тільки чийсь спину. На мить його напосіло інстинктовне бажання побігти вслід і дізнатись, хто це такий. Але одразу перемогли логічні міркування, культурні звички подолали інстинкт охотника, й він повернувся до каюти.

Розділ 3

МАКЕКЕМБЕ-ЛА-МОТУ-МА-МЕ

Розмова з головою. Франсуа нудьгується. Білявий матрос з'являється. Подоріж по саваннах. Казка про келепа та собаку. Чоловік, прив'язаний до дерева. Білявий щезає. Камілла прив'язана до дерева. Тропічний ліс. Гіпопотам. Макекембе-ла-моту-ма-ме. Головорізи вирішають подорожувати самі. Смерть Франсуа. Хлібне дерево. Чоловік, що лежав долілиць. Носороги. Смерть старого. Хто застрелив Вінсента. Смерть французького унтера. Воскресіння Вінсента.

Франсуа й Вінсент розташувались на пару днів у номері якогось лібервільського готелю.

Франсуа просто з корабельної койки перекочував на ліжко в номері й лежав цілими

днями горілиць, не кажучи ні слова. Вінсент бігав, наймав хури для тринадцятьох кліток, що вони вивантажили з пароплаву, купував набої для гвинтовок і додому приходив пізно ввечері.

— Куди ми найперше поїдемо? — запитав нарешті Франсуа, коли вони вже з півгодини мовчки лежали ввечері. Нестерпна духота не давала йому заснути, він перевалювався з боку на бік.

— З Лібервілю ми поїдемо по шосе на Елундо, — одповів Вінсент. — Далі на Сандію, Ліму, Піконду понад екватором і просто до Екваторіяльної станції на Конго. З Екваторіяльної станції ми звернемо навскоси, на північ; поїдемо катером по Конго. Висядемо коло Бакомбі й підемо тропічними лісами до...

— Годі, — перебив Франсуа. — Мені ніякого немає діла до отих Бакомбі, Пікомбі чи як їх там. Ти скажи мені, чи ми повернемось до Парижу, чи ні?

Вінсент ізнизав плечима.

— Якщо ти будеш киснути так, як оце весь час киснув, то, може, й не повернемось. Треба вірити в успіх, і все буде гаразд. Ти знаєш, я був скрізь, де може бути авантюрист. Ніякий автор авантурного роману не має жодної уяви про те, скільки може пережити мандрівник. З температурою 40,2 я продирався крізь ліси Амазонки, — перед ними ці ліси — дурниця! До речі, треба купити хини. Хто це може бути?

Хтось постукав у двері і, не чекаючи на дозвіл увійти, ввалився знайомий нам пройдисвіт, що прикупав до дев'ятки. На лиці в його була написана нахабна певність, і хитра посмішка ніби казала: мене не піддуриш!

— Чого вам треба? — запитав Вінсент.

— Я й мої товариші хочемо знати, куди ви нас везете, нам набридло вже на пароплаві удавати з себе якихось баранів, чи що. (На цьому місці він ригнув). Будьте ласкаві повідомити нас, що ви збираєтесь робити. Бо нам уже все це набридло вкрай. Ви скажете нам, нарешті, куди ми їдемо, чи ні? — пройдисвіт ригнув знов.

— Дорогий друже, — сказав спокійно Вінсент, — не завдавайте собі зайвого клопоту. Ви поїдете туди, де вам скажуть, і робитимете те, що вам накажуть. Чи, може, в вас є охота зазнайомитися з військовою службою в Конго? Затямте собі, мій прекрасний, що коли ви ще раз прийдете до мене з подібними заявами в подібному тоні, то ви на другий день будете маширувати по шосе й обтісувати каміння. Ясно?.. Ідіть!

Пройдисвіт люто подивився на Вінсента, але, зустрівши його холодний погляд, осікся.

— Дайте нам принаймні хоч трохи грошей, — сказав він стиха.

— Вам дано на харч, й того досить. Чи ви одержите більше, чи ні, то буде залежати від вашої роботи. Забирайтеся звідци в цій хвили.

Дезертир постояв ще секунду й, раптом повернувшись, похапливо вийшов.

— Так от, Франсуа, мій друже. Не падати духом, і все буде гаразд. Поїж-но зараз хини, дорогий мій, а то щоб тебе не вхопила трясця! Тут під екватором лихоманка висить у повітрі... Хто там? Невже ж це той халамидник таки справді хоче спробувати

нагаїв? Увійдіть, сто чортів!

Але в цій хвилі Вінсент мов ошпарений схопився з ліжка. В кімнату увійшов і стояв нерухомо білявий матрос із "Ліберії". Франсуа й собі підвівся й, мов уражений громом, дивився на невеличку кремезну постать матросову.

— Мсьє Вінсент Поль, — почав той повільною карбованою мовою, — я прийшов до вас із проханням, візьміть мене з собою. Мені треба заробити гроші. Мсьє Дювер'є дав вам чималі суми. Я можу вам стати в пригоді. На ваших головорізів ви покластися не можете. Вам потрібний такий чоловік, як я!

Вінсент не міг опанувати собою. Матрос стежив за ними через увесь час, поки вони були на "Ліберії". В його голосі, манерах він почував щось давно знайоме. Він його колись бачив. Якийсь містичний страх, якийсь ловецький інстинкт одштовхував його від цього чоловіка.

— Ви стежили за нами на "Ліберії", — вимовив він кінець кінцем. — Я вас не знаю. Ви нам не потрібні... Нарешті, що вам за діло до нашої подорожі? Будь ласка, турбуйтеся про свої справи, дайте нам спокій!

— Мсьє Вінсент Поль! — я пропоную вам свої послуги цілком щиро й одверто. Я стежив за вами, бо я шукав нагоди втікти з "Ліберії". Я знайшов цю нагоду, і я звертаюсь до вас. Моє прізвище — Дюваль. Мої папери при мені. Я знаю, — підкреслив він, — що я вам буду потрібний у цій подорожі!

Уперше за всю подоріж Вінсент запитливо подивився на Франсуа; їм був потрібний хоч один певний чоловік, не можна було здатися на отих п'ять головорізів. Це дуже витриманий чоловік. Він розмовляє із якимось чудним акцентом...

Вінсент іще раз подивився на матроса. Той стояв, спокійнісінько поклавши руки в кишені парусових штанів, і ждав відповіді. Видко було, що він певний своєї справи.

— Ви не все сказали мені, мсьє Дюваль, — сказав Вінсент. — У вас є ще якась мета. Вас не цікавлять гроші, тут є щось інше.

— Так, ви вгадали. Мене мало цікавлять гроші. Мені просто треба з вами поїхати. Вам нема чого боятися мене. Дювер'є може не боятися за вас. Ви у французькій колонії, і ім'я Дювер'є одчинить вам усі двері. Ви можете завтра ж пошити мене в салдати. Всі вигоди на вашому боці. Вам абсолютно нема чого боятись. Кінчайте! Згода?

— Ви не скажете, чого вам треба з нами їхати?

— Я не скажу нічого понад те, що сказав. Ваша справа тепер погодитись на мою пропозицію чи піддатись якимось дитячим почуттям.

Те, як матрос вимовив слово "п р о п о з и ц і я", знов щось нагадало Вінсентові. "Невже ж це той?.. Ні, — дурниця, цього не може бути!"

— Покажіть ваші папери.

Матрос видобув з кисету, що висів на грудях, папери та й подав Вінсентові.

Кілька хвилин той уважно продивлявся посвідки.

— Гаразд, — сказав нарешті Вінсент. — Ми беремо вас. Завтра вам треба прийти сюди в сьомій годині ранку. Завтра ми вирушаємо.

Матрос кивнув головою і вийшов.

— Нащо ти згодився взяти його? — запитав Франсуа, коли зачинилися двері. — Ти ж сам казав, що він стежив за нами на "Ліберії"?

Вінсент підійшов до дверей і, переконавшись, що ніхто не підслухує, сказав пошепки:

— Боятися його нам нічого. Уряд не може за нами стежити. Уряд — це Дювер'є, Пуанкаре й Ко. Коли б це навіть був шпиг від Дювер'є, то нам і тоді нема чого боятися. Адже ж ми не збираємось тікати з грішми. А це чоловік дужий та витриманий. Ти бачив, які в його м'язи? Ти звернув увагу на те, що він уже знає, від кого ми їдемо й чого нам треба. Краще здатися на отакого Дюваль, ніж на наших пройдисвітів.

— Я ладен заставити свою голову, що він не Дюваль, — одказав Франсуа. — В його якийсь чужий акцент!

— Його папери в порядку! — одповів Вінсент. Згадка про акцент ізнову збентежила його. Він силкувався щось пригадати, але не міг...

Під гарячим вогневим сонцем екваторіяльної Африки брукованою дорогою посувається валка. Матрос їде на одній із фур зі скринями. Пройдисвіти сплять у фурах. Колоніальні салдати-негри — голі до пояса і в коротеньких штанах, сандаліях, із багнетом на паску — доглядають жовтих замучених людей, що лагодять шосе. Араби, російські салдати, французькі каторжники, суданські негри обтісують каміння. Розширені од малярії очі вдивляються у валку. Час од часу унтер довгим нагаєм оперізує голі спini робітників. Жалібний зойк — і руки швидше заходжуються коло каміння. Матрос пильно придивляється до обличчя білих рабів. Раптом його ніби судомить, якісь корчі пробігають його лицем, він одвертається й гукає на коні.

На козлах екіпажу, що в ньому їдуть Франсуа й Вінсент, сидить похнюпившийся старенький негр із Камеруна.

Ламаною кострубатою французькою мовою він звертається до "місте", що сидять в екіпажі. Обіруч шосе розстелюються тропічні саванни, вони нагадують Франсуа булонські галявини; скільки сягає око, гаї та лісочки, круглі мов басейни озерця, окремі дерева здаля мов підстрижені, галявини, гаї, лісочки, озерця — скільки сягає око. Колись по цих парках табунами бігали строкаті зебри. Їх винищено, саванна збідніла на звірі. Хіба десь під гаєм показувалась антилопа й зникала на узліссі.

Негр-візник повернувся до Франсуа й Вінсента й, показуючи на степ, сказав:

— Зебра нема, жираф нема. Нічого нема. Там, — він указав батогом на північ, — є жираф, француз приїздить полювати (chasser) жираф. Там є жираф. Та й там мало жираф.

— Відки ти, старче? — запитав Вінсент.

— Я з Камерун, з Дуали, — жваво одповів негр. — Там німець (German), француз немає. Я тікав з Дуали, мій приятель забив німця, й я тікав з Дуали до Конго. Ти, — він указав на Франсуа, — друг йому. Ти знаєш, коли друг заб'є кого-небудь, треба його рятувати. Я рятував, ми тікали з Камеруну.

— Де ж твій друг тепер?

— Друг умер, я сам зостався. Був добрий друг, мене рятував, і я його рятував. Треба рятувати друга, як собака рятував келепа [†]. Вони крали горіхи, й собака рятував келепа.

— Де вони крали горіхи? Хіба собака їсть горіхи?

— Стривай, — сказав Вінсент, — слухай, старче, розповідж, як це було. В кого вони крали горіхи? Чи не в тебе часом?

— Ні, не в мене крали горіхи, крали в леопарда. Був собі колись леопард. В його садку було дуже велике горіхове дерево, на ньому росли дуже смачні горіхи. А що леопард був дуже скупий, то він оголосив усім звірятам, що ніхто не сміє брати тих горіхів під страхом смертної кари. Про це оголошення прочув і келеп, та як він був трохи товстошкірий, то подумав собі: "Яке мені до того діло!"

Коли настав час, що горіхи поспіли, він одвідав свого доброго приятеля собаку. Погомонівши вони проміж себе якусь часинку про годину та про лихі часи, сказав келеп: "Любий друже, горіхи леопардові поспіли, чи немає в тебе охоти їх покуштувати?"

"Я тобі признаюсь одверто, — одказав собака, — що я давно вже маю до того охоту, і якщо ти підеш зі мною, то я готовий піти хоч зараз".

"Добре, — одповів келеп, — то підемо завтра вранці, але треба нам дуже рано вирушати, а що я не дуже швидкий уставати раненько, то найкраще буде, як ти прийдеш і мене збудиш".

З тим пішов він додому.

Другого ранку в призначений час постукано в його двері. "Я йду!" — гукнув келеп. Узяв свою стару торбу під пахву й пішов. Якийся час вони йшли мовчки поруч одне одного.

Потому келеп сказав: "Одне ще хотів би я сказати: буває так подекуди, що впаде тобі на голову горіх; од цього буває таки боляче. Так от, ти мусиш мені кріпко обіцяти не верещать і не скавучать, а зціпити зуби, хіба сказати стиха: "Гм! Гм! Гм! Макекембе-ла-моту-ма — моту-ма!" З чого ж я скавучатиму! Думаєш, я не знаю, що в леопарда є вуха? Він би не став баритися й забив би нас обох".

"Так, — сказав келеп, — ти ще, може, і врятувався був би, бо ти здорово вчений бігати, а я, бідолаха, зі своїми короткими ногами не можу швидко бігати, мене він, без сумніву, спіймає".

"Не турбуйся, — сказав собака. — Я цілком певний, що не скавчатиму".

Отак вони підійшли до горіхового дерева. Там лежала сила чудових горіхів, і келеп щиро взявся ховати їх до торбинки. Собака збирав також і аж стрибав з радощів, знаходячи ще і ще. Мов навіжений гасав він навколо дерева, й келепові нелегко було його придержувати.

Оце він знову біг до келепа, показати йому новий запас горіхів, коли зашелестіло в гіллі і — гоц! упав горіх на спину келепові, та той не покинув збирати, а сказав спокійненько: "Гм! Гм! Гм! Макекембе-ла-моту — ла-моту — ма! Бач, — сказав він до собаки, — тепер ти чув, як це робиться, це дуже легко перетерпіти".

"Звичайно!" — одповів собака й пострибав далі. За часинку знову шелеснуло в гіллі й знову впав горіх з дерева. На цей раз він потрапив акурат на голову собаці. "Гай, гай, гай", — заскавчав собака й подався геть.

— Ти помічаєш, як він став гладко говорити, — завважив Франсуа, — ніби весь вік розмовляв по-французькому, — додав він сміючись.

— Бач, цю казку він тисячу раз розповідав уже подорожнім і виробив собі певний стиль. Тю — що це таке?

Матрос ізліз із фури, пустив коні плентатись у валці за передньою фурою й підійшов до купки робітників. Він пройшов близесенько до одного з білих рабів, так що мало не зачепив його рукою. Франсуа почув, як він щось сказав, але він навіть не подивився на робітника, сказав ніби розмовляючи сам із собою. Потім він наздігнав фуру та знову заліз туди. Робітник, повз якого він пройшов, стояв із хвилину мов остовпілий, поки нагай салдата зі свистом не оперезав йому спини. Тоді він узявся похапцем працювати знову. Салдат не звернув ніякісінької уваги на матроса та придивлявся тільки до екіпажу, що в ньому їхали Франсуа й Вінсент.

Вінсент, побачивши, що Дюваль знову пішов до фури, підштовхнув негра легенько під бік.

— Ну розповідай же, старче, далі. Собака подався геть, і що далі?

Негр кахикнув і забелькотів далі:

..."Гай! Гай! Гай!" — заверещав собака, шпурнув свою торбину й побіг геть. "Ах ти ж, лиха година", — сказав келеп злякано, бо вже він чув, що йде леопард. Він мав, на щастя, ще стільки глузду, щоб сховатися під посохлим листям. Леопард прийшов: запримітив ураз собакову торбинку. "Еге-ге — крадуть горіхи! — сказав він люто, — вам це так не мине". Він почав отож шукати, але не міг нічого знайти й хотів уже вертати додому; тоді прилетіла чорно-біла пташка, сіла на горіхове дерево і заспівала: "Під листям, леопарде, під листям!"

Келепові аж мороз побіг по шкірі, і він заривався чимраз глибше, та птах співав усе голосніше: "Під листям, леопарде, під листям!" Леопарда дуже роздратовало даремне шукання. Він подумав, що птах хоче просто його піддурити, він схопив поліно й шпурнув у птаха. Та той перестрибнув швиденько на другу гілочку, поліно тільки збило декілька горіхів й упало долі, тим часом келеп доповз аж до коріння й думав, що він уже врятувався, коли птах ізнову почав співати: "Під корінням, леопарде, під корінням!" Коли леопард це почув, він пішов простісінько до горіхового дерева, обережно розгорнув посохле листя, подивився під заголене коріння і просто в вічі келепові: "Так це ти, злодіюго!" — гукнув леопард, узяв торбину — а в його висіло дві торбині через плече — й хотів оце сховати туди келепа, коли той сказав: "Дорогий друже, не клади мене в гарну нову торбу, краще поклади в другу — вона старіша й не така вже гарна; подивись, який я брудний, я тільки попсую тобі торбину". — "Ти маєш рацію", — зауважив леопард, поклав келепа в стару торбу й побіг з нею геть. Та келеп схитрував, порадивши леопарда на це діло, він добре знав, що стара торбина в кутку вже дуже була трухлява і що він легко зможе розсунути бамбукові соломини в куточку.

Він, не гаючи часу, взявся до роботи і був дуже радий, коли опинився на м'якій траві; та перед тим він наклав у торбину, і гайно там залишилося. "Щоб леопард не почув відразу, що торба полегла", — сказав, сміючись, келеп і пішов додому, спинився на хвилину, щоб спочинуть від страху, і пішов до свого приятеля висловити йому свою думку про його поведінку.

Леопард також прийшов додому та звелів негайно зогріти води.

Одного з-поміж своїх синів він послав, наказавши йому скликати всіх приятелів та знайомих на бенкет.

"Скажи їм, що я спіймав келепа, коли він крав горіхи, і ми його всі разом з'їмо".

Син пішов, і гості посходилися...

В цій хвилині Вінсент штовхнув старикана вбік і велів йому замовкнути. З лівого боку з-за невеличкого гаю нісся стогін.

Тихий і жалібний, він розлягався з правильними інтервалами, екіпаж посувався далі, стогін голоснішав, валка завершила на коліні дороги, й у ста кроках від бруку розійшовся гай і вирізбилася постать голого чоловіка, прип'ята до дерева. Міріади мух, бджіл, осів кружляли хмарами навколо дерева, сідали на цятковане кривавими рубцями тіло, на червоні смуги, що рясно вкривали обличчя, руки, груди, на велику рану в стегні, — вкривали всього чоловіка, мов чорним серпанком. Навколо стояли унтер і декілька колоніальних салдатів. Унтер покурював люльку і давав якісь інструкції напівголим салдатам.

Мов скажений вискочив Франсуа з екіпажу й побіг до дерева.

Одночасно вистрибнув і Дюваль та й собі побіг до дерева. Але вони не добігли ще й півдороги, як Франсуа почув, що немов залізні обчепки схопили його руку вище ліктя.

За ним стояв захеканий Вінсент. Важко дихаючи, одрубуючи кожне слово, він проговорив:

— Назад, у цій хвилі назад! Назад, кажу тобі!

Франсуа завагався. Поруч стояв матрос; його кремезне, обвітрене лице раптом пересмикнулося, примружилось ліве око, він різко повернув і пішов рішучою ходою до фури. Франсуа постояв ще з півсекунди й пішов і собі. Вінсентова рука ще здавлювала його біцепс.

— Ти сказився, чи що, — прошепотів Вінсент.

Голий чоловік, побачивши трьох, застогнав дужче. Незрозумілою мовою він вигукував якісь слова, бажаючи звільнити від несамовитої муки. Тільки тепер подорожні побачили, що він стояв у мурашинім гнізді. Франсуа відчув, як рука дужче здавила його лікоть.

Матрос не оглядаючись поспішав до фури.

— Запам'ятай собі, друже, — сказав уже спокійніше Вінсент, — ти можеш застрелити десяток негрів, зґвалтувати дюжину жінок, але вся наша справа пропала, коли ти викинеш щось подібне до того, що хотів зробити оце допіру.

Колоніальне врядування жартів не любить. Приїхавши в Париж, ти можеш, коли хочеш попусувати собі кар'єру, писати в газеті, але коли ти тут скажеш хоч слово — все

пропало! Вже те, що ти поцікавився тут судовою розправою місцевої влади, може коштувати нам горла. Пристрелять зненацька десь на дорозі, і в газетах буде, що дезертири з робіт забили двох подорожніх, та й по тому!..

Ось уже третій день валка продирається тропічним лісом. Всі йдуть пішки, на кількох конях навантажено пару кліток. Решта залишилася на Екваторіяльній станції. Дюваля нема. Він ще перед приходом на станцію. Франсуа зовсім занепав духом. Нестерпуча спека. Одіж щільно прилягає до тіла, бо кожну шпарку одшукують москіти й не дають і хвилини спокою. Малесенькі п'явки швиденько пробираються крізь фланель і жалять не гірше від москітів.

Над головою, спереду, ззаду суцільна плутанина гілля, листя, стовбурів.

Гайд-парки, саванни залишилися в пам'яті, як ясний сон, як далека згадка.

Франсуа трусить лихоманка. Нема чим дихати, а треба йти, розгинаючи гілля, вгрузаючи по живіт у багні, одганяючи москітів, здіймаючи п'явок.

Повітря парке, як перед грозою ві Франції, але в тисячу разів важче. В добу перед дощовою полозою духота доходить найвищої точки. Щохвилини в очах зеленіє, гасають різноколірні кола, коліна згинаються. Вінсент хапає друга за руку, становить на ноги, й вони йдуть, плентаються далі й далі. Щохвилини треба спинятися. Величезне багно, скільки сягає око, виблискує своїм сутемним дзеркалом. У нього вросли, звисли тисячеруки корінням дерева. Ні пройти, ні пропливти. Шукають, обминули, переходять рукава річки, канали без кінця й краю та знову опиняються перед мангровим озером. Усередині спливає якась чорна скиба і зануряється знову. Це бегемот — він не страшний у цьому жахливому лісі, де на кожному кроці змії, муха цеце, малярія.

Вінсент не каже ні слова. Він сам, досвідчений, бувалий мандрівник, страждає безмежно. Він давно покинув розважати Франсуа і стежить тільки, щоб той не впав.

Головорізи йдуть мовчки, в них немає зброї. Озброєні тільки Вінсент і хворий Франсуа. Ті йдуть попереду, і люта ненависть їхніх поглядів зануряється, не бачивши двох французів, в зелені хащі тропічного лісу.

Вистрибують дві зелені папуги і — мов уманські дурні — починають щось белькотіти. Франсуа не бачить і не чує. Він починає забуватися. Чимраз частіше він буває в Парижі — в Булонському лісі — ні, це саванни, а посеред них голий чоловік, обліплений мухами — це не чоловік, а жінка, це Каміл-ла — вона дико верещить, простягає руки до Франсуа. "Де ти був так довго, я вмираю!" Франсуа почуває, як у його охляли коліна, він сідає, він лягає спати.

Сильним рухом руки Вінсент ще раз підняв Франсуа, він намочує йому лоба водою, пробує влити крізь зціплені зуби трошки коньяку. Але зуби клацають, мов кулемет, дикий зір блукає у просторі.

"Стривай", — гукає Вінсент. Валка спиняється. Скидають одну з кліток, вона важко хлюпає в багно, і на спину коневі прив'язують Франсуа. Вінсент затягає вузли. Старий із Камеруна вовтузиться навколо Франсуа, тре йому потилицю, стукає десь по спині. Останній вузол зав'язано, валка рушає. Коло непритомного Франсуа, підтримуючи

його, гладячи по голові, іде старий негр і розповідає йому казку:

— ...Посходилися гості.

Коли окріп уже кипів і клекотів — леопард поважно розв'язав торбину. Та який же був його жах, коли там не було келепа! Збентежений, він почав похапцем длубатись у горіхах і в листю. Тоді й кізяки покотилися долі, і він дізнався, як келеп од нього втік. Усі закликані звірі сміялися з нього, дехто казали навіть, що леопард хотів їх просто піддурити. Кепкуючи та глузуючи з нього, вони пішли всі геть. Леопард почував себе дуже кепсько, заліз на своє ліжко, й сини думали, що він хоче переспати свій гнів. Та вони помилялися, бо леопард тільки заплющив очі, щоб спокійно обмислити, як йому певніше помститись.

Приязнь собаки й келепа од того не зменшилася; вони ходили одне до одного, як і раніше, й розмовляли частенько про свою невдачу пригоду. При цій нагоді собака говорив довгі промови про "переляк" і одного разу він сказав: "Коли б мені, приміром, сьогодні був би впав горіх на голову, то б я не подав ні звуку, а просто сказав би: "Гм! гм! гм! Макекембе-ла-моту-ла-моту-ма!"

"Коли ти певно кажеш, — одповів келеп, — то можу тобі тільки сказати, що я чималу маю охоту ще раз спробувати це діло, коли б я знав напевно, що ти не закричиш — на цей раз ніякі хитрощі не допоможуть — леопард заб'є нас обох напевне..."

"Це жорстоко, що ти не їмеш мені віри", — сказав собака й зажурився. Келепові жаль стало його, він дав йому руку й обіцяв завтра ж уранці ще раз спробувати з ним це діло. І справді, вже перше сонячне проміння побачило обох друзів, що йшли поруч до горіхового дерева. На цей раз келеп позичив в одного знайомого здоровенну торбину, вони туди обоє мали ховати горіхи. Вони знайшли досить горіхів, і келеп оце трохи спинився, щоб відпочинути, коли в горіховому дереві раптом щось зашаруділо в гіллі...

Раптом щось зашаруділо в гіллі, щось свиснуло в повітрі і з хрястом увійшло в тіло. "Карлики! — несамовито скрикнув Вінсент, — пропав Франсуа", — кинувся до друга, вирвав защерблену стрілу. Потім він вихопив ножа й тремтучими руками почав швидко вирізати м'ясо навколо трьохкутньої рани.

Щось зашаруділо знову в зелених хащах. Вінсент хотів уже покинути Франсуа й вхопився за зброю, але в тій хвили в десятих кроках від нього з'явився Дюваль.

Дюваль підніс револьвера й не переводячи духу випустив всі шість куль в те місце, де шелеснуло гілля.

Щось зашаруділо ще раз, хлюпнула вода, і вщухло. Не спиняючись ні на хвилину, мов робітник коло верстату, Дюваль вийняв нову пачку і ввігнав її в револьвер. На цей раз він націлив в головорізів. Минуло кілька секунд — століть. Поволі він знизив револьвера і раптом спокійно заховав його в кобуру.

Тим часом Вінсент, стримуючи те, що підкотилось йому до горла, видобув з торбинки пакет вати, висмикнув шматок з кулак завбільшки, покрутив його в руках і застромив в жахливу дірку на грудях Франсуа.

— Не виживе! — похмуро й рішуче сказав, підійшовши, Дюваль. — Коли ви навіть вирізали отруєну тканину, він все одно помре від рани.

— Вперед! — гукнув Вінсент несамовито, й семеро потюпали далі.

Надвечір Франсуа привезено в оселю. Кілька одвічних баобабів, величезні банани над бамбуковими хижками... Коли наблизилися до першої халабуди, Вінсент увійшов. Було порожньо — ніби вимерло. Він послав старигана шукати людей. За чверть години той повернувся, розмахуючи руками.

— Негр не хоче давати їсти. Каже, нема чого їсти, — розповідав він.

Тоді Вінсент, припоручивши Франсуа й негра Дювалеві, пішов сам. Він проминув кілька халабуд, зайшов у скрайню з протилежного боку. Вона була порожня, недогризки бананів валялись долі. Увійшовши в халабуду, він ліг долі, розсунув трішки тростини в стінці і зустрівся очима з якимись чорними блискучими баньками.

Справою одної секунди було просунути крізь шпарку револьвера.

— Іди сюди, собако, — наказав Вінсент коротко.

Негр виліз з-під бананового листу та з'явився в халабуді. Не кажучи ні слова, Вінсент оперезав його нагаєм, ще раз, ще раз. Негр заскавчав, мов побитий собака.

— Щоб зараз-таки всі були тут! — наказав Вінсент і для ясності ще раз свиснув перед носом бідолахи нагаєм...

У першій халабуді на покошеній траві лежав Франсуа й марив. Червоно-гарячі плями на щоках змінилися на жовті жахливі смуги.

Він почав кричати, качався по траві, схоплювався на ноги. Довелося його зв'язати. Тіло його було гаряче й сухе. Вінсент лежав коло нього. Негр сидів долі, схрестивши під собою ноги. В кутку мертвим сном спав Дюваль. Негр стиха продовжував розповідати казку.

"Щось зашаруділо в гіллі, й горіх упав і просто на голову собаці. Собака заскавчав і подався геть, а келепа в тій самій хвилі ухопив леопард. Він просто чи не сказився з радости й, не давши келепові сказати слова, — кинувся прямцем додому і прибіг, аж захекався.

Собака не встиг одбігти далеко й побачив, як леопард заховав келепа в свою нову торбину.

Його мучила совість, і він міркував, як би йому направити діло на добре. Треба було хоч що, а врятувати келепа, це було ясно, та як це зробити, тут собака не міг собі дати ради. "Піду я до чарівника", — подумав він собі й пішов. Чарівник був удома й дав йому раду. Він приніс кілька довгих ланцюгів з нанизаних черепашок, силу великих і малих дзвоників і всяке приладдя, що дзвенить і дзеленчить. Цим ділом він обвішав собаку так, що його не можна було і впізнати. Потім він оперезав його ще бубном і дав йому паличку до рук. Коли він його так устроїв, він сказав: "Тепер сідай і слухай мене уважно. Ти підеш зараз, такий як ти є, до річки, і сховаєшся тамечки. Швидко вони прийдуть по воду, бо я знаю, що в леопарда вдома нема води. Коли ти їх здаля побачиш, то приготуєшся стрибнути, і коли підійдуть ближче — вистрибнеш, почнеш гавкати, труситись і стрибати, мов скажений. Тоді ніхто не відважиться, ані сам лев, набрати

води, і твій приятель матиме нагоду втікти".

Це собаці дуже сподобалося, він так зрадів, що хотів обій-няти чарівника. Та той, сміючись, відштовхнув його й піді-гнав, щоб мерщій біг до річки.

Тим часом леопард зі своїм в'язнем прибув додому. Бідолашний келеп, переляканий украй, ще раз спробував перехитрити леопарда й просив знову покласти його в стару торбину, щоб не попусувати доброї нової. "Зав'яжи добре дірку, — казав келеп леопардові, — я вже не думатиму тікати, в мене такий поганий настрій, що я нічого не зможу вигадати".

"Роби що хочеш, — одповів леопард, — за нову торбину я певний, а що ти не хочеш утікти, тому я не вірю; дозволь мені потурбуватись, щоб ти й не міг утікти".

Отже, справа келепова була зовсім погана, і він почув з жахом, як леопард доручив гінцям закликати тепер усіх приятелів, не забути і слона й лева. Сам леопард стеріг келепа якнайпильніше, не вийшов навіть зустрічати гостей, а підіждав, поки вони всі зібралися. Тепер з'ясувалося, що в глеках не було зовсім води.

"Нехай сини мерщій підуть і наберуть води", — сказав леопард. Він також подбав, щоб розпалити добре вогонь. Келеп мандрував з рук у руки, кожне хотіло його бачити. Все розпитувано в леопарда, як він його спіймав. Оце він налагодився ще раз якнайпишніше розповісти цю історію, коли його сини, галасуючи, вдерлися до хати. Вони ніяк не могли заспокоїтись, а кричали чимраз голосніше, що в річці було щось таке жахливе, що вони замалим не померли од переляку.

"Що за нісенітниця", — сказав леопард, не звернувши уваги на галас і попрохав кількох своїх найближчих друзів піти й набрати води.

Та не довгий минув час, як повернулися і ті, перелякані вкрай, і підтвердили те, що розповідали леопардові сини. Тоді підвівся лев і сказав гордовито: "То я піду по воду". Потім він кивнув на зайця й велів йому прив'язати собі пляшки й глеки. Та швидко повернувся й він. І він тремтів усім тілом, і грива стояла йому сторчака.

Коли всі його такого здаля побачили, то злякалися здорово, надто ж коли почули те, що він розповідав. "Через ціле моє життя мені нічого такого не траплялося бачити, — розповідав лев. — Це, мабуть, чи не нечиста сила, бо те, що я бачив і чув, це був не звір і не звірячий був у його голос, це було щось жахливе — і воно посунулось на мене, аж я впав долі, та я схопився одразу на ноги й утік щасливо, хоча тая кара довго ще за мною гналася".

"Та прошу тебе, — сказав слон, — що ж воно має бути? Я ще зроду нічого не боявся та й тепер не боюсь, і ніхто не міг мене намовити не ходити на річку". — "То йди", — одказав гнівливо лев, і заєць підскочив нав'язувати на слона глеки. Та коли він їх хотів узяти в лева, то цей загарчав і повернувся до нього спиною, бо він усі їх, тікаючи, порозбивав. Але слон сказав, сміючись, зайцеві: "На біса мені ті глеки, в мене ж є мій хобот". І він спокійно потюпцював до річки.

Ті, що zostалися, чекали напружено, поки він повернеться. Так, він повернувся, але так трубив уже здаля, що видко було, що він розгніваний украй, і коли він став перед ними, то аж страшно було на нього дивитись, і всі упевнились остаточно, що їм

загрожує смерть і загибель на річці, коли вони ще раз наважаться піти туди.

Але леопард дуже розхвилювався. Всі розмовляли тепер проміж себе про жахливу мару, кожен розповідав, яка вона, як він її бачив — тільки леопард один нічого не бачив. Він вирішив будь-що-будь і собі піти на річку. Якби ж він не боявся так! Та ось йому щось спало на думку. Він підійшов до своїх гостей і сказав їм таке: "Любі друзі, я дякую вам, що ви прийшли і що ви всі готові мені допомогти; я вірю також, що там у річці невідомий звір, на якого страх навіть подивитись, вірю, що він на вас, мої друзі, такого нагнав переляку, але я гадаю, тепер ви всі його знаєте й готові його побачити, отже, я хотів вам запропонувати, щоб нам усім піти до річки й спробувати гуртом уловити й забити того звіря". Після цієї довгої промови почали звірі перешіптуватись; вони міркували, чи можна ще раз відважитись піти на річку; кінець кінцем, деякі постановили йти, інші пішли, вагаючись, слідом, і скоро все товариство посунуло до річки; попереду йшов слон, по ньому лев, за ними, ховаючися скільки мога, плентався леопард. Забули про келепа й про нову торбину. Тільки одна думка була у всіх: "Що з нами скоїться на річці?" Коли останній звір вийшов з дому, келеп теж подався собі дорогою, та не туди — йому було байдуже до цього діла, він давно підозрював, що собака вигадав якусь штуку, щоб його врятувати. Коли він так спроквола йшов собі, він згадував занепокоєно про свого приятеля, бо міркував слушно, що коли собаці й легко було поодиноці налякати й прогнати всіх, то не так легко буде піддурити весь гурт — і біда йому, коли його впізнають. Та всі ці турботи були ні до чого, бо коли келеп завернув на лісову дорогу до своєї хати, собака вже йшов йому назустріч. Він, коли побачив, що вони йдуть всі разом, не гаючи часу втік, бо гадав, що келеп либонь уже мав добру нагоду втікти. Коли вони так обоє зустрілися, то дуже зраділи. Собака промовив стиха: "Вибач, мій дядечку!" Та келеп сказав: "Залиш же, ти показав, що ти добрий товариш, та тільки з тобою я вже не піду красти горіхи".

Леопард із товариством були дуже здивовані, коли все на річці було тихо й спокійно; вони повернулися дуже збентежені, а леопард ще й сміявся. Та він покинув сміятися, коли знайшов удома порожню торбину. Так товариство розійшлося в дуже кепському настрої, і вони признавалися одне одному, що більше либонь не підуть до леопарда гостювати[†]...

...Серед ночі Вінсент прокинувся. Негр мацав його рукою... Різким рухом Вінсент одштовхнув старого, так, що той докотився до Дюваля. Дюваль схопився на ноги.

— Чого тобі, собако? — закричав Вінсент.

— Місте, місте Франса... — пробелькотів негр.

Вінсент кинувся до Франсуа. Той лежав нерухомо. Груді його здіймалися високо, він зі свистом дихав крізь ніздрі.

— Умирає, — сказав Дюваль.

Вінсент не промовив ані слова. Він добре знав цей свист. Сподіватися не було на що. За чверть години Франсуа сконає. Вінсент підійшов до нього, взяв його руку й сів.

Минуло десять хвилин. Свист поволі слабшав, груди здіймалися менше. Ще п'ять хвилин, і Франсуа не стане. Вінсент схилив перше голову на руки. За цей час він так

полюбив гарячого, щирого Франсуа. Він загодя радів з його щастя в Парижі з Каміллою.

Хвилини тяглися одна по одній мов роки. Щораз тихший, глухіший ставав свист, щораз менше здіймалися груди. Зоставалося три, дві з половиною, дві, півтори хвилини...

Раптом Дюваль, що оце досі стояв нерухомо коло Вінсента, підняв голову й став прислухатись. Минуло декілька секунд. Дюваль зірвався й вискочив із хижі. Вінсент почув, як його швидкі кроки відбилися у тому напрямкові, звідки вони прийшли. Йому й на думку не спало, що Дюваль може втікти, настільки він був певний, що це добрий товариш.

Уже з тої хвилини, як Вінсент прокинувся, він відчував якусь млявість і байдужість до всього. Коліна йому охляли; він підвівся й придивлявся до Франсуа...

Через хвилину в хижу увійшов нервовим кроком Дюваль.

— Головорізи наші втекли з кінями й з багажем. Я почув, як кінь іржав за чверть верстви звідси. Немає ніякої змоги їх наздогнати. Треба вертати до Екваторіяльної станції.

Вінсент не відповідав. Він притулився до стіни й стояв нерухомо. Дюваль підійшов до нього й засвітив сірника. Вінсентові очі розширилися і блукали в безвісті. Його трусила пропасниця. На купі посохлої трави лежав мертвий Франсуа, в кутку вовтузився негр і белькотів щось безглузде. Дюваль стояв нерухомо...

— Макекембе-ла-моту-ма-ме, — дико вигукнув негр.

Тою ж дорогою йшло троє людей. Спираючись на плече старого негра, йшов ще не зовсім здоровий Вінсент, попереду рішучим кроком ступав Дюваль. Про те, щоб зараз виконувати завдання Дювер'є, годі було й думати. Треба було як-найшвидше дотягтися до Екваторіяльної станції.

Подорожні йшли вже третій день тропічними лісами. Попереду ступав рішучим кроком Дюваль. Цілковиту тишу лісу перебивало тільки г'єрг'єтання зелених папуг і шелест та хряск гілля й рослин під ногами. Бананів, що взяли з собою вони з негрівської оселі, уже не було; їх поїли.

Дюваль сподівався здибати десь баобаба і підживитися його листям. Поки що ламав зелені гілочки й, прожувавши їх, випльовував, його мучив голод і спрага. Він майже нічого не їв, оддаючи банани Вінсентові й негрові.

Вони трошки спочили, шукаючи баобаба на сухішому місці. На пригорку ріс велетенський із мавп'ячим хлібом на гіллі. Дюваль прискорив кроки; йому страшенно хотілося їсти. Баобабове листя, взагалі річ їстівна, тепер було бажанішим за пишний обід у ресторані. Але, не дійшовши кількох кроків, він спинився. Коло дерева спиною до нього лежав якийсь чоловік. Дюваль вийняв револьвера й обережно почав підходити до дерева. "Гей, друже", — гукнув він. Чоловік не озирався. Дюваль вистрелив. Куля з соковитим ляском увійшла в дерево. Чоловік і не поворушився. Тоді Дюваль швидко наблизився до нього, копнув його ногою, й чоловік перекотився на другий бік. Обличчя йому було вкрите комахами; сотнями повзли вони з очей, з носа, з вух, — обличчя було на-

половину з'їдене.

— Бородач! — закричав, підійшовши, Вінсент.

— Вони таки його вбили, — сказав Дюваль. — Вони всі загинуть у цім лісі без компасу і з конякою, — додав він спокійно. Під одіжжю, на животі в мерця щось завовтузилося. Дюваль ножом покрав куртку, і з живота поліз цілий легіон строкатих жуків.

— Їсти, — сказав Вінсент. Дюваль зліз на дерево й, ламаючи гілки з листям, кидав їх Вінсентові й негрові, жадібно ковтаючи сам у перервах.

Наївшись, негр пообривав листя з гілок, зібгав його і набив ним торбину. Вони вирушили вперед. Знову Дюваль спинився й став прислухатися. З півдня доносилося якесь глухе гудіння; наче гуло море, час од часу хвилі з крахом розбивалися об скелі. Вони пройшли ще декілька кроків, гудіння яснішало й наближалось. "Назад до дерева", — раптом гукнув Дюваль, схопив руку Вінсента й бігцем подався до баобабу. Як кіт, вдряпався він на гілку, підтянув Вінсента й почав допомагати негрові. "Невже ж це слони? — сказав Вінсент. — Їх вибито тут, залишилося обмаль".

"Ні, місте, то не слони", — злякано вставив негр. Гудіння наближалось, тепер це був один суцільний тріск, хряск і крах. Наче буря неслася тропічним лісом. Гудіння наближалось, чути було, як ламалося гілля, падали дерева. Повз баобаба пронеслися зайці мішма із шакалами. Вони плигали безперестану, не звертаючи уваги одне на одного і ніби не помічаючи трупа. Гудіння зросло в шторм. Дюваль продерся вище й підтягнув негра й Вінсента. Зненацька з хащів викотився темний шматок і понісся повз дерево, за ними неслися другий, третій, десятки, сотні. В одну мить на місці хащів, молодняка, чималих дерев зробилася рівнина. По ній неслися, обганяючи одне одного, зрівнюючи все на своїм шляху — величезні темні шматки.

"Носороги!" — пробелькотів негр. Він трусився на всім тілі. Ще хвилину, і маса промчала вперед. Замість плутанини гілок, ліян, хащів, трави, наперед і назад стелилася широка просіка, по ній де-не-де самотно сторчали одвічні баобаби, що вціліли перед жахливою навалою. Кілька льє тяглася страшна просіка. По дорозі коло зваленого дерева валялися втопані в землю шматки одіжи, одірвані руки, нога стирчала пальцями з землі, розчавлені, пошматовані конче трупи. Головорізи попали під натовп оскаженілих звірів. Даремно Дюваль і негр шукали якихось їстівних річей, усе було затоптано в землю, розчавлено, знищено.

На другий день у хащах загинув негр. Було це так: з гілля вистромилось щось довге, чорне, вхопило старигана й усмоктало його в зілля.

"Удав", — закричав Вінсент, але в тій самій хвилі якась чорна, волохата потвора перелетіла з одного дерева на друге ближче до Вінсента. Дюваль був у кількох кроках попереду. Він підняв револьвера, але зненацька опустив його й кинувся до Вінсента. Горила спинивсь на одну мить, вагаючись між двома ворогами. В цій хвилі Вінсент вистрелив. Поранений звір з диким ревом кинувся на нього. Та в той мент Дюваль стрибнув, мов кішка, до нього й розрядив усі п'ять куль йому в голову. Звір змахнув лапами й важко гепнувся долі. Вінсент, діставши від нього стусана, лежав

непритомний. За хвилину він опам'ятався та звівсь на ноги. Величезний звір конав, пересмикуючись усім тілом. У кількох сажнях од нього лежав негр з перерваним горлом.

Голодний, знесилений Вінсент не міг перебороти цікавості й підійшов до звіря. Той затих і лежав, мов передісторичний чоловік, розкинувши руки, горілиць. На голій долоні щось виблискувало. Вінсент підійшов ближче. На один з пальців лісового велетня було насунуто золоте кільце. Якийсь час Вінсент і матрос дивились один на одного з невимовним здивуванням. Нарешті матрос підійшов до горили, одтяв йому ножом пальця і зняв кільце. Це була старовинна золота каблучка з вирізьбленою літерою "L"...

Зоставався тиждень іти до Екваторіяльної станції. Знеможені Вінсент і Дюваль ледве пересували ногами, падали на кожному кроці, засипали в багні. Вінсента знову трусила пропасниця. Одного вечора, коли вони лежали, обійнявшись, у багні, Дюваль несподівано почав говорити. Через увесь той час вони йшли мовчки. "Ми, мабуть, не дійдемо до станції, Вінсенте, — сказав Дюваль, і його хрипкий голос прозвучав м'яко й ніжно. — Я не Дюваль! Я не француз. Моє ім'я — Андрій Вовк".

Вінсент голосно клацав зубами. Заледве він розібрав, що каже Дюваль, і зробив знак головою, що слухає.

"Я пішов з вами з доручення своєї організації. Той чоловік, прип'ятий до стовпа коло дороги — мій земляк!" Вінсент повернувся до Дюваля, він пригадав тепер, хто був Дюваль. Так, це був він, це був той салдат, про нього він розповідав Франсуа.

"Як ви потрапили сюди?" — пробелькотів він, перемагаючи слабкість. — "Я приїхав сюди з доручення товаришів задля тих нещасних, що працюють коло дороги, задля білих рабів з України, що обтісують каміння в Конго. Матрос Дюваль, що в мене його документи, мій партійний товариш із Франції. Я стежив за вами весь час, поки ви були на "Ліберії". Ви пригадуєте, що хтось підслухав вашу розмову з головорізом у каюті. Це був я.

Ви не помилилися. Після того виграшу я віддав усі гроші на організацію, я покинув грати й пити.

Тепер ви розумієте, чого я зникав невдовзі перед Екваторіяльною станцією. Дещо мені пощастило зробити для білих рабів — я дав їм деякі адреси, залишив кілька листівок. Я сподівався розпочати роботу як слід на повороті до Лібервілю. Але судилося інакше, ми звідси не вийдемо. Ви офіцер французької армії. Ви служили протилежній стороні. Якби був попав вас в інших обставинах, я, не вагаючись, застрелив би вас як собаку.

Але тепер ми обоє все одно загинемо. Ми не пройдемо й трьох льє. А до станції ще сотні. Завтра чи позавтра ми загинемо тут. Усе скінчено. Ми товариші перед смертю. Ану попрощайтесь, товаришу!" І Дюваль кріпко поцілував Вінсента в губи. Потім він видобув з кобури револьвера...

Пролунав вистріл. Куля влучила Вінсентові в голову. Але то стріляв не Дюваль. В одну мить він опанував собою і одкотився, хапаючись руками за траву, в кущі. Мов

кішка, перевернувся він на живіт і став ждати. Пролунав другий вистріл — куля свиснула в нього над головою. Дюваль голосно й жалібно заскавчав. З хащів висунулося дві голови і вийшло двоє-трое колоніальних салдатів-негрів — за ними йшов обережно білий унтер-француз. Негри схопили Вінсента за ноги й піднесли до унтера. Унтер почав похапливо розстібувати куртку Вінсента.

В цій хвилі Дюваль, націливши унтера, звалив його з ніг. Другим вистрілом він положив негра й, вискочивши з кущів, приставив другому до грудей револьвера. "Кидай гвинтовки", — скомандував він коротко. "Лягай!" — скомандував удруге. Потім він підійшов до унтера, витяг у його з кишені пакет з хиною й жадібно ковтнув раз, два, три. "Кроком руш!" — скомандував він утретє...

Через два тижні по дорозі їхав в екіпажі до Лібервіля білявий чоловік. На станціях він пред'являв бумаги на ім'я офіцера запасу Вінсента Поля. Розсипаючи направо й наліво гроші, він балакав з унтерами й цікавився становищем робітників, що брукували дорогу.

Розділ 4

КАВАЛЕРГАРДСЬКОГО ПОЛКУ РОТМІСТР

Маятникові розмови. Мурашій. Каблучка, за яку читач щось чув у розділі III. Напад більшовиків. Полку Її Величності ротмістр. Танець серед шістьох свічок. Настрій Дювер'є чимраз гіршає. Кров на лакових черевиках. Едіт нарешті погодилася на пропозицію д-ра Ріпса.

Двері тихо розчинилися, й у кімнату вистромився довгий, цікавий ніс.

Усе було тихо. З-під задрипаної завіси над ліжком доходило рівне дихання. Птиця в кутку в клітці чистила дзьоба, м'ята в малесеньких горшечках на вікні сповнювала кімнату болотяною свіжістю.

Все було гаразд, отже, ніс, пересмикнувши кілька разів ніздрями, сховався. Маятник теліпає мідним животом, а стіл, безногі каліки стільці й заялозена шаховка стрижуть вухами й слухають. Раптом йойкнув дзиґар, захрипів і приготувався дзвонити. Тоді з-під завіси щось заворушилось. Годинник пробив, злякався й змовк. Речі теж знітилися й більше не слухали — вони були вже неживі. Тепер слухала, як цокає годинник, Едіт.

Едіт хотіла підвестися й не могла. Спина була мов луб'яна й намість руки величезний пакунок з бинди. Вона з цікавістю повела очима по кімнаті. Пригадувала: в шлюпці було холодно й мокро. Зуби цокали, як цей дзиґар — тільки частіше. Ще промінь свідомости — Ріпсове обличчя — гострий біль у руці, хтось схиляється над рукою й робить перев'язку. Перед цим руку згинають — сніг зелених блискавок і сивий спокій.

Потім довго їхали на чомусь, і щосекунди біль оддавався в руці. Тепер рука опинилася в цій кімнаті на ліжку поруч із Едіт.

Ніколи ще цій руці, коли вона була струнка й чиста, а не незграбний кузіль із полотна й марлі, не доводилося прокидатись у такій жебрацькій кімнаті. В романах, що їхні сторінки вона недбало перегортала, героїні мали звичку прокидатись у будуарах,

подібних до будуару Едіт в Нью-Йорку. А коли якась героїня й народжувалася під димною стелею підвалу, то сторінок за 200—300 вона міняла сумну долю на те, щоб топтати ногами килими, тигровий міх і загортатися в серпанкове мереживо. Хотілося їсти, було дуже вогко й неприємно...

Рипнули двері, і знову просунувся цікавий ніс. Він зачув, що не все гаразд, бо за ним просунулося довгасте обличчя, схоже на мурашоїда — над ним блищали двоє сіреньких очей мов кнопки.

— Хто ви? — питає Едіт.

Замість відповіді знову рипнули двері, й ніс мурашоїда сховався.

Едіт почула, як хтось пошепки радився в сусідній кімнаті. Один голос був чоловічий.

Зате коли мурашоїд — він же хазяйка — повернувся до кімнати, Едіт довідалась, що вона вживалася міс Вуд. Вона називала Едіт Мартою. Едіт із обережності не сказала свого справжнього імення.

— Ви залишитесь у мене, поки видужаєте. Один ваш добрий друг учора привіз вас сюди й прохав мене потурбуватись за вас.

— Хто такий?

— Його ім'я Джим Ріпс!

Далі міс Вуд розповіла про погоду, про квартирну плату, про вогкість, про ціну на м'ясо, про свій ревматизм, про те, де треба ходити в убиральню, і ще багато інтересних речей...

Величезна площа була затоплена народом. Над притлумленим гудінням юрби гасав світовий промінь і малював на екрані подробиці загибелі транспорту "Вікторія".

Портрети капітана, помічника капітана, дежурного по вахті, мільярдера Мак-Лейстона, кому належав пароплав, і наймолодшого юнги, хлопця десятих років.

Вибух. Рясні хмари диму — більше нічого. Керма пароходу: люди й пацюки стрибають у воду, вовтузяться коло лодок. Навколо воронка води, що вирує і вже затягла ніс корабля. Люди на шлюпках. Здаля стирчить корпус "Вікторії"...

Далі довгі стовпці тих, що загинули, й тих, що врятувалися. Деякі з портретами.

Гаррі протискався ближче до екрану, він був близькозорий — йому хотілося дізнатись, чи не потрапив хтось із американських товаришів в цю історію. Стомленими очима пробігав він імення людей, яких ніколи не знав і ніколи не знатиме.

Раптом він здригнувся. Не ймучи віри своїм очам, він ухопив за плече свого сусіда. Той, не розуміючи, подивився на молодого робітника і ввічливо вилаявся.

"Марта Лорен"! — прочитав Гаррі в спискові тяжко поранених. Завтра ж він почне її шукати.

На другий день свого перебування на вулиці такої-то Едіт послала своєму батькові телеграму. Потім ще і ще. Відповіді не було.

Міс Вуд ізнизувала плечима, і її ніздрі роздувалися. Вона щиро була здивована.

Едіт довелося віддати їй два своїх персні: міс Вуд була така бідна, а Едіт мусила ж врешті колись дістати відповідь од Лейстона.

Одного персня свого вона не віддала. Це була старовинна каблучка з вирізьбленою літерою "L". Лейстон подарував їй цю каблучку в день конфірмації. Це був широкий чоловічий перстень, і Едіт носила його на великому пальцеві. Це був якийсь сувенір Лейстонової молодости. Але вона не знала, що було з ним ізв'язано.

Щодня тривога Едіт зростала.

Міс Вуд говорила про ціну на м'ясо, про свій ревматизм, про вогкість у кімнатах, про найкращі способи виводити блощиці й про голод у Росії й на Україні.

Голод навмисне зробили більшовики. Едіт пригадувала, як Лейстон запевняв її, що більшовики зруйнували країну своїм невмінням господарювати. Та міс Вуд стояла на тім, що голод більшовики інсценізували навмисне.

Кожного ранку Едіт, прокидаючись від гудків, бачила у вікно, як проходили на роботу робітники. Ці люди дуже рідко з'являлися їй на очі в Америці — вони малокультурні, й їх не пускають у пристойні доми.

Вона бачила жовті обличчя з блискучими очима, зашкарублі руки, худі тіла в дешевих тканинах і почувала себе як дікенсівська героїня, що хотіла б допомагати бідним людям, але сама не має грошей.

Поруч із її кімнатою жили дві робітниці з текстильної. Втім, одна з них була безробітна: її звільнено за те, що її брат брав участь у робітничих заколотах.

Вона приходила до міс Вуд прибирати кімнату. Не кажучи ні слова, вона змивала підлогу, стирала куряву з речей, виносила цебра з помиями і скриньки зі сміттям...

Одного дня ввечері в кімнату ввійшла міс Вуд. Вона мала в руках запечатану телеграму. Едіт кинулася назустріч і здоровою рукою розпечатала телеграму: "NEW-YORK 20/5 — 22, LONDON-STREET, Мак-Лейстон віднині НЕ МАЄ ДОЧКИ. Мак-Лейстон".

Робітниця мила підлогу. Побачивши, що Едіт одкинулася назад, бліда мов смерть, вона хутко підійшла до неї й піддержала їй голову. Міс Вуд була оце вийшла, її покликав хтось із квартирантів.

— Що з вами, міс? — спитала Кет.

Едіт розповіла, яка вона нещасна. Як вона хотіла допомогти тим голодним робітникам і як вона, — о Боже! — сама, мабуть, скоро голодуватиме. Що це з її батьком? Адже ж він сам постачає продукти для АРА, як він міг кинути її голодною!

Кет слухала — обличчя її дедалі суворішало.

— Що з вами, Кет? — спитала тепер Едіт. Вона вперше побачила її зараз. Раніше то була якась механічна істота, щоби чистити й мити кімнату. Тепер це була дівчина з рудим волоссям, худорлява, але гарненька. Тонкі, щільно стулені губи. Блискучі очі, як у тих людей, що століття тому штурмували Бастілію, що п'ять літ тому перевернули догори ногами Росію й Україну, втворили грізну армію й написали багато прекрасних поем, та серед них одну найкращу зробили своїми жилавими руками в своїй країні...

— Що з вами, хто ви така? — спитала Едіт.

— Я безробітня! — одповіла та. — За те, що я прибираю чужі кімнати, ваша знайома міс Вуд не виганяє поки що мене з моєї.

— Але з чого ви живете?

— Я безробітня! — одповіла та. — Мені не видають допомоги з каси, бо мій брат пішов проти союзів.

— Проти робітничих союзів? — спитала Едіт. — Тоді він страйкбрехер! це ті сміливі люди, яких так ненавидять робітники, за те, що вони більше дбають за всю державу, ніж за робітників.

— Ні, він не страйкбрехер. І страйкбрехери не сміливі люди, а погань! Мій брат більшовик!

Едіт зробила жест одчаю. Вона хотіла щось сказати, але робітниця суворо казала далі. Це була вже не Едіт Мак-Лейстон, що її пальця боялися більш, ніж блискавки. Не горда напівбогиня, а слаба нікчемна дівчина. Без чеків і без паперів вона нагадувала рибу, викинену на землю.

— Доти не буде ладу в нас, доки не порозстрілюють отаких, як ваш батько, — сказала Кет. — І розстріляємо їх ми!

— Але...

— Ви хочете сказати, що вони дають нам роботу й допомагають голодним. Так! завтра чи позавтра мені доведеться продаватись на вулиці. Ви знаєте, чого звільнено робітників? Для того, щоб виробляти менше товару, щоб він став дорожчий! Розумієте ви це? Роблять менше товару, щоб він був дорожчий — ви це знаєте, але ви цього не розумієте. Ви зрозумієте, що це таке, коли вийдете на вулицю продаватись.

— Я хотіла допомогти голодним, — сказала Едіт тихо. — За що ви на мене накинулись?

— Так, ви хотіли допомогти голодним. Вам, бачите, все одно не зрозуміти, в чому діло... Ну сидіть! — Кет погладила Едіт по голові. — Зараз прийде Вудиха; ви її, до речі сказати, стережіться, вам од неї добра буде небагато, може, колись знайдемо роботу.

І Кет вийшла...

...Справи чимраз гіршали. Близни не було, й Едіт уже не дивувалася на брудних робітничих дітей. Вона почала ходити шукати роботи. На неї дивилися, ніби вона впала з місяця. Не знає ніякого діла й хоче дістати роботи, коли навколо голодують досвідчені старі робітники.

Якийсь середній буржуа запропонував їй виховувати його дітей; та коли вона виходила, він її обняв. В неї аж захололо на серці. Вона почувала, що до вулиці їй уже недалеко.

Вибігши з ґанку, вона наштовхнулася на якусь фігуру. Це був Ріпс.

— Куди це ви? — сказав він ласкаво.

— Я... я йду додому! — сказала Едіт.

— Дозвольте вас проводити! — Ріпс, не чекаючи відповіді, просунув свою руку під її руку й пішов з нею поруч.

— Як ви себе відчуваєте у міс Вуд?

— Дякую вам, дуже добре!

— Коли ж ви збираєтесь їхати до Нью-Йорку?

В Едіт зомліло серце.

— Я не збираюсь! — одказала вона.

— То ви хочете їхати все-таки в Росію!

— Так! — одповіла вона механічно.

— Так! ... — повторив Ріпс. Після цього він спинився, випустив руку Едіт і сказав:

— Слухайте, дорога моя! Я знаю все. Міс Вуд мені розповіла про те, яку телеграму ви дістали од містера Мак-Лейстона. Не морочте голови. Я вам пропоную вийти за мене заміж.

Едіт глянула на сліди хвороби на його обличчі. Кет розповідала їй, що кавалери, які зводять дівчат, обіцяють їм женитись з ними.

Вона іще раз подивилася на сліди жахливої хвороби й уявила їх собі на своїм тілі.

— Не турбуйтеся, д-р Ріпс, — сказала вона, — й дайте мені спокій. — Ріпс хотів щось сказати. — Не турбуйтеся, д-р Ріпс, і дайте мені спокій — я згоджуюсь! А тепер ідіть і сьогодні до мене не заходьте.

Попошукавши довгенький час по лікарнях та готелях Лондону, Гаррі пішов до розшукового бюро — бо в адресовому бюрі він не міг добитися діла й довелося, отже, йти до легавих.

Власне кажучи, Гаррі не дуже-то сподівався за якихось два шилінги знайти собаку, що допоміг би йому відшукати Марту Лорен, та в передній кімнаті бюро собака сам звернувся до нього і згодився за шилінг і два пенси...

Була субота. У корчмі було повно народу, матроси, портова шпана, обмаль робітників. Гаррі заходив туди, бо сподівався зустріти когось з американців.

У двері увійшов атлетично збудований чоловік з диким виразом у маленьких чорних очах. Він підійшов до якогось столика; за ним сиділо душ четверо вже дуже під банкою. Він став коло столика, раптом балачка вщухла, четверо встали як по команді й пішли до іншого столу. Атлет сів за стіл, згріб недоїдки разом з тарілками на підлогу і стукнув кулаком.

Підбігла дівчина на високих підборах, нафарбована й набілена. Він щось буркнув. Вона постояла ще з секунду й підняла спідницю. Але той не звернув ніякісінької уваги на цей маневр і, стукнувши ще раз кулаком об стіл, зажадав пити.

Четверо, що спочатку з острахом і з ненавистю поглядали на атлета, узялися знову пити. Один з них накачався, здавалось, до останнього ступня можливого. Він говорив про німців, про французів, про армійські чоботи, про якийсь свій винахід. Електрична сітка ловити міни в океані. Він розмахував у повітрі руками й бив себе кулаком у груди.

— Лорди, міледі, джентельмени й вельмишановна шпана, зверніть увагу на... — ось тут сидить чоловік, що може перекинути догори ногами всю підводну політику ворожих держав!

Він почав, гикаючи й заправляючи свою промову нецензурними виразами, викладати докази важливості й потрібності свого винаходу, але раптом окивнув головою і змовк.

— Здається, легше спіймати його самого на пляшку віски, ніж міну в його сітку, —

сказав Гаррі до сусідів.

Чоловік очуняв, підвів голову й диким пронизливим зором поглянув на Гаррі. Потім рот його розтулився в широку посмішку, й він, добувши з кишені якогось папірця, передав його Гаррі. Гаррі заховав папірця в кишеню і вийшов. "London-street, 31, Wood. Miss Martha Loran" ...Ось вона. Собака знайшов дичину. Зоставалося одне. Чи не було за цим ще чогось іншого? Гаррі призив не дуже-то покладатися на детективів. Але треба було найти її будь-що-будь. Гаррі йшов швидко; він пересік сквер, завернув праворуч у вузьку вуличку Вайтчепла. 71 — 69 — 67 — 65 — 53 — 51 — 49 — 37 — 35 — 33.

Другого дня після зустрічі з Ріпсом Едіт підвелася дуже рано. З її прохання Джим Ріпс мусів повезти її о восьмій годині вечора з цього будинку, де вона пережила стільки важких годин. Попередивши міс Вуд, що повернеться небавом, Едіт вийшла на вулицю. Її очі шукали трьох золотих куль над дверима. Кінець кінцем вона знайшла те, чого їй було треба.

Під трьома золотими кулями були двері. Там біднота могла заставляти своє лахміття й дістати півпенса, щоб купити хліба. Товстий, мов кнур, молодий чоловік з перснями на пальцях і підвісками у вухах звичним жестом узяв з рук Едіт персня й кинув його на дошку.

— Продаєте, заставляєте? — спитав він байдужим голосом.

— Скільки ви дасте? — спитала Едіт. — Це старовинна каблучка...

— Не варто розповідати, міс! Беремо на вагу. Можемо дати два шилінги. Заставляєте?

Едіт узяла перстень і вийшла. Перед дверима вона зупинилася. Вона не знала, що робити.

— Ви загубили свою хусточку, міс! — сказав хтось. Вона побачила чоловіка, що розмахував хусткою, немов офіціант із ресторану серветкою.

Едіт прочитала в його очах щире співчуття. Вона спитала:

— Будьте ласкаві, скажіть, де я можу продати цей перстень?

— Перстень? — дивувався чоловік. — Дозвольте подивитися.

Він довго розглядав каблучку, переводячи очі з неї на Едіт та назад.

Якби Едіт не так хотілося їсти, вона, мабуть, яскраво відчувала б своє становище з останнім засобом до життя в руках, коли не рахувати дев'ятнадцятилітнього тіла, що, виплекане доларами, й зараз ще не стратило своєї вартости.

Але їй хотілося передусім їсти.

— Ходім! — приязно сказав нарешті чоловік. — Я допоможу вам у цій справі.

Вони пішли вздовж вулиці.

Це була крамничка, де продавалися всякі речі споживання, — але все було вкрито пилом; неначе тут ніхто й не торгував уже два тижні. В крамничці за прилавком стояла товста жінка.

— Міс хоче спродати персня! — сказав чоловік. Товста взяла каблучку й почала її роздивлятись. Чоловік підійшов до неї ближче й сказав щось, пошепки вказуючи на

перстень.

"Знову дадуть два шилінги, — гірко подумала Едіт. — І цей такий, як і всі".

— Скільки ви хочете за каблучку? — спитала товста.

— Фунт! — відповіла Едіт із одчаєм.

— Я купую у вас її, — сказала товста. Едіт одержала гроші й вийшла. Вона прямувала додому. Недалеко від дверей міс Вуд вона помітила, що якийсь напідпитку чоловік її наздоганяє. Едіт прискорила кроки і збігла, захекана, сходами вгору.

Дочекавшись, поки вийшла міс Вуд, вона зібрала свої речі, сховала мізерний пакуночок під ліжку, щоб не було видно, й почала обмислювати план. Вона дивилася у вікно.

Перед дверима стояла якась жінка у величезнім капелюсі, дорого й негарно одягнена. Побачивши Едіт, вона запитала:

— Скажіть, чи це не 31 число будинку?

— 31-е, — відповіла Едіт.

— Чи не тут живе міс, що дає лекції дітям?

Думки блискавично засоталися в мізку Едіт. Вона шукає виховательки своїм дітям. Треба рішатись.

— Це я! — відповіла Едіт. Голос її пролунав хрипко.

Дама затупала по сходах, зіткнулася з міс Вуд, і вони вкупі ввійшли в кімнату.

Едіт попрохала міс Вуд залишити її на хвилинку з дамою. Міс Вуд скривилась і вийшла; вона мала інструкції від доктора Ріпса.

Втім, ніс її недалеко відійшов; ноги тупали на одному місці, а ніс притулювся до щілини між дверима й одвірком.

— Говоріть тихше, — сказала Едіт, — на ліжку хвора дитина!

— Це ваша дитина? — спитала дама. В тоні її не було ніякого здивовання. Це приємно вразило Едіт.

— Ні, не моя, — сказала вона на всякий випадок (вихователюк з дітьми беруть дуже неохоче!).

— Так от, — сказала дама, — мені треба вчительки для двох дівчат 8-ми й 10 літ. Ви можете від'їхати?

— З радістю, — відповіла Едіт.

Ніс за дверима роздув ніздрі. Нічого не було чути.

— Ви будете діставати фунт на місяць. Харч, білизна й помешкання мої.

— Я згоджуюсь, — сказала Едіт, ледве заховуючи радість. — Я хотіла б переїхати до вас сьогодні ж.

Дама згодилася кивком голови.

Едіт трохи здивувалася з того, що дама на все погоджується. Крім того, її обличчя було ніби трохи знайоме. Мабуть, вона зустрічала її на вулиці. Це, може, одна з тих пишних міщанок, що ходять, мов пави, і зневажливо дивляться на бідно одягнених людей. Де вона її бачила?

Але Едіт перетерпить усе, аби не потрапити до рук вельмишановному докторові.

Шофер з деяким здивуванням почув, що він їде до Вайтчепла. Які могли бути справи в елегантного панка у Вайтчеблі?..

Панок посмоктував люльку й посміхався. Йому щастило. Він уявляв собі, як рука об руку із урятованою Едіт з'явиться перед очі містера Лейстона.

— Добри вечір, міс Вуд! — сказав доктор, заходячи в кімнату.

— Містер Ріпс, я тут ні при чому! — забелькотіла шановна пані. — Та й для чого я стала б це робити?! Я абсолютно ні при чому!

— Заспокойтеся, будь ласка, і кажіть просто. В чім справа? Грошей вам треба, чи що?

— О, містер Ріпс, Едіт утікла!

— Як? — важко проковтнув д-р слину. — Для чого ж ви тут були? Куди вона втікла? Куди вона втікла? Кажіть швидше, goddam!

— Години за три тому. Вона забрала свої речі. До неї приходила якась дама!

— Дама? — перепитав Ріпс і вийшов з кімнати, відібравши в міс Вуд надію вилікувати колись свій ревматизм. Виходячи з дверей, він побачив молодого чоловіка, що розмовляв з якоюсь рудою жінкою. Чоловік цей кинувся до Ріпса. Доктор ускочив в авто, закрив дверцята. Шофер одштовхнув молодого чоловіка з підніжок, той упав, авто понісся бруком.

За чверть години кілька розшукових собак обшукували всі закутки Вайтчепла.

Але Едіт зникла, мов корова язиком злизала, немов якісь духи занесли її на небо. У всякім разі янголи, що зробили це діло, працювали чисто, незгірше від розшукових собак. Ставка на Едіт була бита. Доводилося шукати інших шляхів.

В цей мент докторові потрапив на очі газетний допис про засідання Комісії при Вищому Королівському Інституті.

Коло п'яти годин вечора паризька юрба на площах, вулицях, бульварах захвилювалася. Десятки тисяч примірників екстреного випуску "Le Petit Parisien" розпливлися по фіякрах, омнібусах, трамваях, авто, по руках піших.

Вихоплювали з рук газети. Попит перевищив тираж. Дивувались, жестикулювали, кричали.

До екрану редакції "Le Petit Parisien" спливалася юрба, чекаючи на подробиці.

А втім, усе було так просто.

Всі: візники, франти, перекупки, майстри, робітники, крамарчуки, проститутки, буржуа, хлопчаки, професори схвилювалися, загули бджолиним роєм, і скрізь перегукувалось те ж саме: "Більшовики! Напад! Напад! Напад! На поліцію! Задущливі гази! Отруєння! Отруєння!"

...В поліцейському районному управлінні все було тихо й спокійно. На вулицях гнітила спека, що й мухи припишкли. Дежурні куняли. О третій годині приведено заарештованих. Їх розміщено по камерах на якусь часинку перед допитом. Було тихо, каштани заглядали у вікна. Потім прийшло двоє агентів із якогось відлеглого району. Вони передали якісь папери й пішли. Все було тихо. Каштани заглядали у вікна.

Зненацька лиця урядовців зблідли. Один хотів покликати другого на поміч, а другий

кликав першого. Очі вилізли з орбіт. Всі кинулися до виходу. По дорозі деякі падали, інші спотикалися об них, вилазили рачки, спинялися на секунду спочити й падали обличчям на підлогу. Від незамкнених ще камер тікали вартові і з ними заарештовані. По підлозі, на сходах, скрізь лежали люди з посинілими обличчями, нерухомі — тільки час од часу зводило судомою ноги. Якийсь поліцейський офіцер з посинілим обличчям не пускав зі сходів. Раптом він захропів, змахнув руками, й через нього перевалилось, переповзло, перекотилось кілька душ...

Окрім 4-х трупів, урядовець, що складав протокола, занотував ще якісь невеличкі капсули: "Капсул — 6, трупів — 4, тяжко отруєних — 12, золотий дамський медальйон — 1".

— При чому тут медальйон? — міркував агент. В медальйоні була картка голої до пояса жінки. Картку негайно презнято й розіслано в розшукові бюро. Деякі камери були порожні. В інших лежали отруєні заарештовані...

Звичним рухом пальців Камілла вкривала обличчя й шию "загальним тоном". Електролямпа в 100 свічок кидала різке ясне коло на крісло, в якому сиділа Камілла.

Плавав запах "Coty". Вона мала танцювати на руках між свічок. "Франсуа", — зідхнула Камілла. Вона трохи нездужала, через це почувала себе сентиментальною. Потім вона схопилась і почала розгладжувати литки на своїх дужих ногах танцівниці. Промайнули спогади — село, де вона жила дитиною в одній хаті з Франсуа. Директор цирку. Перший покупець з квадратним пенсне на опецькуватому носі і з короткими слизькими пальцями. Короткі слизькі пальці пробували її ноги й підіймалися вище. Вона хотіла закричати — але не можна було. Потім Дювер'є й огидна роля в кафе Синьої Мавпи. Вони сподівалися заробити грошей. Але Дювер'є позабирав у них векселі, й довелося Франсуа їхати по мавпи до Африки. Він плакав у неї в кімнаті, він щось передчував — та треба було їхати, щоб визволитися від Дювер'є. Судитися з ним не можна було; він був приятелем Пуанкаре й розважав панів із "Action française", що заправляв цілою Францією.

"Дювер'є! — подумала Камілла. — Він зараз мов звір" — щез Креве, партнер Камілли в її огидній ролі, немає звісток про експедицію.

З залі донеслися звуки там-таму. Камілла випросталась і пішла. Сьогодні вона має танцювати на руках посеред шістьох свічок.

У дверях її спіткав Дювер'є — як завжди в оксамитовому піджачку, в мережевому комірі, з кучерявим сивим волоссям — артист своєї справи.

— За півгодини я вам щось скажу. Тепер ідіть!

За півгодини! значить, він дістав телеграму і не хоче їй показувати через щось. Ох, що трапилось? Камілла похитнулась, постояла з хвилину й вийшла в залю. Слиняві з обвислими губами й кадиками старигани засовалися на кріслах — це були пани Франції, некороновані королі, члени "Action française". Кожного з них вона знала, знала кожну цятку на роздутих животах, закритих зараз білосніжними пластронами. Вона незчулася, як скінчила танець і опинилася в своїй кімнаті. На нозі щось пекло, вона опеклася об свічку. Треба щось зробити, намастити, але руки не підіймаються.

Франсуа! вона почувала себе зле й робилась чимраз сентиментальнішою.

Тихенько здригнулись двері. Камілла підвелася, сперлася на руку й чекала напружено. Що за штука. Чого Дювер'є не заходить? Двері тихесенько рипнули й поволі стали розчинятись. Холодний піт проступив на чолі в Камілли. Вона пригадала історію з мавпою, що вдерлася в кімнату, де вона була з Лейстоном.

— Хто там? — вигукнула вона неприродньо дзвінким напруженим голосом.

Двері розчинилися, й виглянув чорний, мов парикмахерська лялька, брюнет з соковитими повними губами.

— Креве, — зойкнула Камілла. — Ти перелякав мене на смерть, підлота! Де ти був? Дювер'є шукає тебе й розлютувався вкрай.

— Мовчи, жінчино! Плював я на твого Дювер'є тепер.

Креве витяг бравнінга, підійшов ближче до Камілли, поцілував їй ногу й сів на ослінчик обличчям до дверей.

— Ти чула про те, що більшовики отруїли поліцію? Так от, це не більшовики, а мій патрон. Ми їдемо завтра до Росії. У них грошей більше, ніж у Дювер'є. Хочеш, поїдемо з нами.

— Іди геть! — сказала Камілла.

Креве здавив їй ногу — вона вдарила його в обличчя.

— Іди геть! — прошепотіла вона, — я закричу, й тебе заберуть.

Креве люто подивився на неї і, скрадаючись, вийшов.

Камілла одкинулася на канапу — вона почувала себе погано насмерть. Франсуа! Як давно вони не були з ним в Булонським лісі — там зараз присмерк коло гайка — але чого такий туман. Франсуа ще не прийшов. Порожньо.

Пробігла якась коняка без хазяїна. Але чого вона така смугаста, наче нафарбована? Вона бачила таких десь у книжці. Парить. Туман.

Ось і Франсуа: він іде важко, наче ноги йому вгрюзають у землю. Він спинився, вона хоче кинутись до нього й не може — вона прив'язана до дерева. На носі щось пече, — вона бачить, як величезна невидна муха жалить її в ногу, ще одна, десятки, сотні. Вони обсіли руки, груди, обличчя...

Що ж Франсуа? — Він простягає руки, іде чимраз повільніше, чимраз глибше вгрюзають йому ноги в землю. Він близько, на обличчі жахливий вираз смертельної нудьги, він простягає руку, вгрюзає чимраз глибше в багно, по коліна, по плечі. Дикий зойк, і все зникає в багні...

В кімнату увійшов Дювер'є. Камілла билася на ліжку в лихоманці. Зуби цокали безперестанку, мов кулемет.

— Слухайте! — сказав Дювер'є. — Слухайте, — повторив Дювер'є. — Я одержав телеграму з Лібервілю!

— Що таке? — верескливо вигукнула Камілла, — де Франсуа?..

Креве йшов загорнутий у широке манто вулицею. Не хоче ця повія з ним їхати, — то й не треба. Знайдуться кращі.

Він іде до Радянської Росії з паспортом на чуже ім'я, із хазяїном, в якого незліченні

гроші й ще більше грошей.

Йому таки набридла його роля в Дювер'є. Спочатку не було нічого. Він пригадує, як він, кавалергардський офіцер, полку Її Величності Імператриці Марії Федорівни ротмістр, тинявся по Парижу, не маючи шматка хліба, не маючи франка на жінчину.

Дювер'є запропонував йому тоді вигідні умови. Він мусів роздягнений робити комбінацію з мавпою, а панки з "Action" дивилися на це у віконце, роздратовані вкрай, брали Камілла. Робота була для кавалергардського офіцера не важка й навіть приємна.

— В цьому єсть якась екзотика! — хвалився він в ресторанах.

Платили добре. Офіцерські потреби задовольнялися — все було гаразд.

Та тепер було ще краще. Просто йому щастило. На біса йому ті мавпи, коли він матиме жінок досхочу.

Крім того, він їде до Росії. Він подивиться на розбишак, що відняли в нього маєток і загнали його в кафе Синьої Мавпи. Він подивиться, як вони подихають з голоду. "Що там не казати, а Бог їх карає", — філософічно міркував Креве, йдучи до доктора Ріпса. Перехожі жінки з цікавістю поглядали на гарного брюнета із соковитими губами.

Дювер'є був розлючений вкрай. Креве щез, експедиція не привезла мавп. Тих, що були, Креве позаражав сифілісом; новий, найнятий замість Креве, кавалергард не хотів починати роботу. Дювер'є щось підозрював Вінсента Поля. Він розіслав уже за ласкавою допомогою департаменту поліції інструкцію задержати його в першому ж порту. Тепер ще ця історія з Каміллою. Ця істеричка — з неї станеться — ще викине якийсь фортель. Дювер'є сказав м'яко:

— Але заспокойтеся, дівчинко!

— Заспокойтесь самі, підла тварюко! — закричала Каміл-ла. — Що ви зробили з Франсуа?

— Франсуа не приїде, — сказав розважно Дювер'є. — Франсуа загинув у лісі через свою необережність, роззява!

Камілла не зрозуміла спочатку. Потім перед очима засвітили зелені кола, й вона звалилася на підлогу. З нафарбованого рота потекла кривава слина на блискучі лакові ботинки Дювер'є. Він здригнувся: з нижнього поверху донісся хрипкий стогін людиноподібної мавпи.

Розділ 5

ПРОБЛЕМА ПРОТЕЇНІВ

Професор Двел і проблема протеїнів. Гаррі на хемічному заводі. Засідання комісії при найвищому науковому інституті. Ратуйте англійську промисловість! Чоловіколюбний професор Мессебі. Остання троянда літа. Кет в аптекарській крамниці. Нагорода за винахід протеїну від чоловіколюбного уряду Англії. Полінезієць Тоні. Ліяни, наконечники для стріл. Збір племен під банановим листом. Мессебі ще раз доводить свою чоловіколюбність. Сірчано-квасовий завод — руда луска. Тоні чхає. Грім з ясного неба. Перший батько пускає дим з чорної коробочки. Убивці з кавунами на головах. Лейстон у Лондоні. Мессебі під замком. Гаррі зробився брюнетом.

Не одшукавши Марти Лорен, Гаррі знайшов собі посаду на заводі сірчаного квасу близько Лондона. Ще в Нью-Йорці він працював три роки в органо-хемічній лабораторії професора Двела, що шляхом експериментальної роботи пробував добувати штучний білок. Професор Двел досягнув великих як на той час наслідків; йому пощастило добувати протеїни, на які розкладається білок при перетравленні; і що найголовніше, протеїни ці були в його не гіркі-прегіркі, як у інших дослідників, а смачні, їх можна було споживати без капсул. Проте фабрикація протеїнів коштувала Двеловим методом ще дорожче, ніж іншими способами, отже, гігантська справа нагодувати людство штучними білками в його постановці ще дуже далека була від остаточного розв'язання. Грам протеїнів коштував Двелові коло півдолара, так що натуральні білки були поки що в сотні разів дешевші від штучних протеїнів. Однак Двел дбайливо охороняв свою роботу від чужих очей, він не мав жодного лаборанта з освічених людей, ані одного студента не допускав до своєї лабораторії — за помічників йому були прості хлопці зі спритних робітників, що їх він навчав техніки справи, уникаючи пояснювати їм наукові підстави й світове значіння його роботи.

Гемороїдальний старигань і гадки не мав, що Гаррі Руперт вдома старанно вивчав органічну хемію й був цілком у курсі справи; Двелові й на думку не спадало, що його малоосвічений помічник багато в чому випередив свого вчителя.

За допомогою німецьких та французьких товаришів Гаррі ночами студіював спеціальні праці, присвячені протеїнам, порівнював методи роботи з Двеловим й чимраз переконувався, що ані інші дослідники, ані Двел не стоять на правильнім шляху. Йому треба було тільки попрацювати ще самому, щоб остаточно перевірити методи, які мусіли дати дешеві й споживні протеїни.

Гаррі увійшов до контори квасового заводу. Старенький клерк передивився його рекомендації та посвідку з Двелової лабораторії й замислився.

— В сірчано-квасовому цехові місць немає, — сказав він нарешті. — Я спробую розповісти про вас головному хемікові — він цікавиться органічною хемією. У вас посвідка, що ви працювали в Двела. Подивимось. Заходьте завтра після роботи.

Гаррі вже четвертий місяць працював на квасному заводі в органічній лабораторії.

Це Гаррі, він іде сквером додому й весело висвистує "The last rose of summer" (остання троянда літа). Просвиставши перше коліно, він чує ззаду голос:

Голос трошки хрипкий, але приємний. Це співає дівчина. Гаррі спиняється та жде. — Good evening! — підходить вона. — Good evening! — відповідає Гаррі. Вона бере його під руку, і вони йдуть разом по скверу, виходять на вулицю, переходять майдан. Вони мовчать, дівчина міцно притуляється до Гаррі й заглядає йому в обличчя. Гаррі скося придивляється до неї. Вона худорлява, в неї гарні очі, уста червоні, обличчя біле. Шкода тільки, що вона така худа. Вони йдуть мовчки далі.

— Як тебе звати? — питається нарешті Гаррі, щоб нав'язати розмову.

— Кет! На вулиці я звусь Гледіс, але ти називай мене Кет, так мене звали вдома.

— Чого ти ходиш на вулицю? — допитується лїниво Гаррі і продовжує таким робом, сам того не помічаючи, вікову традицію розмови з проституткою.

— Нема роботи! — відповідає Кет. — Я була на текстильній, мене звільнено. Слухай, коханий, купи поїсти.

Гаррі вважає, що це бажання законне, і купує в крамниці хліба й ковбаси на шість пенсів. Кет жадібно їсть. Вони йдуть мовчки: хліб та ковбаса заважають Кет розмовляти. Гаррі поки що запалює дешеву сигару. Кет оббирає з ковбаси шкурку й одкушує чималий шматок.

— Чого ти така худа? — запитує Гаррі, побачивши, що вона з'їла ковбасу й доїдає хліб.

— Я ж сказала тобі, що немає роботи. На вулиці така, як я, багато не заробить.

— Тут також треба вміти, — згоджується Гаррі. — Ти наїлась?

Дівчина проковтнула останній шматок хліба й щільніше притулилась до Гаррі. Він почував все її бідне тіло своїм тілом. Вони знов ідуть мовчки.

— Скоро я буду багатий, — сказав раптом Гаррі...

За три дні перед цим у Королівському Вищому Інституті відбулося екстрене засідання. Професор Мессебі доповідав у присутності представника уряду лорда Гекслі, голови правління тресту хемічних фабрик Великобританії. Доповідь вислухано з напруженою цікавістю. В аптекарських склепах Лондона з'явився препарат "Альбо", його обгортка рекомендувала годувати дітей і дорослих, що видужують од хвороб. Аналіза, що її зробив професор Мессебі, доводила, що "Альбо" є не що інше, як штучний протеїн, дуже приємний на смак, — щось подібне до волоських горіхів і, що найголовніше, дуже дешевий, настільки дешевий, що це загрожувало переворотом у всій харчовій промисловості.

— Цей препарат, — закінчив професор, — може за якихось півроку витіснити половину всіх харчових продуктів, що купує біднота. Йому не вдасться перемогти речі споживання багатих, проте, коли (а втім, за це ще рано говорити), коли це штучний протеїн і коли йому вдасться надавати різних смаків, тоді — хтозна, що станеться з харчовою промисловістю.

По скінченні доповіді в невеличкій залі, де зібралися вибрані фахівці, запанувала мовчанка. Представники культури з надзвичайною серйозністю обмірковували справу. Нарешті наймолодший з учасників, якийсь дуже видатний доцент, запитав у доповідача:

— Цікаво було б дізнатись, наскільки вельмишановний містер Мессебі певний того, що його висновки слушні. Адже ж професор Двел...

Доцент змовк і запитливо подивився на колег.

— Ви скінчили? — запитав Мессебі. — Дозвольте мені? Так, професор Двел в останній праці доводить, що фабрикація їстівного протеїну довго ще буде настільки недешева, що не може спричинити ніяких пертурбацій у системі споживання. Але ми стоїмо перед наочним безперечним фактом.

— Дозвольте мені запитати, — сказав лорд Гекслі, — скажіть, вельмишановний професоре, скільки грошей варт оцей штучний протеїн?

— Він коштує в продажу тепер удвічі дешевше, ніж м'ясо. Але немає ніякої гарантії,

що він не коштує фактично у п'ять разів дешевше. Адже ж продавець не зв'язаний ніякою конкуренцією в даному випадкові, і ніщо не показує на те, що ціна, за яку препарат продається, є справжня собівартість.

— Ще запитання, — сказав доцент. — Ви натякнули на те, що можливі — ви сказали, що рано про це ще говорити — ви сказали, що, можливо, є способи надавати тому препаратів різних смаків. Я просив би, коли можна, з'ясувати, які є тепер фактичні підстави для такої можливості.

— Я вже сказав, — одповів Мессебі, — що про це рано говорити, і я дуже радий, що мій молодий колега, — Мессебі підкреслив слово "молодий", — це завважив. А втім, я скажу те, що дало мені привід висловитись так, як я висловився. В одному з пакетів я знайшов протейн, що відрізнявся трохи своїм смаком від препарату інших пакетів. Препарат цього пакету нагадував своїм смаком не волоський, а скоріше звичайний англійський лісовий горіх.

При цих словах присутні заворушилися. Лорд Гекслі нервово пересунувся в кріслі, наче його щось підштрикнуло. Доцент іронічно всміхнувся.

— Цілком ясно, — казав далі Мессебі, — що ми маємо тут одну з двох можливостей: або винахідець знайшов уже спосіб надавати препаратів якого хоч смаку (я вважаю це за неможливе), або випадкова домішка, випадкові подробиці процесу фабрикації змінили смак препарату. З огляду на те, що з-посеред сотні препаратів в однаковій упаковці я знайшов тільки один, що відрізнявся трохи на смак від інших, то я вважаю, я сказав би, я переконаний у тому, що це явище випадкове.

— Ми мусимо подякувати професорові Мессебі, — забрав слово старий голова зборів, зацвілий як гриб професор Льюїс. — Я вважаю, що справа з'ясована з практичного боку. Подробиці хемічних процесів не цікаві для представника уряду, — Льюїс зробив жест у бік лорда Гекслі. — Я вважаю, що ми маємо прохати його світлість висловитись по суті з приводу доповіді поважаного професора Мессебі. (Ще один жест у бік лорда Гекслі).

— Моя промова буде коротка, — сказав той. — Препарат треба негайно і якнайсуворіше заборонити. Комісія постановляє заборонити його яко шкідливий для здоров'я. Продавців оштрафовується за продаж отруйних препаратів. Хеміка, що пропустив препарат у патентовій палаті, віддається під суд. Комісія має подбати, щоб препарат у жоден спосіб не міг поступити на продаж. Справою уряду буде потурбуватися знайти винахідця й фабриканта та припинити їхню діяльність. Я скінчив.

При словах лорда Гекслі один із професорів нервово змахнув рукою. Але озирнувшись на колег і не знайшовши підтримки, він осікся й не сказав ні слова. З хвилину всі мовчали. Нарешті Льюїс сказав:

— Хто хоче забрати слово?

Всі мовчали. Потім доцент сказав:

— Я вважаю, що безпечність англійської й світової промисловости безперечно вимагає тих заходів, що запропонував його світлість лорд Гекслі. В наш неспокійний

час ми ризикували б викликати заворушення, дозволивши такий препарат. Його фабрикацію треба негайно ліквідувати.

— Хто забирає слово? — повторив Льюїс. — В такому разі я гадаю, що висловлю думку всіх нас, коли скажу, що ми не можемо нічого заперечити проти пропозиції його світлості. Хто за пропозицію, прошу підвести руку! Так, ухвалено одноголосно. Оголошую збори закритими.

Гаррі й дівчина проходили повз аптекарський магазин.

— Знаєш що, — сказав Гаррі, — ось на тобі два пенси: зайди до магазину й спитай коробку "Альбо". Та заодно спитай, чи багато його купують. Іди, а я підожду на вулиці.

Кет узяла гроші й увійшла в двері; а Гаррі став, насвистуючи, походжати по тротуару.

Він пройшов раз, пройшов два, спинився коло дверей. Кет стояла біля конторки й щось говорила. Раптом двері розчинились, і повз Гаррі пробіг хлопчик із магазину. Гаррі ліниво подивився йому вслід.

Хлопчик побіг до полісмена, що стояв на розі, і щось йому сказав. Полісмен вислухав, щось спитав і став іти до магазину.

"Спіймали мою дівчину, — подумав Гаррі. — Видно, вона таки справді безробітна". І він подивився крізь скляні двері в магазин. У цей мент Кет зробила йому знак рукою. Спочатку Гаррі подумав, що вона прохає допомогти їй.

"Це безнадійна справа", — показав Гаррі рукою. Але Кет ще раз махнула рукою — на цей раз Гаррі зрозумів. Вона казала йому тікати якнайшвидше. Полісмен із хлопчиком були вже в десятих ступенях од дверей.

Засвистав Гаррі й лінивою ходою подався геть. Коли він побачив, що полісмен увійшов до магазину — він прискорив ходу, перейшов через вулицю, завернув у завулок і подався геть...

Коли Гаррі прийшов додому, коло ґанку його перестріла якась темна постать. Гаррі удав, ніби йому немає ніякого діла до своєї квартири, і, посвистуючи, пішов далі. Йому це починало не подобатись. Йому ще менше сподобалось, як темна постать пішла за ним слідком, очевидячки бажаючи його наздогнати. Було поночі, Гаррі оглянувся навкруги й почав уже міркувати, як би йому збутися шпига, аж той заговорив.

— Товаришу Руперте, — сказав чоловік, — не тікайте, я не шпиг. Я працюю з вами на одному заводі; тільки я в сірчано-квасному цехові.

Гаррі пізнав його голос. Це був якийсь літній уже робітник американець, що скоро після нього поступив на завод. Гаррі спинився.

— Ходімо до вас, — сказав робітник, — на вулиці незручно балакати.

Гаррі стиснув йому руку, і вони зійшли сходами до його кімнати.

Гаррі включив лямпу й глянув на робітника. Це був могутній чоловік з обвітреним, засмаглим обличчям. Шкура на лиці й на руках його не встигла ще набрати мертво-жовтого кольору од праці у сірчаному цехові, але під очима вже були червонові смуги. Через усе обличчя йшов шрам.

— В чому справа? — спитав Гаррі.

— Я повинен би спитати вас, у чому справа! — одказав низьким голосом робітник.
— Мессебі знайшов у своїй лабораторії щось загорнуте в хустку. Хустка лежала в чийомусь робочому одязі. Я бачив, як він показував цей одяг сторожеві, і той посвідчив, що це одяг Гаррі Руперта. Тоді Мессебі спитав у нього вашу адресу. Коли б йому треба було зробити вам нагінку, він міг би це зробити завтра в лабораторії, вас хочуть за щось спіймати.

— Коли це було? — спитав нервово Гаррі.

— Це було з годину назад — я залишався на позаурочну роботу. Вам треба звідси забиратись, товаришу. Бувайте здорові.

Гаррі повилював у раковину "щось" із реторт, що стояли на столі, забрав якісь пакети й подався за робітником. Він нагнав його на вулиці.

— Слухайте, — почав Гаррі, — я розповім вам, що було в хустці. Порадьте мене. Де мені сховатись?

— Ходім до мене, — сказав коротко робітник.

Вони повернули до Вайтчепла.

Засвітав було Гаррі ноти, але раптом увірвав. Він почував себе дуже неприємно.

Полінезієць Тоні три дні, як попав на сірчано-квасний завод. Його ім'я було не Тоні, а якось інакше. Але на заводі його записано "Тоні". І всі його так звали тепер.

На прекрасному пароплаві стриміли високі сухі стовбурі, од них спускалися ліяни, а внизу лежали величезні сувої ліян сухих і мертвих, не зелених. На пароплаві Тоні годували, і він міг грітись цілі дні на сонечку. Час од часу він намацував у холошах наконечник стріли, що її він найшов на пароплаві — отой наконечник просто лежав собі, і ніхто його не підіймав. Заваджали грітись тільки холоші. Вони лоскотали тіло і прилипали до стегон — але зняти не можна було. Коли Тоні спробував роздягтись, його боляче вдарено рівнесенькою круглою гілочкою по спині. Отож він лежав на сонці й роздивлявся, прокидаючись, на наконечник стріли, що йому так щасливо дістався. Він мав таку форму: <

і був з палець і ще півпальця завдовжки, він коштував не менше як чотири курки й дуже багато бананів...

Тепер Тоні мусів день у день завалювати в здорові блискучі скрині блискучі сірі камінці в поросі. Це називалося тут на заводі "пірит". Була велика спека, і це було добре, але дуже смерділо, наче виздыхали відразу всі шакали, і це було зле. Тоні чхав і кашляв безперестанку. Надвір не можна було вийти, але й надворі було не краще. Це був сухий ліс, по стовбурах спускались рівні-рівнесенькі ліяни, смерділо ще дужче й так само чхалося й кашлялося. Скрізь долі розіллята вогнева вода, що спалює все, чим доторкнешся до неї. Люди злі й похмурі. Вони не чорні й не білі, а жовті мов китайці, ще жовтіші. Нігті в них чорні й поранені, очі точаться слізьми; вони злі й похмурі. Ніхто з них ні слова не каже по-людському, всі балакають по-англійському, тільки один здоровий дядько вміє щось сказати як слід по-людському. Тоні назвав його батьком і хотів поцілувати в коліно, але він ласкаво одштовхнув його, скуйовдив йому кучеряву кучму на голові й сказав робити далі. Після роботи він брав його з собою, міняв монети

на їжу, і вони їли разом. До сьогоднішнього дня він брав його до себе й спати, але сьогодні він прикликав Тоні й сказав, щоб ішов спати до Джемса — Джемс тепер буде йому за батька. Джемс, привітно всміхаючись, кивнув головою й ляснув Тоні по спині. Тоні знову взявсь кидати в скрині отой пірит.

Раптом усі змовкли, заметушилися й стали працювати жвавіше. Тоні оглянувся: коло головного доглядача стояв якийсь білий — це був сам Мессебі, професор, головний хемік заводу. Він щось говорив доглядачеві, а той, випроставшись, мов салдат, стояв перед ним і кивав головою. Тоні знітився, загриб на лопату, скільки міг, піриту й укинув у скриню. Він і не бачив, як Мессебі вийшов, він працював і нічого не чув.

— Хто з вас знає робітника з органо-хемічної лабораторії — Гаррі Руперта? — запитав доглядач. Робітники переглянулися між собою — знову більшовиків шукають! — майнула гадка.

Декілька душ сказало, що знають — бачили його в портерні.

— Де його можна знайти?

Робітники переглянулися знову. "Невже ж Руперт також більшовик?" Повз цех пройшли вагонетки з піритом і поспинялись коло печей. Ніхто не відповідав. Вагонетки викинули пірит. Доглядач повторив запитання й вийшов.

Він перейшов двір і постукав до лабораторії. Мессебі не було, він сидів у своєму кабінеті. Мессебі не хотів давати адреси Рупертової поліції, він хотів спочатку перебалакати з ним сам і витягти в нього спосіб продукції протеїну. Хоч як не кохав шановний професор англійську промисловість, але власну славу й гроші він любив над усе на світі. Він міг би продати рецепта Союзові Радянських Держав; при одній думці про мільйони забилося дужче благородне серце професорове. Там голод! Він дістане мільйони й уславиться спасителем людства. Врешті він і житиме там, у Радянськім Союзі. Треба тільки розшукати Руперта і витягти в нього рецепта. Він зовсім не хотів тепер віддавати його поліції: чого доброго, благородний лорд Гекслі сам скористується з рецепта...

Увійшов доглядач.

— Ну що? — нетерпляче сказав Мессебі. — Невже ж ніхто його не знає?

— Ніхто нічого не каже, — одказав доглядач. — У нас проте є його адреса в книжці...

— Я не знаю, — розсердився Мессебі. — Розшукайте якогось його приятеля або що, будь ласка. І то якнайшвидше, чуєте!

Доглядач знизнув плечима й вийшов.

Мессебі встав, перейшов кабінет швидкою ходою, вернувся назад, перейшов ще кілька разів кімнату й сів. Він сам поїде до Руперта, сьогодні ж! Він розповість йому про постанову Комісії, про розпорядження його заарештувати, пообіцяє йому вратувати його й витягне рецепта. У крайньому разі він заарештує його в його кімнаті й роздивиться матеріяли й реактиви.

На другий день коло Тоні скоїлося щось незрозуміле. Робітники жваво розмовляли,

заглядали в якийсь здоровенний лист, що їх купу вранці щодня приносив хлопчина, тикали пальцями, кричали й сперечалися. Перший Тонів батько стояв у кутку та щось спокійно розповідав. Але щодалі він говорив, то неспокійніші ставали робітники. Доглядач метушився навколо, штовхав робітників, та вони не звертали сьогодні на нього ніякої уваги. Нарешті батько скінчив, робітники розійшлися, але замість вивантажувати пірит, лізти по сходах із камери, вийшли в двері. За одну секунду спорожнів завод. До Тоні підійшов його другий батько Джемс, ляснув його по плечі й наказав іти за ним. Тоні злякано подивився на нього й показав на лопату. Та Джемс презирливо плюнув на купу піриту, взяв Тоні за плечі й повернув до дверей. Потім вони перевдяглися й пішли, хоча було ще дуже рано, щоб обідати. Це було добре: Тоні завжди дуже хотів їсти й ніколи не міг дочекатися обіду. Вони вийшли на вулицю, наздогнали першого батька й пішли до нього. В курені першого батька був ще якийсь молодий чоловік. Тоні помітив, що лице йому було біле, мов у Мессебі чи в його пана. Батько дістав шматок хліба й дав його Тоні. Тоні сів коло дверей долі й почав гризти хліб, голосно плямкаючи.

— Страйк, — сказав старий робітник, звертаючись до Руперта, й показав йому газету. — Залізничники не роблять, ми приєднуємось до них, — пояснив Джемс. Гаррі кивнув головою.

— Мессебі знову розлютувався на тебе, — сказав Мартин. — Він очевидно не хоче посилати до тебе поліції, — додав він після павзи, — міркуй сам. Ми йдемо в страйковий комітет.

Мартин доручив Тоні сусідові, заховав у кишеню бравнінга й вийшов із Джемсом.

Гаррі вийшов з ними. Йому конче треба було заглянути в свою кімнату — він повикидав реактиви з реторт, але Мессебі легко міг аналізом дізнатись про їх склад. Треба знищити сліди за всяку ціну. Гаррі поспішав, біг до своєї квартири...

Сходами перед ним сходив угору якийсь чоловік. Не було жодного сумніву — це був Мессебі. Зачувши ступені, він оглянувся й зустрівся очима з Гаррі...

— Доброго здоров'я, Руперте! — привітно сказав Мессебі. — Чом вас не було сьогодні на роботі? Мені дуже треба було вас бачити.

Гаррі опанував собою й приязно всміхнувся.

— Зайдіть, — сказав він привітно.

Гаррі одімкнув кімнату, і вони зайшли. Мессебі кинув яструбиним оком на порожні реторти й сів. Гаррі стояв проти нього перед столом.

— Я говоритиму з вами одверто, Руперте, — почав Мессебі. — Ви фабрикуєте "Альбо"?

Гаррі згодився кивком голови.

— Ви знаєте, що Комісія при Найвищому Науковому Інституті заборонила під найсуворішою карою продавати "Альбо", як отруйний препарат? Ви цього не знаєте! Ви не знаєте також і того, що видано наказа негайно заарештувати вас. Хеміка, що дозволив препарат, притягнуто до суду.

Професор зробив павзу.

Гаррі мовчав.

— Я бажаю вам добра, Руперте, — ласкавим голосом казав далі Мессебі. — Ми з вами зійдемося! Я спробую врятувати вас од суду й заслання. Крім того, ви знаєте, що з вами може трапитись. Вас можуть забити на вулиці під час арешту. Вас можуть отруїти в тюрмі. Уряд не спиняється перед жодним засобом у таких важливих справах.

"Он що! — подумав Гаррі. — Ти хочеш виманити в мене рецепта!"

— Дуже вам удячний, пане професоре! Не знаю, як вам і дякувати. Але в який спосіб вам пощастить мене врятувати? Адже ж уряд, як ви сказали, не спиняється перед жодними засобами в таких важливих справах.

Мессебі допитливо глянув на Гаррі. На лиці в того була написана наївна боязливість (він і справді почував себе кепсько).

— Який ви наївний! — сказав Мессебі. — Я сам маю стосунок до комісії. Я міг би сказати, що я помилився аналізою, що протеїн, як виявилось, просто органічного походження. Ви розумієте, що мені не легко буде це зробити. Я ризикую своєю науковою репутацією. Щоб підняти її, візьміть мене в компаньйони виробки "Альбо"...

Павза. Гаррі, вагаючись, оглядає кімнату; кімната на четвертому поверсі — вискочити в вікно немає ніякої змоги. Нарешті він каже:

— Коли ви зможете мені обіцяти напевне, що я не постраждаю, то я згоджуюсь.

— Клянусь вам, чим хочете!

— Тоді, пане професоре, почекайте дві секунди. Я принесу з комори реактиви.

Гаррі забрав реторти й вийшов з кімнати. Коли двері зачинилися, професор схопився зі стільця й став потирати руки. Він ледве стримувався, щоб не затанцювати по кімнаті.

— Готово! готово! — похапливо белькотів він, бігаючи по кімнаті, беручи для чогось якісь книжки, шпурляючи їх назад на місце, сідаючи на стільця та схоплюючись ізнову.

Раптом у дверях клацнув ключ, клацнув ще раз, і Мессебі почув, як хтось збігав по сходах...

Тоні набридло сидіти на підлозі без діла, він витягнувся й хотів заснути, коли почув з лісу якийсь гамір. Він підбіг до великої діри в стіні, через яку можна було дивитись, але не можна було вийти, навіть виплюнути не можна було, і виглянув в ліс. Здавалося, що зібралися всі племена з цілого океану. Розходячися, збиваючись у купи, вони щось говорили язиком і руками, знову розходилися, знову збивалися в купи. Здоровенний сухий гарбуз, у яких буває вода або той жовтий пальмовий сік, який п'ють під час їжі, був перекинутий до споду дірою, і на ньому стояв якийсь жрець, що дуже швидко говорив язиком та руками. Раптом він зіскочив долі, купки злилися поволі в одну велику купу, над нею розгорнулися якісь червоні банани, і всі племена вирушили на війну.

В цей момент двері розчинилися і ввійшов батьків сусіда.

"Ходім до них", — сказав він рукою, і вони вийшли на вулицю. Вони приспішили трохи й наздогнали передній червоний банан. Під ним ішли перший і другий батьки Тонієві.

На прапорі було написано: "НЕХАЙ ЖИВЕ ВЛАДА РАД!"

Джемс ніс його, а поруч, засунувши руку в кишеню з бравнінгом, ішов Мартин. Сорочка йому була розстібнута, а з-під неї визирав якийсь витатуйований візерунок. Сусід з Тоні стали в другий ряд і пішли з походом.

На перехресті з тротуару перебіг вулицю якийсь чорнявий суб'єкт і кинувся до прапору. Джемс оглянувся на Мартина — той усміхнувся.

— Це Гаррі! — сказав спокійно Мартин. — Ходи сюди, товаришу! З тебе непоганий буде брюнет, — додав він. — Як твоя справа з Мессебі?

— Я замкнув його в своїй кімнаті, — сказав Гаррі. — Реторти всі я знищив. Він, мабуть, не швидко почне кричати на гвалт. Спочатку він спробує пошукати реактиви. Нехай пошукає трохи.

— Він пропонував тобі поділитись із ним секретом протеїнів? — сказав Мартин.

— Так, — одповів Гаррі. — Ти вгадав. Але я більше не хочу мати діла з грабіжниками. Я подарую "Альбо" Радянському Урядові — а поки що я стану під цей прапор із вами.

Мартин міцно стиснув йому руку.

— Ми ще поговорим з тобою на дозвіллі, про що говорили вчора вночі. А тепер ставай усередину. Тобі все-таки не треба занадто показуватися на очі.

Гаррі спинився й пропустив повз себе кілька рядів. У цій самій хвилині дорогу процесії перетяв автомобіль. Грубезний, мов беркширський кнур, чоловік кинув недбалим оком на процесію і зник у завулкові. Шрам на Мартиновім обличчі налився кров'ю. Він уп'явся оком у товсту фігуру й заляк на місці. З заднього ряду на нього наскочив чоловік. Мартин струсонувся, мов вилізши з води, та й пішов уперед.

В автомобілі сидів Лейстон. Молодий доцент із Найвищого Наукового Інституту шифрованою телеграмою оповістив його про винахід протеїну. Лейстон вирішив сам своєю особою купити винахідця вкупі з його препаратом. Крім того, йому набридло в Парижі. Чоловік, що показував штуки за віконцем, щез, і Дювер'є не знайшов поки що другого. Лейстонові й на думку не спадало, що в процесії дикунів іде винахідець штучного білка. Він простував до Мессебі...

Похід наближався до сірчано-квасного заводу. На чверть милі навкруги все залізо, всі наконечники для стріл були вкриті рудавою лускою. Тоні заздалегідь схотілося чхати, згадавши про завод. Він бавився, наступаючи на наконечники для стріл, що ламались під ногою, наче суха трава. З-за робітничих халабуд уже вистромлялися величезні голі дерева, що курились на обрубаних верхів'ї білими хмарками.

Тоні чхнув уперше. З завулка показалися інші племена й приєдналися до походу. Над ними лопотіли в вітрі такі самі червоні банани. Тоні почав раз у раз чхати й смикнув першого батька за одіж, щоб не йти до чортового заводу, але той суворо подивився на Тоні й рукою наказав йому йти. У Тоні очі почали точитись водою, наче стояв він коло вогню. Але він знав твердо, що батько знає, що треба робити, і мужньо йшов далі, хоча чхав раз у раз, чхнув далеко більше разів, ніж у нього було пальців на руках та на ногах, і йому дуже хотілося їсти... Раптом почало гриміти, хоч небо було

ясне. Гриміло з того місця, де було багаття, з білого диму. Люди з зойком падали, вражені блискавкою. Деякі одбігли геть, перший батько витяг з-за пасу якусь чорну коробку й почав пускати з неї дим. З-за багаття вибігли білі з кавунами на голові, ті самі страшні білі, що спалили халабуду, де жив Тоні на острові, й забили його родичів. Тоні жакливо заверещав і хотів тікати. Але він згадав про батька, міцно схопив його за одіж і тримався, щоб не втікти. Білі вбивці схопили його, оді-рвали од батька й повели, підштовхуючи дубинами в спину. Тоні оглянувся. Червоний лист лежав долі, за ним вели ще багатьох людей, обличчя їм було скривавлене й подряпане.

— Тоні, синку, не бійся, — сказав батько язиком, бо руками він молився до неба. Тоні ще раз жалібно зойкнув і скорився своїй участі.

Розділ 6

КОРОЛЬ У КОЛОДКАХ

Страйкарі й Тоні в тюрмі. Тюремна годівля. Округлі москити. Запах пальмового соку. Що буде зроблено з Гаррі. Малайський Уленшпігель. Хлопчиків барабан. Штанці з гудзиками на половинах. Король у колодках. Акції Хемтресту Америки падають. Льокай професора Мессебі. Білявий чоловік. Констебль ірландець. Серджент лається на всі заставки. Хто найдужчий? Нелюдська мова.

З поліцейського району їх одведено до тюрми й посадовлено в спільну камеру. Тоні ввесь час, міцно вчепившись в Мартинів рукав, тримався коло нього, і салдати їх не розлучали. З шоколадного Тонієвого обличчя котились великі краплини поту. Проте ж він таки нічого не розумів і досі, і коли складали протокола, то Мартинові доводилось за нього відповідати.

В тюрмі було не так уже й погано. Правда, їсти давали дуже обмаль і все одне й те саме. Це була гаряча юшка, трішечки присолена й трішечки масна. Тоні спостеріг, що вранці звали її кавою, опівдні супом, а ввечері чаєм. А втім, ніякої різниці між цими трьома стравами на смак не було, хіба що вранці та ввечері юшка була, на превеликий жаль, несолонна. До юшки давали шматок хліба, який можна було їсти, тільки розмочивши його в чаєві чи в супові. У хлібі були соломини й навіть невеличкі трісочки — це нагадувало Тоні його рідний острів.

Зате роботи не було на початку майже ніякої, та й не смерділо дохлими шакалами. Пахло тільки гноєм, але Тоні при звичаєний був до цього запаху. Не було ще сонця, і це вже було зле.

Зате була одна річ, що зразу ж таки нагадала Тоні його батьківщину. Це були москити — правда, не такі як удома — вони не літали й не бриніли над вухом, а ховалися в шпарках поміж деревом. Та й кусалися вони як слід. Тоні довго не прокидався, але врешті вони таки його розбуркали.

Він ловив москитів — вони були кругленькі й червоні — а роздушивши їх, Тоні почував запах пальмового соку — не того, що він пив у Лондоні за обідом, а того, що ним частували матроси з кораблів.

Перший батько, побачивши, як Тоні полює за москитами, сказав: "Добре, Тоні!", і Тоні почав іще пильніш їх винищувати. Він подавив їх стільки, що пахощі пальмового

соку перебили запах гною, і Тоні дуже скортіло випити пальмового соку. Але перший батько сказав, що виходити зась, і Тоні знову заходився бити москити. Перший батько розмовляв з другим батьком і ще з якимось чорним чоловіком, чорного чоловіка вразила в руку блискавка, і його щодня кудись забирали. Він вертався з рукою, перев'язаною білою стрічкою.

— Гаррі, друже мій, — сказав Мартин. — Ти добре зробив, що знищив свої папери, але раніш чи пізніш вони тебе знайдуть. По-перше, вони колись побачать, що ти перефарбований. По-друге, вони звирять тебе з усіма фотографічними картками злочинців, а також із карткою злочинця Гаррі Руперта, що "Альбо" винайшов. На картці ж не дуже-то велика різниця буває між брунетом і блондином, а що ти трохи рудавий, то й зовсім різниці не буде.

— Я це знаю, — одказав Гаррі, — але що його мені робити, я й досі не міг надуматись. Рецепти я всі познищував.

— Вони зуміють витягти рецепти в тебе з язика. Ти з Америки, і знаєш, що в них є для цього засоби.

— Уряд не спиниться ні перед якими засобами в таких важливих справах, сказав мені професор Мессебі, — одповів Гаррі. — Інакше кажучи, мене або вб'ють, або витягнуть з мене все, що треба.

— Ти помиляєшся, — сказав Мартин похмуро. — З тебе спочатку витягнуть рецепта, а після, а після — тебе вб'ють. Ніяких або — або тут немає. Все цілком ясно!

— Йому хоч як, а треба тікати, — сказав Джемс.

— Так, йому треба тікати. Це можна буде зробити тоді, як нас поведуть на роботу. Він тікатиме — в нього стрілятимуть; він або втече, або його застрелять. І в тім і в другім разі рецепт не дістанеться грабіжникам. Гаррі, сину мій, товаришу наш...

Раптом Мартин перебив.

— Я знаю, що мені треба робити! — просто сказав Гаррі.

— Ех, якби ж то я знав хемію! — сказав Джемс. — Я міг би тоді зберегти рецепт у голові.

В цю мить двері розчинилися, і приведено нового заарештованого. Це був низенький, білявий чоловік з гострими очима. Засмагла, трохи не бура шкура на його обличчі якомось дивно контрастувала з білявим волоссям, що рівними пасмами звисало йому на лоба. Йому показано на ліжку, і він, не промовивши ані слова, ліг коло Мартина на дошки горілиць.

Джемс не доказав. Троє товаришів подивилися на нового і змовкли. Це міг бути шпиг! Тоні вперто бив блощиці, підстерігаючи їх у шпарках поміж дошками Мартинового ліжка.

— Годі, синку! — звернувся до нього Мартин. — Іди-но сюди.

Тоні мов кошеня скочив з ліжка, сів коло Мартинових ніг та поклав голову йому на коліні.

— Розкажи мені про "Тово", — сказав Мартин. — Послухайте, товариші, малайської легенди. Тоні знає чимало малайських казок.

Білявий чоловік на ліжку ледве поворухнувся й кинув недбалим оком на Мартина. Потім він ізнову став вдивлятися в стелю.

— Прислухайтесь до початку легенди, — сказав далі Мартин. — Ти, Джемсе, знаєш біблію гаразд, уважай, що він розповідатиме.

Тоні схилив голову, склав руки навхрест і почав розповідати:

— В місті Ринондорані жило собі колись подружжя. Чоловік звався Лонда, а його жінка Павт.

Вони давно вже як одружилися, та не мали й досі дітей. От вони якось і почали собі думати: "Як би нам зробити так, щоб була в нас дитина, щоб за нас дбала й ходила за нами, як ми зістаріємось?"

Лонда сказав: "О, моя люба Павт, коли твоя згода, то я міркую собі так: мій молодший брат Лонто може, як ти схочеш, із тобою переночувати. Як ви згодитесь, то я зостануся з вами й молитимусь. І коли тоді могутній бог зглянеться на нас, і в нас буде дитина, то ми казатимем, що це наша рідна дитина. Коли в нас, отже, з ласки божої дитина буде, що від вас народиться, то ми назвемо її "Тово" (той, хто піддурює)". Павт одказала: "Ой ти, мій добрий Лондо! коли ти твердо поклав зробити те, що надумавсь, то нехай справдиться твоє бажання". Лонда сказав: "Ой ти, моя мила, бог, що створив небо і землю, зарой цю думку в моїм серці. Він одкрив моє серце, розтулив мої губи та зворухнув моїм язиком, щоб він сказав те, що ти чула й ухвалила".

Про цей план вони розповіли Лонтові. Лонто відказав: "Гаразд! але нехай же це не буде тому причиною, щоб мене вбив мій старший брат Лонда". Лонда одповів: "Мунту-унту, що сидить поруч із могутнім богом, нехай буде за свідка тому, що я сказав; не сороми і не знеславлюй нас. Зроби те, що я прохаю, щоб бог нас благословив".

Після цього Лонто зробив цю ласку своєму братові. І через усі ті дні Лонда невпинно молився богові. Він усе молився, щоб Павт сина породила, коли можна. Так наспів день, коли Павт народила сина...

— Щось воно мені нагадує, — сказав Джемс, — але не можу надуматись, що саме.

— Я допоможу тобі, — сказав Мартин. — Може, ти пригадав собі, як діва Марія породила сина за допомогою голуба — святого духа. Я не знаю малайської мови та й не знаю, що то значить Лонто — але нехай мене повісять, коли це не якась птиця.

— Невже ж християнська віра якось дійшла до малайців? — спитав Джемс.

— Ні, наше християнство дуже пізно дійшло до малайців, — відказав Мартин. — Та й до того дійшли до них не християнські легенди, а благородні християнські работорговці, ще й ром, розпуста та кривавий визиск!

Тепер уже щось пригадав і Тоні. При слові "ром" він пожадливо цмокнув язиком: так називався той пальмовий сік, що ним пахтіли ці москїти. Пояснюючи свою думку, він спіймав ситу блощицю, роздушив її на пальці та підніс до Мартинового носу. Мартин люб'язно понюхав Тоніїв палець і казав далі.

— Ці легенди перейшли до християн з того ж таки джерела, що й до малайців. Це індуські легенди. Не знаю, як вони потрапили до християн, але коли б ви послухали індуських легенд, то побачили б, звідки пішло все це діло!

При цих словах білявий чоловік підвів голову й уважно кілька секунд дивився на Мартина. Але він нічого не сказав, знову повернувся на спину й почав розглядати стелю.

— Розкажуй далі, синку! — сказав Мартин.

Тоні ще раз понюхав роздушену блощицю та продовжував:

— Лонда з того дуже зрадів — адже ж дійшла його молитва до бога, і Павт таки хлопця породила! Коли хлопцеві обрізувано пуповину, Лонда сказав: "Зватимуть тебе, сину мій, Тово". Тово виріс великий та грубий і почав говорити. Минув недовгий час, аж вже не треба було навчати його ніяких слів. Тепер Тово почав викидати коники й виробляти всякі штуки. Він ніяк не хотів zostаватися вдома та гуляти зо своїми однолітками.

Одного дня гуляв Тово зі своїми однолітками. От він узяв у одного барабана та й побіг з ним геть. Хлопчик, що то його був барабан, заплакав та й побіг до своїх батьків. Батьки спитали його: "Чого ти плачеш?" Хлопчик одповів: "Тово забрав у мене мого барабана". Як батько це почув, то дуже розсердився; він узяв дручка та й каже: "Я таки наб'ю того Тово як слід". Сказавши так, він попростував до хати Лондиної й Павтиної. Коли він туди прийшов, то побачив, що Тово справді грає на барабані. Він ізвернувся до Тово й каже: "Таки так, тепер я тебе вб'ю! Навіщо ти вкрав барабана в мого хлопця?" Тово боязко оглянувся навкруги й подумав, що прийшло йому помирати — але в цей час побачив короля, що проходив повз хату. Побачивши короля, він попрохав його допомогти йому і мовив: "Ой, пане королю, вони хотять мене забити!" Король підійшов ближче. Тим часом батько того хлопця, що йому Тово одібрав барабана, лагодився Тово забити. Коли король таке побачив, сказав до сторожі, що з ним була: "Візьміть мені ось того злочинця й поведіть його до мене в хату". Зараз-таки його й забрано. Тоді король звернувся до Тово, заспокоїв його й сказав: "Друже, не плач, ходім зо мною до мого палацу, то я тобі подарую м'яса, рижу та одяг, ще й до того пречудесний барабан". Тово одразу заспокоївся й пішов за королем. Як уже вони були в палаці, сказав король до однієї королівни: "Піди-но й подбай, щоб цьому хлопчакowi їсти дали". Як поїв він, подарував йому король гарний одяг. І коли він його одягнув, король сказав: "Так що тепер ходім, друже, онде до того дому!" А то був суд. Батька того хлопця, що йому одібрано барабана, також приведено туди.

Коли Тово з королем сидів у суді, спитавсь король у батька обкраденого хлопця: "Що ти там казав до Тово, що так його налякав?"

Той одповів: "Та то через той барабан, що він забрав у мого хлопця". Король одказав: "Ти бачиш, який ти лихий чоловік, хіба ж таки можна за барабана забивати людину? Та й до того Тово ще хлопчик, а ти вже, сказати, дорослий чоловік. Адже ж має дорослий за приклад бути дитині? Тебе, брате, на дев'ять день заб'ють у колодки".

Тим часом надійшов і Товів батько, що свого сина шукав. Король спитав його: "Куди йдеш?" Той одказав: "Хлопця свого шукаю". Король сказав: "Осьде він!" Тоді король розповів йому, що трапилося з його хлопцем, і порадив його на дорогу: "Уважай на свого хлопця, не дуже йому потурай, бо хлопець небагато чого вартий". Потому батько

забрав Тово додому. Тово ріс собі й ріс та викидав дедалі, то гірші штуки; батьки його не могли його ніяк направити. Він став дуже пишний, бо король йому подарував риж, м'ясо, одяг та барабан. Отож він не виходив більше з палацу й дуже сподобався королеві та дворакам. Вони полюбили Тово, бо він ніколи не бентежився, а був балакучий і розпитувався про все, чого ще не знав. Він ув'язався до двірського почоту, його вчили добре поводитися й говорити як слід. Насамкінець він уже нічого не боявся. Одного дня розмовляв Тово із королівнами, і королівни сказали: "Слухай, Тово, коли тебе справді король полюбляє, то одягни його одяг і походжай отам на подвір'ї". Тово одповів: "Добре, та ви ж скажіть, об віщо ми будемо закладатись?" Королівни одказали: "Ти дістанеш королівну Вуланкау за жінку, як король на тебе не розсердиться, що ти його одяг одягнув". Тово одказав: "Ну, гаразд, як же ж мені не вдасться ота справа з Вуланкау, то я вам ребра поперебиваю". Королівни одповіли: "Гаразд". Потім Тово прокрався тихесенько до палацу сходами вгору та й узяв одяг, що король повісив, лягаючи спати. Він одягнув його й почав ходити в ньому вулицею взад і вперед; скоро навколо нього збилася сила людей. Люди стали добре галасувати; одні кричали, інші сміялись і казали: "Подивись лиш на того Тово, на ньому королів одяг". А що гамір був дуже здоровий, то король прокинувся і сказав: "З чого це люди отак галасують?" Вийшов на ґанок та й побачив, що Тово одягнув його одяг та й ходить у ньому спокійнісінько туди й сюди. Король гукнув: "А йди-но сюди, Тово!" Тово пішов до хати. Король сказав: "Скажи, хлопче, як це ти наважився, свиняча пико, одягти мій одяг та й ходити отак по вулиці?" Тово одказав: "Воно таки й справді, цього не слід було робити, та мене намовили королівни". Король спитався: "Як це вони зробили?" Тоді розповів Тово, як це воно трапилося й чому він це зробив. Тоді сказав король: "А якби вони тебе навчали красти чи вбивати, то б ти мав право й це зробити? Тебе заб'ють у колодки". Тово одповів: "Гаразд, пане королю, але як це я просуну ноги в колодки — адже ж там дуже вузьенькі дірки?" Король сказав: "То вже я тобі покажу". Тово одповів: "Добре, пане королю, ви, значиться, мене навчите? А скільки день доведеться мені сидіти в колодках?" Король одказав: "Дев'ять день". Король узяв свою патерицю й свого меча та й каже: "Рушай, Тово, аж тепер я тебе заб'ю в колодки". Отож вони пішли туди, і коли вже були там, Тово й каже: "Як же воно робиться, коли ото тебе забивають у колодки? Пан король мені сказали, що навчать мене". Король одказав: "Подивись-но сюди, як колодки розкривати, а як замикати, коли вже ноги туди встромлено". Тово сказав: "Прошу пана короля, покажіть, як це воно робиться?" Король встромив ноги в колодки та й каже: "Ось бач, як воно робиться". Тово щільно замкнув колодки й каже: "Так ось як воно робиться, пане королю?" — "Таки так", — одказав той. Тоді Тово щось йому збрехав і мовив: "Пане королю, вибачте мені на хвилину, я на мить зникну, а потім зараз і повернуся". Король сказав: "Випусти ж мене спочатку з колодок, тоді ти можеш на хвилинку зникнути". Та цього Тово не зробив; чим голосніше кричав король, тим швидше біг Тово. Він забрав королеву патерицю, його меч, одягнув знову його одяг і став перед дверима тюрми. Король в одно кричав: "Тово, де ти дівся? Іди-но сюди та випусти мене!" Тово одповів тоді: "Пане королю, я тут. Навіщо ви хочете вийти з

колодок? Авжеж, пан король хотіли мене навчити, то нехай же пан король відчують, як то воно приємно в колодках сидіти". Тим часом уже смеркло, і королева пішла короля шукати. Люди, що проходили повз тюрму, казали: "Он король, він притулився до дверей тюремних". Королева подалась туди. Вона ще далеченько була від тієї тюрми, аж почула, що король кричить: "Пробі! ратуйте!" Вона злякалась та й подумала собі: "Що це воно за знак, що король так репетує?" Коли вона його побачила в дверях, то дуже зраділа й мовила: "Ой, король же зовсім не кричить, він стоїть онде коло дверей". Як підійшла вона ближче, люди сказали: "Одяг то й справді королів, а так, то він більше скидається на Тово". Як же вони побачили, що то був Тово, то королева спиталась: "Тово, де король?" Той одповів: "Ой, пан король оце якраз навчають мене, як воно буває, коли сидиш у колодках". Тоді королева подивилася на короля. Ноги дуже йому набрякли. Королева заплакала й сказала: "Коли на те твоя згода, то я побалакаю з Тово, щоб він тебе випустив". Король прикликав Тово й сказав: "Тово, де ти є?" Тово одказав: "Ось де я, пане королю!" Король сказав: "Тово, я тобі подарую все, що схочеш, аби ти мене випустив!" Тово одказав: "Я не прохаю нічого, як тільки, щоб тих королівен, що мене спокусили ваш одяг одягти, на дев'ять день замкнуто в колодки. Та ще й до того я хочу мати свою нагороду з закладу; королівна Вуланкау нехай буде мені за дружину". Король одповів: "Гаразд, королівен буде посадовлено на дев'ять день у колодки, а ти матимеш Вуланкау за жінку". Тово сказав: "До того ви ще й мусите мене навчити всього, що має король знати". Король одповів: "Добре, коли ти мене визволиш".

Потому Тово визволив короля, а королівен замкнуто на дев'ять день у колодки.

— Колодки — це вже надбання європейської культури, — завважив Мартин. — Це, так би сказати, християнські способи впертих людей переконувати.

Тоні вислухав, що казав Мартин, погладив його коліно та й вів далі:

— Одного разу гуляв Тово зі своїми товаришами, і вони сказали до нього: "Чуєш, Тово, ми хочемо з тобою закластися! Піди й покажи королеві свій зад. Коли він тоді не розсердиться, ми дамо тобі кожен по тисячі талярів". Тово одказав: "Добре, згода". Він пішов додому, щоб мати пошила йому сорочку й штанці. Прийшовши він до своєї матері, сказав їй: "Мамо, будь ласка, пошійте мені сорочку й штанці з одного шматка, понашивайте на них уздовж спини низочку гудзиків, а на кожній половині знизу по здоровому чорному гудзикові". Мати одповіла: "Гаразд, але навіщо тобі такий гарний одяг?"

Та він сказав: "Зробіть це, мамо, ви матимете од цього користь". Тоді мати одповіла: "Коли з того буде користь, то нехай буде так, мій хлопче!"

Потому мати пошила йому сорочку й штанці, так, як він сказав. І коли було готове, Тово одягнувся та й пішов походжати перед королевим палацом. Коли він отак походжав, побачив його король та й покликав до себе. Як з'явився Тово перед ним, сказав король:

"Скажи, Тово, навіщо ти пошив собі такий одяг з стількома гарними гудзиками?"

Він одповів:

"Бачте, пане королю, там є ще кращі, та я соромлюся вам їх показати". Король

сказав: "Не бійся й не маніжся, я не розсерджуся". Тоді Тово нахилився, вип'яв угору перед королем свої половини і сказав: "То, пане королю, ви можете на них подивитись". Його товариші, що з ними він закладався, стояли поблизу й усе бачили. Як показав він усе королеві, той відіслав його додому. От він пішов до своїх товаришів, що з ними був закладався, і вони мусіли йому гроші сплатити.

— Бач, як він із королем, — засміявся Джемс. — От якби так із нашим...

Але тут-таки Джемс осікся і, занепокоєно глянувши на білявого, умовк.

— Не бійся, хлопче, — сказав Мартин голосно. — Хто б не був цей чоловік, нам ніякої зайвої шкоди не буде з того, що він знатиме, що ми комуністи. Все одно це вже всій адміністрації відомо!

Білявий чоловік знову підвів голову. Потім він різким рухом звів тіло вгору та й сів на ліжку. Троє товаришів змовкли й дивилися йому просто у вічі. Раптом обличчя білявому пересмикнулося, слово вмерло йому на устах, і він одкинувся назад на ліжку.

Двері розчинилися, і увійшов тюремний доглядач. За ним у дверях стояв констебль.

— Нумер сімнадцятий, — вигукнув доглядач.

"Нумер сімнадцятий" — це був Гаррі. Йому захололо на серці. До перев'язки залишалося ще декілька годин, — це було щось інше...

— Нумер сімнадцятий, goddam! — повторив доглядач. — Ви оглухли, чи що?

— Іду, — сказав Гаррі. — Прощайте, товариші.

Він міцно стиснув руку Мартинові та Джемсові, погладив Тоні по голові та підвівся.

— Прощай, Гаррі! — сказав Мартин. Голос йому увірвався. Не було жодного сумніву. Хлопець пропав. Якийсь один шанс із тисячі був за те, що він утіче. Добрий товариш — і ще, ще гірше! — пропаде рецепт. Мартин міцно стиснув зашкарублі руки. Він підвівся та й знову сів. Гаррі вийшов.

У цій хвилині білявий чоловік поважливо схопився з ліжка й підійшов до Мартина, але спинився на півдорозі. З уст Мартина вилітав якийсь свист і рип. Якесь напівзвіряче бурмотіння...

Ми покинули Лейстона в розмові з чоловіколюбним професором Мессебі. Настрій у міліярдера гіршав чимраз дужче. Справа зі штучним протейном не вдавалася; Мессебі не знав нічого, окрім фамілії винахідника, але не міг чи не хотів навіть сказати, де він є. Едіт згинула без сліду: як зникла улюблена дочка, пішли невдача за невдачею. Ріпса й досі не вдавалося розшукати; весь час Лейстон помічав, що за ним стежать; суб'єкт, що замірявся його вбити на віллі коло Парижу, зник без жодного сліду. Здавалося, що перед Лейстоном розгорнулася якась безодня, де зникало все, що йому було потрібне.

Тим часом повсякчас за ним стежать — навколо якісь підозрілі обличчя — льокай чоловіколюбного професора Мессебі — і той, здавалось Лейстонові, якось занадто уважно придивлявся до міліярдерової особи. Звісно, може бути, що він просто отетерів, побачивши на власні очі короля над "хімічними фабриками Америки"!.. Але найгірше було те, що в учорашній газеті Лейстон прочитав, що акції хімічного тресту впали на три проценти. Це вже було зовсім незрозуміло; це було навіть смішно — все одно, якби хтось украв гроші зі своєї власної кишені. Тільки один чоловік у всій Америці міг би

підкопати Лейстона — але це був друг і приятель — Морган. Його інтереси цілком сходилися з Лейстоновими. Це було просто смішно — а втім, акції впали на три проценти, хоч він напередодні віддавав розпорядження підняти акції...

Льокай проводив міліярдера до авто. Лейстон сів поруч із агентом таємної поліції, найнятим охороняти його особу.

"Треба їхати", — вирішив Лейстон. Авто загарчав і поплив вулицею. За чотири хвилини Лейстон був коло свого готелю. Не доїжджаючи трьох будинків до дверей, проскочив повз нього невеличкий автомобіль та сховався за рогом, звідки допіру виїхав міліярдер. Було поночі. В автомобілі сидів Джим Ріпс.

Під'їхавши до портерної в тому районі, де була квартира чоловіколюбного професора Мессебі, Джим Ріпс торкнув шофера об плече й вийшов. За другим столиком у портерні сидів льокай містера Мессебі. Побачивши Ріпса, він підвівся й вийшов, обоє сіли в авто.

— Навіщо він був у професора? — коротко спитав Ріпс.

— Вони розмовляли за якийсь препарат, не пригадаю, як він там зветься — "Ельбін" або що...

— "Альбо"! — одрізав Ріпс. — Про віщо вони балакали?

— Про того, що ото зробив цей "Альбо". Мессебі сказав його фамілію — я запам'ятав добре — Гаррі Руперт. Той хотів знати, де він живе, але Мессебі сказав, що він щез.

Ріпс торкнув шофера.

— Виходьте, — сказав він льокаєві. — Інструкції дістанете там, де й раніше.

Авто затопився в темряві...

Зачувши Мартин ступіні, підвів голову і з секунду дивився на білявого. Білявий спокійно витримав його погляд і сказав:

— Мене, Вінсента Поля, заарештовано в Лондоні за те, що я не здав відчиту та грошей фірмі Дювер'є в Парижі. Тут же з'ясовано, що я не Вінсент Поль, — а що я матрос із "Ліберії" — Дюваль. Але я не Дюваль.

Джемс із невимовним здивуванням слухав про Вінсента Поля, про Дюваля, про Дювер'є і про "Ліберію".

— Це божевільний маніяк! — Джемс поглянув на Мартина. Але Мартин, напруживши увагу, слухав Дюваля.

— Я не Дюваль, — казав далі білявий чоловік, — моє ім'я Андрій Вовк, — додав він пошепки. Джемс зробив зляканий жест рукою — шпиг! урізалось в мозок, — і він знову глянув на Мартина. Але той, не зводячи очей з Дюваля, слухав з напруженою увагою. — За півгодини мене виведуть звідси, щоб повезти до Франції. Мене відпустять за десять ступенів від тюрми. Вінсент Поль мав із собою багато грошей. Не можна гаяти ні хвилини — скажіть, що за справа з тим товаришем?

— Як ви доведете мені, що ви не шпиг? — сказав Мартин суворо.

— В мене немає ні доводів, ні часу на доводи, — одповів Дюваль. — Ваш товариш переконаний у тому, що я шпиг. Це тому, що він не знає людей. Ви знаєте людей, ви

знаєте, що я не шпиг. Не гайте часу.

— Гаразд, — важко сказав Мартин. — За півгодини Гаррі все одно або втече, або його заб'ють. Ви вийдете звідси рівно за півгодини.

— За двадцять три хвилині!

— Однаково! Слухайте: ...

— Пишіть записку до Гаррі: застається три хвилині, — сказав Дюваль.

Гаррі виведено на вулицю й поведено по бруку. Накрапав вечірній легесенький дощик. Позаду йшло два констеблі. Поруч пішоходами ішов серджент і коли-не-коли поглядав на заарештованого.

— Куди мене ведуть? — спитавсь Гаррі в одного констебля. Гаррі звернувся до нього по-ірландськи — він скидався на ірландця.

Минула мить, що здалася Гаррі за століття. Йому пощастило — констебль таки був ірландець.

— До слідчого, — сказав він приязно. Серджент вигукнув з пішоходів якусь лайку на адресу констебля. Але для Гаррі було досить того, що він почув.

"Значить, ще не відомо, хто я такий, — подумав він заспокоєно.— Виясятимуть допіру мою особу. Коли ведуть до слідчого, мене, очевидно, поведуть і від слідчого. Справа трошки затягається".

На розі Гаррі попрохав в ірландця покурити. Серджент у цій хвилині якраз розминався на пішоходах із якимось чоловіком у брилі, на лоба насунутім. Чоловік гавкнув щось на серджента і раптом, побачивши лице Гаррієве, освітлене сірником, остовпів, але він стояв тільки якусь мить, а потім вирушив далі. Коли салдати з арештованим завернули за ріг, він раптом спинився й тихенько пішов за ними слідом. Він провів їх, ідучи оддалік до камери слідчого, і зайшов у портерню; повз вікно її мусіли проходити заарештовані.

Коли Гаррі виводили від слідчого, до серджента підійшов другий серджент і передав першому записку. Перший спинив Гаррі, перечитав записку й, здавши заарештованих другому, подався, не гаючи часу, до портерні. У дверях він ще раз наштотхнувся на незнайомця в насунутім брилі. На серджентовім обличчі намалювалось невимовне здивування. Чоловік зі слідами якоїсь хвороби на обличчі одсунув серджента, вийшов з таверни й пішов слідком за Гаррі: тепер надійшла йому черга здивуватися. Серджент ішов з Гаррі руч-о-руч, а позаду, весело розмовляючи, йшли два констеблі.

— Скажи, Джонні, — говорив ірландець, — чом це дівчата, як тільки потраплять на вулицю, міняють ймення. Я знав одну — її звали Кет. Як тільки почала вона тинятись по вулицях, — аж її вже звали не як-небудь, а Гледіс. Що воно за знак?

— Бач, — одказав Джонні, — вона вважає, що так пишніше буде. Та й тобі, мабуть, приємніше буде купити за шилінг таку Гледіс, ніж якусь там собі Кет.

Тепер устряв у розмову серджент.

— Бачте, хлопці, — сказав він, — я був у Росії — там усі повії мали французькі ймення. Так воно гарніше виглядає. Втім, можете радіти — в найдорожчих установах

уже вони вподобали собі англійські ймення. Тепер уже ми ввійшли в моду в публічних домах.

— Коли ж воно буде таке, що росіяни увійдуть там у моду? — запитав регочучись Джонні.

— Цього, бач, не буде, бо до того часу не буде вже публічних домів. Уже тепер цих домів у Росії немає.

Сказавши це, серджент ізнову звернувся до заарештованого. Між ними пошепки перейшла така розмова.

— Зараз ти втечеш на повороті! — прошепотів серджент — це був Дюваль. — Я стрілятиму в тебе, але, на жаль, безрезультатно. Сховай це в кишеню. Тут шпалер і паспорт.

Дійшовши до повороту, незнайомець побачив таку картину.

По-над будинками щосили тікав заарештований, за ним біг серджент, стріляв із револьвера, вулиця гула від непри-

стойних вигуків. Констеблі не стріляли, бо серджент раз у раз закривав їм заарештованого. Серджент був очевидно напідпитку, весь час спотикався й не зміг наздогнати заарештованого. Вигавкуючи неймовірні прокляття, він повернув до констеблів. Ті станули мов остовпілі й покійрно вислухували зливу блюзнірських лайок. Нарешті серджент штовхнув ірландця кулаком у груди й сказав:

— Ти щось балакав із ним, собако, коли йшов до слідчого. Тобі це так не мине. Ліворуч кроком руш!

У цю мить серджент помітив, як якась темна постать побігла-понеслась у тім напрямку, де Гаррі щез. Не міркуючи довго, він вистрелив, але не влучив; темна постать занурилася в вулицю.

Джемс і Мартин сиділи якийсь час мовчки, коли Дюваля виведено з камери.

— Як ти міг довіритись йому? — сказав з докором Джемс.

— Друже мій, тонучий і за соломинку хапається, — одповів Мартин. — В цьому випадкові Дюваль — це така соломина. Він сказав — я почував, що він не бреше. Проте ж...

І Мартин важко замислився.

— Я беру на себе всю відповідальність, — сказав він насамкінець. — Я знаю, що я не мав права цього зробити, але є такі трапунки, де треба на інстинкт покладатись. Тоні!

Тоні прокинувся й поглянув на Мартина.

— Розкажи що-небудь, синку! — сказав журливо Мартин.

— Роботіті, — почав Тоні. — Роботіті полював одного дня в лісі. Він ізліз на височенне дерево. А що був сильний вітер, уломилася гілляка, і Роботіті впав та зломив собі ногу. Тоді він сказав: "Дерево єсть найдужче на землі, воно розбило мені ногу". Та дерево одповіло: "Коли б я було найдужче, то б вітер не виривав мене геть із корінням. Отже, вітер найдужчий". Вітер сказав: "Якби я був найдужчий, то б гора не застувала мені дороги. Гора найдужча". Гора сказала: "Якби я була найдужча, то б щур не міг мене прокопати. Щур найдужчий". Щур сказав: "Коли б я був найдужчий, то б кіт не

міг би мене пожерти. Кіт найдужчий". Кіт сказав: "Коли б я був найдужчий, то б поворозка не могла мене зв'язати. Поворозка найдужча". Поворозка сказала: "Якби я була найдужча, то б ніж не міг мене перетяти. Ніж найдужчий". Ніж сказав: "Якби я був найдужчий, то б вогонь не міг мене знищити. Вогонь найдужчий". Вогонь сказав: "Якби я був найдужчий, то б вода не могла мене загасити. Вода найдужча". Вода сказала: "Якби я була найдужча, то б я не мала чого носити човна. Човен найдужчий". Човен сказав: "Якби я був найдужчий, то б камінь не міг мене розтрошити. Камінь найдужчий". Камінь сказав: "Якби я був найдужчий, то б краб не міг мене повертити. Краб найдужчий". Краб сказав: "Якби я був найдужчий, то б чоловік не міг мене з'їсти. Чоловік найдужчий".

— Так! — сказав Мартин. — Чоловік найдужчий. А Дюваль справжній чоловік. Я за своє життя навчився одрізняти справжнього чоловіка від опудала — і то з першого погляду. Не кисни, Джемсе. Завтра, мабуть, нас поведуть на роботу. Треба виспатись. Тоні побив блощиць чимало, може, вдасться нам заснути.

Джемс і Тоні полягали на ліжка. Навкруги все вже спало. Хтось важко стогнав уві сні. За півгодини заснув і Джемс — Тоні давно вже спав. Мартин сидів, сперши голову на руки.

Всі давно вже спали. Якби хтось спостерігав Мартина в цій хвилині, то був би остовпів від жаху. З вуст його виривалось якесь напівзвіряче бурмотіння, свист змінювався на сичання, і все разом звучало якоюсь дикою нелюдською мовою.

Розділ 7

МАВП'ЯЧА РУКА

Дювер'еві остаточно терпець увірвався. Гроші за покалічення. Кузина імператора Миколи II. Бог допомагає кавалергардському ротмістрові. Електричний спосіб кавалергардських ротмістрів обробляти ізюм, киш-миш і рахат-лукум. Білявий матрос. Чудне поводження вахтенного. Останній виступ Камілли. Ще раз мавп'яча рука. Виступ каблучки з літерою. Едіт на фабриці.

Дювер'еві остаточно терпець увірвався. Він нічого не міг зрозуміти. Вінсент Поль, як він і чекав, не з'явився до нього — це було ясно наперед.

Вінсента Поля заарештовано з ласки англійської поліції, що всупереч непорозумінням між урядами, не могла не зробити цієї ласки для Пуанкаре. Вінсента Поля заарештовано в Лондоні, і він утік того ж таки дня.

Щоправда, англійська поліція тріумфально заявляла, що в її руках залишилися всі документи й посвідки Вінсента Поля; але грошей вона не знайшла ні шага.

Дювер'є кляв себе за те, що здався на офіцера резерву французької армії. Адже ж він знав, що це за публіка. Він знав, чого можна чекати від цієї породи людей, яку навчають витрачати гроші, та не показують, як їх заробляти, — чого можна чекати від цих п'яниць, бахурів, шулерів, — лютував Дювер'є.

Щоправда, Вінсент Поль справляв краще вражіння від інших, але хіба він не признався Дювер'еві, що програв усі свої гроші в шмен-де-фер?

Креве, як виявилось, був у Камілли, але щез ізнову і на цей раз надовго. Його

неначе щось із'їло. Простежили його слід аж до одного готелю, але там він ізник немов у воді.

Такого, як Креве, знайти було нелегко. Він міг повторювати комбінацію з мавпою чотирнадцять разів на вечір: не дурно ж він був російський кавалергардський ротмістр.

Його заступники — було їх троє — не мали вже тої грації й дотепности в поводженні з мавпами. Трьом доводилось платити більше, ніж одному. Мавпи не було: одна з них на ґрунті сифілісу, що ним поперезаражував звірин Креве, збожеволіла. Її треба було пристрелити, але в Дювер'є зовсім не було мавп на зміну, і він пробував так-сяк вилікувати її — до неї приходив лікар-гіпнотизер, і після сеансів вона тихшала — здавалось, що насамкінець вона таки видужає.

До того ж іще захворіла Камілла. Дювер'є міг знайти і знайшов скільки хотів заступниць, але... Треба сказати, що Дювер'є потайки побоювався Камілли — вона могла його, чого доброго, обілляти сірчаним квасом. Можна було викинути її в лікарню — та хтозна — міг з'явитися з-під землі Креве та й застрелити його, як він хотів застрелити Лейстона. Очевидно було, що в Креве з'явився якийсь новий хазяїн. Завжди спокійний і стриманий, як це треба було для його спеці-яльності, маестро почав потайки посмоктувати абсент.

Дювер'є добув собі із шафи пляшку з чорним напоєм, коли в двері кабінету постукано.

— Увійдіть! — сказав артист, похапцем ховаючи пляшку.

Короткою твердою ходою увійшов у кімнату низенький білявий чоловік, подивився гострим зором на руки Дювер'є й ледве всміхнувся.

— Чого вам треба? — спитав, розлютований з посмішки, маестро.

— Вам, мабуть, буде цікаво мати деякі подробиці про експедицію в Конго. Моє ім'я Дюваль — я був учасник цієї експедиції.

Дювер'є не міг вимовити й слова та видивлявся тільки, мов у якусь мару, в спокійне обличчя незнайомця.

— Так от, я можу дати вам деякі відомості.

— Прошу, сідайте, — вимовив насамкінець маестро.

— Всі учасники експедиції загинули, окрім мене й Вінсента Поля. Коли не помиляюсь, вам би дуже було цікаво знати, де перебуває тепер Вінсент Поль з експедиційними грошима?

— Так, так, дуже цікаво, — очутився Дювер'є. — Я міг би за це добре заплатити тому, хто дасть мені ці відомості.

— Скільки ви даєте? — коротко спитавсь білявий.

— Я дам дві, три тисячі франків!

— Пишіть чека! Ні, краще давайте готівкою! — сказав Дюваль.

— Але які гарантії? — запитав Дювер'є.

— Коли ви не задовольнитесь із моїх відомостів, можете залишити гроші собі.

— Я зараз принесу! — підвівся Дювер'є.

— Ні, прошу, подзвоніть у телефон. Я не маю ніякої рації вам довіряти!

— Як хочете, — знизнув плечима Дювер'є. Він узяв ручку телефона й почав слухати. Покрутив підойму. Минула одна, дві, три хвилині.

— Очевидно, телефон попсований, — сказав Дювер'є. — Доведеться все ж таки іти самому.

Він підвівся. В цей момент рука важко лягла йому на плече.

— Послухайте, маестро! — сказав білявий. — Будь ласка, не вдавайте з себе дурня. Ви зараз-таки дістанете з шухлядки три тисячі франків, або ви нічого не довідаєтесь. Ясно?

Дювер'є знизнув плечима, одімкнув шухлядку й дістав три кредитки.

— Так буде краще, — сказав білявий. — Ви хочете, отже, знати, де тепер офіцер резерву, Вінсент Поль? Ви хочете також знати, в кого дев'ять тисяч франків експедиційних грошей? Вам би цікаво було також знати, чи може ще повернутись Франсуа Дені й наробити вам неприємностей з Каміллою? Ви певні того, що Вінсент Поль утік із грішми, — що його заарештовано в Лондоні і що він утік удруге?

— Так! — сказав похапливо Дювер'є й підсунув до білявого кредитки. — Кажіть, будь ласка, швидше. — Він подивився на двері. — Де, ви кажете, тепер Вінсент?

— Він перед вами, — спокійно одповів Дюваль і, скориставшись з того, що Дювер'є мов окам'янілий одкинувся назад, він закріпив кредитки й сховав їх акуратно в кишеню.

Дювер'є кинувся до шухлядки, але Дюваль схопив його плече, мов залізними обценьками, і посадовив на стільця.

— Заспокойтеся! Вінсент Поль, Франсуа Дені та всі учасники експедиції згнили давно в болотах Конго... Грошей ви не побачите, бо вони потрібніші для іншої справи, ніж ловити мавпи для вашого борделю. Ваші три тисячі я, згідно з умовою, забираю собі.

Дювер'є хутко кинув вогненний погляд на телефон. Білявий ледве помітно всміхнувся.

— Бувайте здорові, маестро! — Він витяг з дверей ключа й повернувся до виходу. В цей момент Дювер'є витяг з шухлядки бравнінга. Та Дюваль одстрибнув убік і спритним рухом вихопив з його рук револьвера.

— Я б іще раз рекомендував вам заспокоїтись, маестро! — сказав він. — Бувайте здорові, бережіть свої нерви.

У дверях зокола клацнув ключ. Дювер'є кинувся до телефону й уключив його тепер насправді, але телефон не відгукався. Погляд на дріт — Дюваль перерізав дріт коло дверей, як увиходив. Дювер'є кинувся до вікна. На вулиці нікого не було. Коло савояра, що чоботи чистить, стояв одноногий каліка і з солодким почуттям дивився на свій чобіт, що виходив блискучий як сонце з-під рук хлопчика. В цій хвилі до каліки підійшов Дюваль і, щось йому передавши, подався не кваплячись геть. Дювер'є барабанав кулаками по локітникові. Нарешті він розчинив вікно й гукнув до каліки, що вже був збирався йти:

— Слухайте, зайдіть до мене — я дам вам три франки.

Каліка скривив зневажливу гримасу й пошкандибав собі вулицею. На прощання він

показав маестрові загальновідому символістичну фігуру з трьох пальців...

Ми покинули ясну особу містера Мак-Лейстона в недобрім гуморі після кількох невдач із протейном, з Едіт, нарешті, з падінням акцій. Просто від людинолюбного професора Мессебі його ясновельможність опинилися в Лондонському шикарному кафе. Кафе славилось тим, що ота дівчина в лакових туфлях — це велика княжна, кузина імператора Миколи, а отой віспуватий, незграбний суб'єкт — колишній полюбовник імператриці Марії. Вони виконували таким чином в Англії трудовинність, від якої втікли з Радянської Росії.

М-р Лейстон жестом покликав до себе нафарбовану імператорову кухню й увічливо запропонував їй розділити з ним вечерю. Сидячи за столом, він мав утіху почувати її ноги на своїх. Спочатку він намагався перевести розмову на політичну тему, але велика княжна безапеляційно заявила, що говорити на цю тему нема чого і що більшовики, як вона знає від своїх вірнопідданих, не протягнуть і півроку боротися з голодом і з православ'єм. Розмова перейшла на інші цікавіші теми, і за півгодини містер Мак-Лейстон та велика княжна подалися до окремого кабінету.

Досвідчений американець із задоволенням констатував, що його партнерка знає всякі штучки не гірше від паризьких дівчат, хоча й не вийшла проти них своїм тілом.

Вона з милою посмішкою з'ясувала зацікавленому мільярдерові, що знала всі штучки ще перед еміграцією. Лейстон у думці пожалкував, що не догадався поїхати до Росії шість років тому. Пізно вночі, трошки розвеселившись, Лейстон вийшов з ресторану, ніжно попрощавши княжну, що подалася обслуговувати інших гостей.

"Це було непогано, — міркував він собі, — але все ж таки зле, що падають акції".

Він написав на клаптику з блокнота телеграму та відіслав лакея. Потім він послав у всі розшукові бюро Парижу одну пропозицію знайти Едіт. Вона могла бути тільки в Парижі — міс Древінс надіслала йому якісь записи з денника Едіт, де вона висловлювала палке бажання побачити столицю світа. До записів міс Древінс додала справоздання щодо будинку й ніжно натякала, що, мабуть, м-р Мак-Лейстон уже перевтомився від подорожі й скоро повернеться додому.

Лейстон сердито пошматував листа. Так! Доведеться вертатись додому, бо акції Хем-Тресту — певніші папери, ніж американські долари — упали. Лейстон уже не думав про справи, а намагався уявити собі Морганове обличчя. На телеграму Морган одповів, що все гаразд і нема чого турбуватися. Яке було його обличчя, коли він дав розпорядження для телеграфу?

Кавалергардського полку її величності імператриці такої й такої ротмістр, тепер на службі в англійця, що мав багато грошей, досвідчений шпиг, одне слово, брюнет із соковитими губами, йшов посвистуючи вулицею.

Проходячи повз поштову контору, він спитав листів на ім'я — вже не Креве, — бо Креве мусів сидіти за замах на Лейстона, — а на якусь чудернацьку варварську фамілію.

Поштовий урядовець довго не міг уторопати тієї фамілії і, оддаючи Креве записку, сердито гавкнув на якогось хлопця, що поспішав одержати листа од своєї коханки.

Креве розкрив записку: "Сьогодні. Hotel —; — година".

Англієць!

Чудесно, все лаштується якнайкраще. За тиждень вони будуть у Радянській Росії — ротмістр подивиться на хамів, що свою державу створили. Він купить якогось голодного більшовика та примусить його за фунт хліба лизати свої чоботи. Креве усміхався як солодій на саму таку думку. Англієць! У його до ката грошей. Він заінтересований Креве, бо Креве може розповісти про замах на Лейстона. В нього сила грошей! Креве сласно пересмикувався, думаючи про мільйони. Хтозна, може, йому вдасться там, де він знає мову, знає всі звичаї й місця, зробити з англійцем якусь комбінацію... Він і не таких залізних людей бачив, коли розстрілював більшовиків. Будь ти хоч сам камінь, а куля тебе прошиє! Ротмістр трохи шкодував, що не подбав змінити свій вигляд. Йому здавалося інколи, що чує ступені за собою — це був якийсь салдат. Креве боязко оглянувся. Салдат ішов за ним два квартали й нарешті зайшов у шиночок по абсент. Креве змінив напрямок, салдат не з'являвся.

Креве підійшов до готелю. Порт'є стояв на вулиці до його задом. Мов кішка, проповз повз його Креве і збіг безшумно сходами. Він знав, які функції виконують між іншим порт'є в капіталістичних державах. Ще секунда, і він опинився віч-на-віч із англійцем.

— Good morning! — увічливо привітався д-р Ріпс. — Прошу сідати.

Він замкнув двері.

— Ви, мабуть, догадуєтесь, яка була причина катастрофи в поліцейському районі?

— Так, — відповів Креве. — Я думаю, що це ви її влаштували. Це вже другий ваш трюк після замаху на Лейстона. (Ротмістр ніжно натякав, що він багато знає).

— Так, другий, — одповів Ріпс (бо не було ніякої рації розповідати Креве про попередні трюки). — Але цей другий трюк може скінчитись для вас погано. Вас можуть заарештувати, як вийдете з готелю.

— Я думаю, ви не допустите до цього, — сказав Креве.—Наші інтереси сходяться.

Ріпс важко проковтнув слину. Йому здавалося, що Креве неабиякий ділок. Тим скоріше треба було кінчати з ним усякі справи.

— Я вас прохав прийти для однієї важної справи — це буде останній трюк перед від'їздом нашим за кордон. Треба простежити за однією молодю особою...

— Це Едіт? — запитав наївно Креве.

Шановний д-р ще раз проковтнув слину.

— Так, це Едіт Лейстон, — сказав він (добре, що він викликав Креве саме сьогодні — ввввзтра той міг його зрадити Лейстонові).

— Слухайте, ротмістре! — сказав доктор ніжно й узяв Креве за гудзика на піджаку.

— Я вважаю, що ніхто, крім вас...

Креве нахилив голову, передчуваючи добрий гонорар, — ніколи він ще не мав з доктором такої довгої розмови.

В цей момент Ріпсова рука, що тримала гудзика, вперлась ротмістрові в череву.

— Вибачте, я придушив вас! — увічливо сказав доктор і, що мав сили, вдарив Креве

в горло.

Ротмістр покотився на підлогу. Доктор сів йому верхом на груди й методично почав здавлювати дихальні проходи...

За декілька хвилин він подивився на годинника, однявши одну руку. Ротмістр уже не стрибав і не підплигував, мов жаба, а лежав тихесенько, мов слухняна дитина.

— Досить! — поклав доктор і стер з обличчя піт. Труп широко розставив ноги й підняв плечі.

На всякий випадок шляхетний учений приклав вухо до грудей умерлого й почав прислухатись.

Раптом він відчув, як спина взялася холодним потом; десь глибоко в грудях ротмістра він почув пульсацію крові. Ріпс схопився на ноги. В цей момент щось із ляском ударило його ззаду по нозі. Ріпс стояв мов скам'янілий, не сміючи озирнутись. Поволі, мов годинникову стрілку, повертав він своє обличчя до трупа. Одна рука розігнулася й лежала коло його ніг. Ріпс ще раз вислухав тіло. Не було ніякого сумніву — ротмістр був ще живий.

— До роботи! — сказав доктор і злякався звуку свого власного голосу.

Він вийняв з чемодану якісь металеві частини і в декілька хвилин склав із них скриню у формі домовини. Частини він поскріплював шворіннями. Потім він прикрутив до спідньої дошки порцелянові ізолятори, потім він іще щось робив зі скринєю. Із грудей ротмістра вирвалось легке зідхання. Доктор ухопив тіло й поклав його вскриню. Потім він закрив скриню, поставив реостат і включив електрику.

Після цього він сів на стільця, методично набив люльку кенстеном і запалив.

Минуло кілька хвилин. З замкненої скрині донісся глухий, придушений стінками, стогін. Доктор Ріпс важко проковтнув слину.

Ще за декілька хвилин він почув ступені в коридорі.

Вони все наближались і наближались, фатально, мов годинникова стрілка. Ось вони вже за дві кімнаті до нього, одна... хтось спинився перед дверима. Ріпс забув і дихати, боячися, що ротмістр застогне в скрині. Раптом черевики знов застукали коридором, і ступені почали віддалятися. Ріпс підвівся й пройшовсь кімнатою.

Через декілька хвилин після того, як Дюваль вийшов із кабінету, Дювер'єві пощастило звільнитись.

Каліку встигли спіймати. Дюваль щез без сліду.

— Хто ви такий? — наскочив Дювер'є на безногого.

Два лакеї, підштовхуючи каліку кулаками в шию, загнали його в кабінет маестра.

— Я був в експедиції Вінсента Поля, втратив ногу і ледве виратувавсь від носорогів. Дюваль, що також був у тій експедиції, пообіцяв, що заплатить мені за скалічення.

— Потрусити його! — гукнув Дювер'є.

— Ви не маєте права! — забелькотів каліка. — Я французький громадянин, так, як і ви.

Один із лакеїв ударив французького громадянина кулаком у груди. Сам маестро підскочив ближче і садонув його по хворій нозі носком.

Каліку потрусили, але трьох тисяч при ньому не знайшли. Очевидно, він устиг їх десь приховати.

У двері увійшла Камілла.

— Що це таке, маестро? — сказала вона, побачивши роздягненого каліку. — Ви знайшли заступника для Креве, або-що?

— Будь ласка, не встрявайте не в свої справи, ідіть собі геть! — істерично вигукнув Дювер'є.

Камілла вийшла, гуркнувши дверима.

Вона лягла в своїм будуарі на канапі. "Пропав Франсуа", — подумала вона.

Чоло їй горіло — трясця не випускала її з того самого дня, як загинув Франсуа. Лікар похитував головою — звідки в Парижі могла взятись пропасниця з африканськими симптомами?

Камілла лежала горілиць на канапі, їй хотілось плакати. Сліз не було. Це був той чудний романтичний настрій, що опановує хвору людину. Камілла не пам'ятала ні свого батька, ні своєї матері. Вона виросла в сім'ї селянина разом із його сином Франсуа. Він одразу сподобався їй уже змалку; щось було в ньому, що нагадувало їй брата — тільки, що брат був білявий, а Франсуа чорнявий.

У двері постукав Дювер'є. "Зараз почне перепрошувати! — знала Камілла. — Боїться Креве, гад!". Вона не відгукнулася. Дювер'є постояв перед дверима та й пішов. Тим часом Креве перетворився на купку попелу, яку доктор усипав у паперову торбинку й поклав у чемодан. Потім він ізнову наладнав електричний провід, зійшов сходами, увійшов у таксомотор і покотив по вулиці.

На багажнику лежав чемодан із металевими частинами, а в піджачній кишені — її величності кавалергардського полку ротмістр.

За перегородкою розмовляли.

— Та ні. Я зовсім не хочу в Марокко!

— Он як. Так тобі паша не подобається?

— Яз тобою, падлюко, не розмовляю!

— То, може, сюди хочеш?

Цинічний регіт сколихнув з півдесятка важких животів.

Шпарка була вузенька й не дозволяла бачити, що робилось у каюті.

Постать підповзла ще ближче до перегородки і слухала далі. Перший — жіночий — голос сказав:

— Слухайте, невже ж ви втратили всяке людське почуття? Відпустіть мене, чуєте?

Одповідав чоловік:

— Бач, графиня знайшлася! Ти думаєш, ти одна така. Ти он у інших приклад бери — котра баба, так сама й проситься. Ніж під мостом ночувати, то краще ж у турків жити, лиха не знати.

Навколо сміялися.

— Халву будеш їст! На ізюми спат! а киш-мишом накриват себе будеш!

Постать присунулася ближче до перегородки й силкувалась розглядіти того, хто

казав.

— З голоду не помреш, не бійся! — казав далі голос під дружне цькування здоровенних горлянок.

— Це тобі не те, що десь у Росії — живіт не всохне. В самого паші житимеш. Персики так просто в рот і летітимуть. Ну, та й робити не доведеться. Ти такого життя ще не бачила.

— Я заплачу вам. Скільки вам треба, скажіть! Чуєте, я заплачу, скільки скажете.

— Чим же ти, пані, заплатиш?.. Бувало вже в нас... — почав голос, але його перебив суворий баритон.

— Що там іще теревені з нею гнути! Ге — ти пані там, чи що. Заткни пельку, а то ми тобі зразу одіб'єм охоту балакати.

Все змовкло.

Постать, що прислухалася, одкотилася од стінки і крадучись пішла геть.

Едіт плакала гіркими слізьми, нарікаючи на свою недосвідченість.

Дама з двома дітьми... Гарненький котедж, чай з якимось дуже міцним, пахучим ромом... Далі чорне небуття... далі цей трюм.

Вона пригадувала найменші подробиці. Ця дама була як дві краплині води подібна до тієї, що купила в неї каблучку. Можна ж мати таку пам'ять!

Вона й дві других дівчині полягали спати в каютці на чотири особи, що їм відведено.

Одна з дівчат, висока повна жінка з перефарбованою в пергідролі кучмою, ставилась до всього інциденту стоїчно. Марокко так Марокко — Алжир так Алжир. Інтересна жінка скрізь почуватиме себе на місці. Можливо, що так ще й краще вийде. Вона була забобонна як старий імшавий хліб, а це була висока повна жінка з перефарбованою в пергідролі кучмою волосся.

Едіт держалася з другою маленькою полькою. В польки був жених десь у Марокко, і вона сподівалася якось визволитись там. Висока вже спала. Едіт і маленька сиділи поруч на ліжку та обмірковували своє становище. Хоч як хотілося Едіт заспокоїти маленьку й себе, вона не могла од себе сховати, що справа їх цілком безнадійна. Заспокоєна словами Едіт, полька цвірінкала з півгодини і серед якоїсь фрази заснула.

Едіт не могла спати. Вона багато чого навчилася за ці місяці. Ціле величне поле людського життя, що було раніше книжковою примарою, зробилось тепер страшною дійсністю. Важка безошадна праця була найкращим квітом цього поля, — бо дуже буйно стелилося навколо сухе безробіття, проституція, торгівля білим товаром.

Як би вона хотіла тепер, щоб нічого цього не було.

Вон а розуміла вже більше; вона розуміла тепер, що не тільки мізерна АРА, а й сам могутній м-р Лейстон і великий Морган нічого не можуть поліпшити у людським житті. Вона починала розуміти, що справа не в людях, а в суспільному ладу, пригадувала гнівні слова Кет і погоджувалась із ними. Пригадувала, як з нею не схотів балакати матрос, що виратував її від Ріпса на "Вікторії". Що це за людина? яка надлюдська енергія! Досі за зразок енергії був для неї її батько м-р Лейстон, але цей матрос видався їй дужчою од нього людиною. Між ним і Лейстоном була якась схожість. Та

матрос був фізично й психічно дужчий від мільярдера. Чом же він тоді не багатий?

Перед очима проминув суспільний лад, де слабі, нікчемні й розпусні подолали сильних і гордих, дурні й підлі осідлали розумних і чесних, — полинули думки, й американка заснула.

Вона прокинулась від того, що чиясь рука була на її очах. Вона хотіла зняти руку своєї товаришки в нещасті й ухопила жилаву чоловічу руку. Перше ніж вона встигла скрикнути, рука сковзнула нижче й затулила їй рота. Вона почала з розпуки боротися, тоді друга рука, доторкнувшись до її лоба, сказала:

— Цить, не бійсь нічого — це друг!

За рукою ці слова повторив низький голос пошепки й одкрив їй рота.

— Ушивайтеся звідси! — могла тільки сказати Едіт. — Я розбуркаю тих — ушивайтеся швидше звідси!

— Не поспішайте! — сказав чоловік. — Ви пам'ятаєте матроса з птицею на грудях?

— Мартин! — радісно сказала Едіт. — Ви визволите нас звідси!

Вона почала з захопленням цілувати жилаву руку.

Чоловік підвівся.

— Ходім! — сказав він.

Вони вийшли, крадучись, на палубу. Коли вахтенний повернувся до ліхтаря задом, щоб пройти свої двадцять ступенів по палубі, вони в такт з його ходом навшпиньках перейшли смугу світла. Едіт рахувала ступені — десять, одинадцять... вісімнадцять, дев'ятнадцять... зараз вахтенний оглянеться — а вони ще в світлі. Вона не йшла, а летіла. Ось вона вже коло краю ясної смуги, але її товариш став і уперся, мов божевільний, очима в спину вахтенного.

Едіт вистрибнула в темряву і, тремтячи вся мов билинка, стала дивитись. Вахтенний спинився й не озирався. Він змахнув одною рукою, потім другою, потім звів обидві руки над головою й раптом гепнувся долілиць на палубу. Товариш Едіт постояв ще з хвилинку й пішов до неї. Вахтенний не ворухився. Раптом Едіт трохи не застогнала від жаху. До неї йшов у світлі ліхтаря не Мартин, а зовсім другий чоловік, менший на зріст, молодий з білявим волоссям. Але її очі зустрілися з його очима, вона одразу відчула якусь хвору млість і моментально заспокоїлася.

Дюваль підійшов ближче.

— Я не Мартин, ви вгадали. Щоб не балакати довго, подивіться ось на це.

Дюваль вийняв з кишені каблучку й подав її Едіт.

— Моя каблучка! — скрикнула Едіт.

— Так. Ваша каблучка. Ви продали її, коли допіру приїхали з Америки. Вона зробила довгий шлях і потрапила до мене. Ваше ім'я Марта Лорен. Вас довго й безнадійно шукав один товариш. Зараз ми втечемо з цього пароплаву. Допоможіть мені одв'язати шлюпку.

Вони одв'язали найменшу шлюпку, Дюваль навантажив її якимись речами. Потім підійшов до вахтенного; вахтенний, з широко розплющеними очима, мов уві сні, робив усе, що наказував Дюваль. Вони спустили шлюпку. Едіт сіла туди, і пароплав повіз

шлюпку на буксирі. Потім Дюваль і вахтенний підійшли до штурманської рубки.

— Алло! — гукнув вахтенний і увійшов у рубку. Звідти донеслась якась метушня. Дюваль щез у рубці. Потім вони винесли стерника, зв'язаного, з заткнутим ротом, і Дюваль направив пароплава назад на Лондон. За дві милі від берега, вночі, Дюваль посадив вахтенного в рубку й повернув пароплава знову на Кале. Сам він сів у шлюпку, поставив парус і полетів з Едіт на Дувр.

— Ах, якби ми могли врятувати тих двох дівчат! — сказала Едіт.

— Там нема чого ратувати! — холодно сказав Дюваль. — Пересічна буржуазна жінка почуватиме себе скрізь однаково. Кілька місяців тому я полишив би вас із ними. Вас виратував не я, а рекомендація Мартинова.

Він пересмикнув колесо штурвала. Вітрило охляло, потім налялося вітром і понесло шлюпку, мов велетенську чайку, до тисячі огнів англійської пристани.

— Чого це вахтенний послухав вас? — перемінила Едіт тему. — Невже ж це також товариш?

— На цей раз ні, — засміявся Дюваль. — Чого він тоді падав долілиць! Це просто собі вахтенний пароплаву, що перевозить білих невільників.

Едіт не наважувалась більше питатись. Вогні розгорались і множились...

Камілла не сидітиме довше в кафе. Вона піде, розшукає того каліку, розшукає Дюваля, знайде Франсуа або не знайде й його. Тут вона не залишиться ні хвилини. Дювер'є згодився її відпустити, бо трішки побоювався її. Він віддав їй векселі з умовою, що вона зробить ще один виступ. Ще один виступ. Ще один раз вона віддасться. Це якийсь старигань із Comise de Forges, головний акціонер. Він довгі місяці лікувався від старости й мав на думці остаточно зробитись чоловіком у сеансі з Каміллою. За це вона звільнялась від Дювер'є.

Вона сиділа в кімнаті для сеансів. На ній була звичайна маска людиноподібної мавпи, й кошлата грива спускалась на голі плечі й спину.

Вона нетерпляче постукувала гострими пазурами по бильцях крісла.

Останній раз! Хоч би скоріше!

Взавтра вона вільна. З якими радощами вона плюне в випечене обличчя маестрове! З якою насолодою вона ввійде, мов у холодну ванну, в нове життя!

Що ж це він не йде, отой! Двері тихесенько рипнули.

— Ввійдіть, — нервово закричала Камілла. — Що за жарти?

Двері зачинились. Камілла підвелася і почала ходити по кімнаті. Зненацька вона почула за спиною струмінь, гострий мов ніж струмінь продувного повітря. Знов хтось зробив у дверях шпарку! Камілла повернулась. У шпарку прострошений був бурий палець. Камілла притьмом кинулась до порт'єри й стала, затамувавши подих, серце калаталось у грудях: вона ледве стримувалася, щоб не впасти. Звір увійшов у кімнату на чотирьох і повів носом. Одним стрибком він опинився біля порт'єри і, схопивши її за край, роздер по вертикалі.

Камілла хотіла кричати, але маска зсунулась на обличчя й затулила їй рота. Огидний писок дивився на таку ж саму маску.

Звір загарчав і, підвівшись руба, вхопив Камілли рукою за плече.

Розпучливим рухом вона здерла з обличчя маску, щоб закричати на гвалт.

Але в тій самій хвилі друга рука схопила її за горло. Жінка впала долі, намагаючись докотитись до дверей. Пальці мавпині схопили її занадто низько й дозволяли їй дихати. Вони котилися жахливим шматком по підлозі. Щомить пальці забирали більше місця на горлі.

Почулися ступені в коридорі — розчинились двері, й увійшов старигань з Comise de Forges.

Побачивши сцену, він скажено заверещав і вистрибнув з кімнати. З його лисої голови зливою котився піт. Він верещав мов несамопитий. Позбігалися лакеї та публіка. Звір клацав зубами, і ніхто не наважувався підійти. Нарешті мавпі набридла ця історія. Вона повернулася до Камілли й одним змахом щелепів перервала їй горло.

Потім вона стала на жінку ногою й зробила рух до дверей. Люди розсипались, мов горобці. Старигань із Comise de Forges переодягався десь на другому поверсі в чисту одіж, що постачив йому Дювер'є. Кімнату з мавпою зачинено на ключ і послано до поліції.

Звір покинув Камілли й возився з маскою. Злісними очима дивилася самичка на ненависну фізіономію, що одбирала в неї самчиків, пробувала пальцем очі-дірки, мацала ніс, рот, пробувала на зуб волосся.

Нарешті вона пошматувала її на клаптики й почала гризти, присмоктуючи.

Через півгодини її застрелив поліцейський комісар.

Ім'я Камілли більше не з'являлося на анонсах і плакатах кафе. Хтось попрохав за чималу суму продати йому її папери й деякі нецінні речі *poste restante*. Врешті ніхто не цікавився тим, хто це був. Дювер'є одіслав папери й речі *poste restante* і одержав гроші.

В Лондоні Дюваль пристроїв Едіт на текстильну. Це була та сама фабрика, звідки звільнено Кет. Едіт стояла на її місці коло веретена. Дюваль щез того ж таки дня. Через три дні фабрика приєдналася до страйку. Похід до сірко-квасового заводу зустріла поліція й розстріляла демонстрантів.

В Едіт стискувались кулаки, коли привезено мертвих і поранених товаришів.

Але вона не змогла вимовити ні слова.

Вона знала про це раніше — Мак-Лейстон розповідав їй, що проти цих дикунів немає інших засобів, і вона з ним тоді згоджувалась.

Вона згоджувалась із ним і тепер в одному. Інших засобів немає ні з того, ні з другого боку. Вона дістала собі револьвера.

Мак-Лейстон дуже ризикував би своїм здоров'ям тепер, коли б почав викладати їй свою філософію щодо поводження з робітниками.

Ставши коло варстату, вона знову зробилася людиною.

В ній прокинулася свавільна наважлива американка.

"...Доки не перестріляємо таких, як Мак-Лейстон, і подібних", — пригадувала вона слова Кет.

Дюваль не з'являвся.

Розділ 8

АМЕРИКАНЕЦЬ НА УКРАЇНІ

Беркширський кнур. Ілюмінаторове око. Дірка в стінці. Триніжок з чайником. О. Ке-нан у Росії. Дикунські звичаї. Шматок мила на снідання. "Тше-Ка" в уяві доктора О. Кенана. О. Кенан поливає паркан. Черепахові супи. Спостереження голодних людей. Що можна їсти з трупа? Козак у рівчаку. О. Ке-нан і щури. Препарат "Альбо".

Беркширський кнур не міг заспокоїтися. Він перекочував своє тіло, мов величезний наллятий гнилизною пухир, на ідеальних матрасах ліжка. Ліжко поволі покачувалося, то полегшуючи, то заважаючи йому знаходити вигідну позу.

Мак-Лейстон не міг заснути. Ілюмінатор, мов пугачеве зелене око, витріщився просто в його банькуваті вирячені очі. Але зелена зіниця не відбивала беркширського кнура. В ній малювались зовсім інші картини. Немов у кіно, в ній проскакували бланки акцій, газетні стовпці, що поступово показували щораз меншу ціну акцій хемічного тресту. З-за газетних стовпців визирала нахабно-спокійна фізіономія Моргана— fils'a (сина) й не давала Лейстонові ні секунди спокою.

Починаючи з першої ж газетної звістки, Мак-Лейстон засипав Трест наказами піддержувати акції на тій ціні, за яку їх продавалося в день, коли він від'їздив з Нью-Йорку. Він почував, він знав, що це не допоможе, коли в це діло встряв Морган. Але певности ще не було, що це саме він.

Біржові зайці, вірні прислужники мільярдерові, точний і могутній апарат Тресту, раптом застопорили. Нічого не можна було дізнатись, все захрясло в якійсь містичній імлі оборотного хаосу, в якому все життя живуть прості смертні, не знаючи, що буде з ними завтра. В цей хаос тепер угруз і Лейстон, що раніше так ясно все бачив, бо сам все творив.

Ця непевність, ця імла були ще страшніші від того, що падали акції, — кнур перекочувався з боку на бік, — вони доводили, що в цій справі бере участь Морганова фізіономія і вона дійсно раз по раз визирала з ілюмінатора.

Чого хоче Морган? Чи хоче він проковтнути Лейстона з його шкурою, гнилим шлунком і бездоганними пазурами живцем, чи він хоче його поставити просто в безпосередню залежність від себе. Лейстон уже звертався кабелем до Моргана. Морган поцікавився його здоров'ям, співчував, що йому не пощастило розшукати Едіт, і просив заспокоїтися щодо акцій — це, мовляв, ринкова кон'юнктура.

Так! усе почалося з того, що втекла Едіт. Після цього навалою пішли невдачі. Лейстон, що не вірив ні в Бога, ні в чорта, хоча і піддержував грішми попів різних угруповань, використовуючи їх яко рекламистів для Тресту, — Лейстон раптом опинився в становищі забобонного крамарчука, що, не продавши вранці вигідно "на почин", уже боїться за цілий день торгівлі.

Він з жахом почував, що робиться товаровим фетишистом, що не багато треба, щоб він увірував у кон'юнктуру ринку, що йому підносив Морган. Ця кон'юнктура здавалася якоюсь довгою бамбуковою соломиною, полінкуватою й гладкою, що йому простягав з ілюмінатора Морган. Але гладкі пальці Лейстонові сковзались по гладкій поверхні

бамбуку, він не міг затриматись навіть на глобах, і соломину щезала, а Лейстон прокидався весь у липкому поті. На палубі зверху хтось ходив і заважав спати. Ще поверхом вище на сонці стояв матрос і набивав пахучим тютюнцем обсмалену люльку.

Звільнившись від переслідувачів, Гаррі зразу перестав бігти, засунув руки в кишені й почав іти, спроквола посвистуючи:

Був вечір. В темноті вузьких вулиць передмістя не видно було, що він в арештантській одежі. Гаррі перейшов порожній базарчик. На ріжку стояла дівчина. Коли Гаррі зрівнявся з нею, вона взяла його під руку й потягла з собою. Гаррі випростався й став просто перед нею. Перед ним була Кет.

— Ходім швидше, дурненький, — сказала вона. — За тобою знову якась мара бреде.

І вона вказала на протилежний тротуар. Гаррі пильно придивився — нічого не було видно.

Зненацька він схопився й, мов кіт, перестрибнув через брук. Од стіни одділилась темна постать і побігла тротуаром. Гаррі побіг слідом, коло ліхтаря він замалим не наздогнав шпики, але під ліхтарем стояв полісмен. Гаррі, не добігши до нього з десятків кроків, повернувся й пішов посвистуючи до Кет. Вони стояли мовчки з хвилину, ніхто не підходив.

— Я знаю, тут наймають нумери, — сказала Кет. — Ходім. Дай грошей.

На ріжку Гаррі став, притулившись до стінки, й удавав, ніби розглядає щось чи поливає паркан. Кет узяла гроші й через три хвилині — всі три хвилині Гаррі стояв, мов прикутий до паркана, — повернулася з одежею. Було пізно, на вулицях уже нікого не було. Гаррі швиденько перевдягався, і вони пішли в корчму, де наймали нумери для проституток. Кет сіла на ліжку, Гаррі витяг з кишені документи, що йому дав Дюваль. Тут був закордонний паспорт з усіма візами до Радянського Союзу. Було сотні півтори доларів.

— Що то в тебе? — запитала Кет, побачивши, що Гаррі мовчить і про щось міркує.

Гаррі не відповідав.

— Любенький мій, тебе спіймають! — жалісливо сказала Кет. — Од них не втечеш.

— Ти хороша дівчина, — одказав Гаррі. — Я тебе взяв би був із собою, та це ніяк не виходить. Треба хоч самому втекти.

В цій хвилині клацнули двері в кімнаті поруч. Хтось займав сусідній номер. Гаррі й Кет роздяглися й лягли на ліжку...

Лейстон, приїхавши до Нью-Йорку й наплювавши на телефонограми й таке інше, поїхав просто до Моргана сам своєю особою.

Ніхто вже не брав його акцій. Щоб підвищити курс, він сам купував їх гамузом. Акції летіли в його контору, а чеки вилітали з контори. В нього опинилось більш як половина власних акцій, а вони все падали й падали в ціні.

Морган його не прийняв. Немає вдома.

За три дні Морган скупив всі його акції по ціні, нижчій від номіналу. Лейстон почув, як у нього згинаються коліна. Морган вирішив з'їсти його живцем!

В розмові з бухгалтером з'ясувалося, що доктор Ріпс вів неправдиві рахунки. Хоч

сума, яку забрав цей шановний учений, не могла мати ніякого значіння в загальному балансі Лейстоновому, але мільярдер скреготав зубами, думаючи, що доктор завіз із грішми й дочкою його комерційне щастя. Бухгалтер меланхолійно витер піт з лисини...

Лейстон починав тупіти. Раптом йому схотілось спати. Не встиг він дійти до спальні, як його перестріла міс Древінс, головна економка.

— М-р Лейстон, м-р Сідні щез з дому, — промовила вона... й сіла на підлогу. Поважна жінка, побачивши вираз на лиці Лейстона, сіла просто на підлогу. З-під неї потік струмочок і обтік її навкруги калюшкою. Лейстон копнув її ногою й увійшов у спальню. Це був уже не славетний і могутній м-р Лейстон, король хемічної промисловости, це був просто беркширський кнур, ірландський крамарчук. На його тупій пиці було написано тільки одне бажання — виспатись!

Увійшовши в кімнату, він повалився на ліжко й захропів.

В домі зчинилася метушня. Викликано лікарів. Лейстон прокинувся, обложив лікаря кількома словами, не уживаними в монастирях та інститутах для шляхтянок, виразно плюнув на підлогу й, повернувшись до стінки, захропів ізнову.

Міс Древінс нарешті підвелась з підлоги.

— Дженні, затріть підлогу, — сказала вона. — Я розлила шклянку води.

Дженні затерла калюжу. Вона була дуже здивована, не побачивши ніяких слідів шклянки. Невже ж міс Древінс заховала її під спідницю!

Вночі Кет прокинулася від якогось рівного гудіння, наче хтось пустив механічне свердло. Вона збудила Гаррі, й вони стали прислухатись. Гуло з сусідньої кімнати. Кет схопилася з ліжка й кинулася до дверей. Двері розчинилися — вона вийшла в коридор. Так, не було сумніву, гуло з сусіднього номеру. Кет швиденько вдяглася і збудила служника.

— Хто в сусідньому з нами номері? — запитала вона нервово.

— В сусідньому номері... — протер очі служник, — у сусід-ньому номері — а який це номер?

— 27! — випалила Кет. — Кажіть мерщій. Хто такий, що він робить?

— У 27-ому якийсь робочий з струментом. Він робить якісь дірки в чомусь. Продає щось на базарі. Для чого це вам?

— Так, — сказала Кет і пішла до Гаррі.

Той, розміркувавши справу, знову завалився спати.

Треба було виспатися в певнім місці. Хтозна, чи доведеться спати завтра? Кет сиділа й слухала. Гудіння спинилося, почало стукати молотком. Було дві години ночі. Кет заснула сидячи, мотнула головою, прокинулася й знову лягла на ліжку. Молоток ізмовк. Вона заснула.

Посвердливши діру, д-р Ріпс вийшов навшпиньках у коридор і заклеїв шпарки на дверях у 26-ий номер. Потім він узяв з робочого мішка цинковий балон, приладив кран до дірочки в стінці й одкрив його. Через десять хвилин він закрив кран, витягши його з дірочки, і заклеїв дірочку наготовленим корком. Ще через п'ятнадцять хвилин

благородний учений знову вийшов, акуратно й безслідно зняв приклеєний молоком папір з дверей номера 26-го і, увійшовши в 26-ий номер, засвітив кишеньковий ліхтарик, поставив на підлогу якусь триногу посудину з порошком, вилляв у порошок якусь рідину й вискочив знову з кімнати.

Ще через три хвилини д-р Ріпс знову увійшов у 26-ий номер. Тепер він насипав у свій триніжок вугілля й підпалив його папером.

Далі благородний хемік обшукав Гаррі якнайпильніше, витяг усі документи й гроші. Тіло було ще зовсім тепле. Ріпс стягнув з трупа кальсони й ретельно шукав ще. Нарешті йому пощастило. Піднявши картонову підстілку в черевикові, він побачив, що вона списана насподі хемічними формулами. Цю табличку він захопив у кишеню.

Методично й не поспішаючи, д-р одяг Гаррі, витягнув і спалив підстілку з другого черевика, поклав документи й трошки грошей Гаррі назад в кишеню. Потім поставив на триніжок чайник з водою. Газ од триніжка вже вдаряв йому в голову. Він вийшов, зайшов до свого номера, забрав речі й спустився сходами вниз.

За три дні він вирушає до Радянського Союзу. Те, що не вдалося Мессебі й Лейстонові, удалося докторові хемії Джимові Ріпсу. В його руках був спосіб добувати штучний протейн. Гаррі й Кет ще теплі лежали поруч на ліжку...

Такого-то числа, такого-то місяця доктор хемії Джим О. Кенан вийшов з вагону Sleeping Car на пероні Червоного Петрограду. Він ішов... втім, треба сказати, що зараз він не думав про те, куди він іде. Він дивився скільки міг — адже ж він приїхав в країну голодних дикунів.

Почалося з того, що містер Кенан викинув на перон недокурки сигари. До містера Кенана підійшов чоловік у форменім одязі й, зробивши чемний жест рукою, запропонував йому йти за ним. Містер Кенан, вважаючи, що чоловік хоче з ним познайомитись, вирішив, що заводити знайомства в країні дикунів ще зарано, й попрямував спокійно до виходу. Але чоловік наздогнав його, став перед ним і повторив жест.

— Забирайтесь к лихій мамі, — сказав О. Кенан по-англійськи. — Я не маю ніякого бажання з вами випивати!

Коло них зібралось дві-три душі. Якийсь чоловік у військовій сорочці сказав по-англійськи:

— Ви мусите сплатити штраф за те, що викинули недокурки на перон!

— Goddam, — розсердився Кенан. — В Нью-Йорку, в культурній країні кожен громадянин викидає те, що йому не потрібне, на вулицю!

— В нас викидають сміття в скриньки, — чемно сказав чоловік у сорочці.

Заплативши штраф, м-р О. Кенан почав обмірковувати свою справу. В багажі він мав консерви м'яса, супа консоме, супа з черепахи, каву, шоколад і все інше, що мусить мати культурний чоловік у країні голодних дикунів.

Він міг, правда, якось полагодити свої справи з АРА й дістати звідти пайок, але м-р О. Кенан дуже добре знав, які продукти постачав для АРА містер Мак-Лейстон і інші благодійники голодного людства й, згадуючи ці продукти, його навіть трошки вернуло.

Поки що м-р Кенан не мав ніяких документів від АРА і знав напевне з оповідань емігрантів, що його по виході з поїзду негайно заарештують і посадять в "Тше-Ка", де його годуватимуть супом із щурів. Він свідомо йшов на це, бо іншого виходу все одно не було — доведеться перетерпіти, дикунам він пояснить, що культурний "yankee" не може їсти суп з пацюків, бо це шкодить йому на шлунок, і що таким чином місцеві звичаї, очевидно, до нього не стосуються.

На превелике здивування м-ра О. Кенана, його на вокзалі не заарештовано. Не заарештовано його також по виході на вулицю. Мало того, м-р О. Кенан і сліду не бачив мальовничих бандитів із Тше-Ка, що з них кожен обвішаний бомбами, оперезаний кулеметними стрічками, а в зубах про запас тримає ножа. Замість бандита до нього підійшов той чоловік у сорочці, що пояснював йому інцидент на вокзалі.

— Дозвольте відрекомендуватись, професор Іванов, хемік, — сказав чоловік по-англійськи.

М-р Кенан вирішив, що це один із удосконалених способів вимагати гроші, про що він читав у Дж. Лондона. Отже, він увічливо вклонився й запевнив, що зайвих грошей не має. Просто одштовхнути того чоловіка, як він зробив би в Америці, О. Кенан не відважувався — дикуни могли б його, може, й убити — до того ще й час голодний. Отже, містер Кенан запевнив, що в нього зайвих грошей немає.

— Я не збираюсь просити у вас грошей, — одповів чоловік суворо. — Коли ви вважаєте, що обійдетесь без моєї поради, то бувайте здорові! — і чоловік одійшов.

Д-р Кенан, задоволений, що позбувся прохача, попростував із вокзалу. Його дуже кортіло якнайшвидше побачити, як голодні жінки їдять своїх дітей і гризуть свою одіж.

Він навіть вирішив пожертвувати своїм, до того вже не дуже чистим носовичком, щоб побачити, як його їстиме голодний росіянин. Перейшовши кілька кроків, він раптом напав на надзвичайну сцену.

Коло паркана стояв якийсь молодий хлопець з розстібнутим коміром. В одній руці він держав коновку з водою, в другій — шматок мила. Зацікавлений доктор підійшов ближче. Хлопець набрав в рот води й підніс до рота мило.

"Він їстиме мило!" — догадався м-р Кенан і підійшов ще ближче.

Хлопець випустив з рота струмінь води й полив мило.

"Зараз почне! розм'якшує мило!" — подумав О. Кенан.

Але хлопець не почав їсти мила, натомість він змилив руки й почав їх мити, пускаючи з рота струмінь води.

"Яке дивне сполучення некультурності з охайністю! — не міг опам'ятатися доктор. — Спочатку він виміє руки, а потім з'їсть свій пайок!"

Та хлопець не виправдав сподіванок м-ра О. Кенана: вмивши руки й обличчя, він утер їх носовичком і подався геть.

М-р Кенан, трохи розчарований, пішов далі. Він забув справитись з дечим на вокзалі й почував тепер тиснення в сечовім пухирі. Розміркувавши, що дикуни, очевидно, взагалі не мають поняття про вбиральні, доктор хемії О. Кенан спинився на вулиці й почав поливати паркан.

Це заняття йому перебив якийсь чоловік, що ляснув його по плечі й сказав щось дикунською мовою.

Після того як він повторив м-ві Кенану жест, д-р заплатив штраф.

— Якась чортовина! Куди я попав? Що за люди? — філософував д-р О. Кенан, сідаючи в кеб і вказуючи візникові руками, що його треба везти до готелю.

М-р Кенан, з цікавістю обдивившись номер готелю й побачивши, що він дуже схожий на номер другорядного готелю в Нью-Йоркові, постановив іти до місцевого комітету АРА.

Він витяг з чемодана черепаховий суп, попрохав його розігріти, допомагаючи собі в розмові пальцями, й почав удягатися. Була вже п'ята година, отже, він витяг фрака, роздивився циліндр, змахнув з нього порошок й одягся. Проковтнув пару пілюль, поїв супу з черепахи, накинув мекентош і вийшов на вулицю. План у нього був такий. Він переговорить з директором філії АРА, дістане від нього призначення в голодні губернії й спробує там препарат "Альбо"; він вироблятиме його там-таки, — десь найме собі лабораторію. Потім зробить статистичні зведення й запропонує Радянському урядові купити в нього препарат. З мільйонами в кишені він зможе жити де завгодно. Він буде не Джим Ріпс, не О. Кенан, а Боб Дочерті, чи що.

М-р О. Кенан посміхався, уявляючи себе Бобом Дочерті. "Називай мене Боб, дівчино!" — звертався він до уявлюваної жінки. Перш за все він поїде до Парижу, піде в Кафе Синьої Мавпи, — він чув про нього дуже цікаві речі, дуже й дуже цікаві речі. Одне було зле — це Тше-Ка. Його ще не заарештовано, та це могло нічого не значити. Д-р О. Кенан знав з найпевніших емігрантських джерел, що кожного, хто приїздить, заарештовує Тше-Ка й годує супом із щурів та хлібом із полови. Крім того, ці дикуни могли його розстріляти та, крий Боже, — може, й з'їсти в супі...

М-р О. Кенан вийшов на вулицю. Побачивши його бездоганний циліндр, кілька хлопчаків побігли за ним і націлювались збити з нього цю конче потрібну ознаку вечірнього костюму. Довелося знову сідати на візника.

М-р О. Кенан трохи затримав директора філії АРА; останній раз йому доводилося говорити з культурним чоловіком перед подорожжю в дикунські прерії. Виявилося, що директор був справді цілком культурний чоловік. Спочатку він, правда, не хотів давати О. Кенанові доручення в голодні губернії, мотивуючи це тим, що м-р О. Кенан йому, власне, мало знайомий. Та коли д-р Кенан натякнув на деякі круглі суми, директор одразу виявив свою культурність і, діставши певний аванс, наказав негайно написати докторові О. Кенанові доручення. Він навіть подбав, щоби докторові, як відповідальному діячеві АРА, дістали деякі рекомендації від радянських установ...

Перебувши з цікавості кілька день у Москві й переконавшись, що й Москва, як і Петербург, очевидно, не руські міста, бо дають дуже мало матеріалу щодо дикунських звичок, д-р О. Кенан поїхав до Харкова, намірюючись продертися потім далі на південь у голодні губернії.

Там він побачить справжні звичаї. До речі, його так і не заарештувала Тше-Ка, — в Москві йому навіть показували в АРА одного такого чоловіка, але це був просто собі

чоловік, як і всі, без бомб, кулеметних стрічок і ножів, скоріше схожий на озброєного робітника.

Петербург не руське місто — по-перше, його збудував отой Пітер I, що перший з усього руського народу одяг штани замість овечої шкури, а по-друге, там так багато німців, французів та англійців.

Д-р Кенан сидить у м'якому вагоні, в поїзді Москва — Харків. Поїзд, правда, йде не так швидко, як американський експрес, але це все-таки поїзд, а не коні. "Може, коней поїли", — пробує догадатись д-р, але пригадує, що бачив у Москві скільки завгодно коней...

Коло Харківського вокзалу д-р побачив перших голодних. Два чи три жовтих обірваних чоловіки, простягаючи руку, прохали їсти. Зацікавлений д-р О. Кенан витяг носовичка й, держучись оддалік, кинув його голодному. Той узяв носовичка й сховав у кишеню.

"Зоставив собі на вечерю", — вирішив шановний доктор. Він пробував знаками заохотити голодного з'їсти носовичка зараз, показуючи пальцями на рота, але голодний зробив нетямущу фізіономію й тільки вклонився ще раз.

Д-р Кенан сів в автомобільчик АРА.

Шофер повіз його через "bazaar"; це було місце, де продавалося дуже багато хліба, м'яса, овочів, одержі.

І це все в голодній країні, — дивувався д-р. — Невже ж і ця морква й усі ці штани й газові лампи АР'івського виробу?

На "баззарі" теж стояли голодні й простягали руки. На очах д-ра Кенана одному з них дано хліб, і він заховав його в торбинку.

"Чудний народ, — подумав доктор, — вони обідають пізніше, ніж англійські лорди".

Все-таки голодних було дуже мало.

В АРА директор української філії пояснив Кенанові, що голодні їдуть організовано поїздами й що їх годують на пунктах. Крім того, голодують люди головним чином по селах, куди важко швидко довозити продукти.

— В містах люди живуть, звичайно, не так як в Америці, — поспішився директор, — та все ж таки не так уже й погано.

— Скажіть, а відки привозять сюди електричні лампи, одяг та інше? — запитав д-р О. Кенан.

— Це все робиться тут, — одповів директор. — АРА, як ви знаєте, постачає тільки продукти та ще почасти одіж. Одіж ми роздаємо, звичайно, тільки інтелігентним людям, професорам, учителям і т. й.

З розмови з директором з'ясувалося, що О. Кенанові найкраще їхати на південь-схід, на Дон і Кубань, щоб побачити, як жінки їдять своїх дітей, і взагалі подивитись на інтересні речі.

Деся коло станції Сосика, на маленькім степовім перестанкові чоловіколюбний д-р вийшов із поїзда, щоб робити експерименти над голодними.

Після довгих і важких переговорів за допомогою рук, очей, рота й навіть ніг

докторові пощастило найняти собі порожнє приміщення, де він збирався фабрикувати "Альбо" й робити експерименти над голодними. Він не мав із собою жодного помічника. Ці експерименти й фабрикацію "Альбо" треба було держати в абсолютній таємності.

Д-р жив у хаті якогось "іногороднього" козака, а лабораторію влаштував в покинутім складі для хліба — це була чимала кам'яна будівля без вікон, і там багатенько-таки було щурів.

Козак-кубанець голодував страшенно. Він іще держався — не їхав на захід, бо знав, що їхати з сім'єю річ нелегка, що його жінка й троє дітей ризикують захворіти, не витримати дороги.

Д-р з цікавістю спостерігав, як усі четверо гризли коріння, їли траву, як вони, жовті й безсилі, лежали цілими годинами де попало...

Сам д-р мав із собою чималий запас черепахових супів і за себе не боявся. Крім того, він пересвідчився, що за добрі гроші можна буває й ще чогось купити. Отже, він спокійно спостерігав, як поволі козак продав усю чисто одіж, як він і його діти й жінка ходили вже голі з роздутими животами, добуваючи траву й коріння.

В Америці, вихований в строгих правилах моралі, шановний хемік, очевидно, не міг би жити в одній хаті з голими людьми, але це були дикуни, щось близьке до китайців чи взагалі до якихось тварин, і д-р спокійно розглядав роздуті животи. Його цікавило, скільки день вони виживуть на такій непоживній і шкідливій страві, як трава й коріння.

На його здивування вони трималися куди довше, ніж він сподівався. Спочатку вмерла наймолодша дівчинка — мати з плачем обнімала дитину й не давала її віднести.

— Зараз їстимуть, — передбачав нечувану розвагу О. Кенан. Він знаками пояснював козакові, що хотів би розрізати трупа, щоб подивитись на зміни в організмі. Він силкувався пояснити, що тоді зручніше буде й краяти м'ясо, щоб їсти, бо можуть бути неістівні місця.

Та козак подивився на О. Кенана таким поглядом, що той спішно вирішив прогулятись. Дитину закопано. Вночі д-р Кенан все-таки викопав дитину й одніс її в свою лабораторію. Він тільки-но розрізав її живота й розглядав деструкцію органів травлення, як у двері постукано. Д-р спішно накрив тіло якоюсь матерією, що називалася "rjadno", й одчинив двері. Але козак просто підійшов до стола, стягнув рядно й оголив тіло.

З секунду він стояв, міряючи очима фігуру доктора. Той знітився й не знав, що робити.

Потім козак вирішив. Він загорнув тіло в рядно. Перед цим він показав докторові на розрізаний живіт своєї дочки. Потім він забрав тіло й, вийшовши з лабораторії, замкнув ззовні двері.

Того ж таки вечора козак умер. Знесилений вкрай, він, закопавши дівчину, не міг дійти до своєї хати. Забрався в рівчак коло дороги, щоб поспати годинку, а потім піти до Виконкому й передати йому справу з доктором. Але він не прокинувся в рівчаку, — непритомний, не опам'ятавшись, він умер серед сонцем випаленого бур'яну.

Ріпс обдивився будівлю, вікон не було, двері були з важкого заліза, мабуть, в цаль завтовшки. Вибратись не було ніякої змоги, він мав із собою їжу, отже, взявся поки що за фабрикацію "Альбо"; йому трохи заважали робити щури, вони бігали без жодного страху навколо нього, один навіть пробував вкусити його за ботинок. Ріпс тільки засміявся, побачивши, як він зав'язив зуби в грубій американській підшві.

Спіймавши щура за спинку, він убив його, щоб не в'яз, вирізавши спочатку ланцетом очі; одрізавши носа й поколупавши ланцетом черепа, пустив. Щур упав на спину, знову звівся на ноги, знову впав, плазував якимось боком та не міг зсунутись з місця. Ріпс одрізав йому по черзі всі чотири лапки й кинув.

"Це буде йому наука не в'язнути до людей", — вирішив Ріпс.

Він працював до вечора; в той самий час, коли козак конав в рівчакові, Ріпс вирішив повечеряти й лягти спати. Очевидно, ці дикуни сьогодні його не випустять. Він почав занепокоюватись і ще раз обдивився стіни й двері. Вибратись без інструментів не було жодної змоги.

В крайньому разі він завтра підкопає ножем під стінку й спробує прокопати хода. Поки що він прибрав з столу приладдя, розстелив на столі мекентош і, кленучи на чому світ стоїть дикунські звичаї, ліг спати.

Вночі Ріпс прокинувся, — його щось укусило. Він засвітив сірника й побачив, як щур зіскочив з столу. Ще кілька штук він запримітив на підлозі. Це вже було занадто. Він почав шпурляти в щурів чим попало й, розігнавши їх, заснув ізнову. Він не проспав і чверть години, як знову прокинувся від укусу. На цей раз, скільки він не шпурляв, щури не тікали з складу. А тільки перебігали з місця на місце.

Ріпс, трохи зляканий, помітив, що число їхнє збільшилося, вони бігали навколо столу і звідкись наче з'являлися нові й нові.

Він засвітив лампу й сів на столі. Доведеться не спати сьогодні. Все одно не дадуть заснути.

Він зііз з столу й почав розстановляти приладдя, він хотів у крайньому разі попрацювати. Щури трохи припишкли й збилися по кутках, але зі складу не тікали.

Попрацювавши скільки часу, Ріпс знову почув, що його вкушено — він змахнув рукою й схопив щура. Той вп'явся зубами йому в палець. Доктор зойкнув од болю й, шпурнувши щура, почав шукати пластиря для пальця. В цей момент його вкушено ще й ще. Довелося знову злазити на стіл.

Картина, що Ріпс побачив навколо, трохи його навіть злякала. Сотні щурів купчилися по кутках, десятки ходили по підлозі й подекуди котрийсь пробував вискочити на стіл. Побачивши Ріпса на столі, щури вийшли з кутка. Тепер Ріпс помітив, звідки вони приходили. Коло дверей була дірка в підлозі, звідти вилазили нові й нові гризуни. Не занадто мужній Ріпс був серйозно злякався — вони могли його здорово покусати сьогодні. В цей мент один скочив на стіл і стрибнув йому на ногу. Нервовим рухом Ріпс скинув його на підлогу, але в тій же хвилі на столі опинився другий, третій, десятки, сотні щурів і почали дертися на Ріпса...

Одчайними рухами він скидав їх з ніг, з одежі, але щури чимраз смілішали. Він

одривав щура, той хапав його за руку. Уже кілька разів голодні гризуни добиралися до його горла. Одну руку Ріпс тримав весь час коло обличчя й щопівсекунди знімав з грудей озвірілих щурів. Раптом він почув нестерпний біль у потилиці. Він замахнувся рукою, втратив рівновагу, посковзнувся й, упавши з столу на підлогу, вдарився об каміння потилицею. Мов комашня, його піджак, сорочку, обличчя обсіли щури...

З півхвилини він лежав непритомний. Він опам'ятався вже з пошматованим горлом. Мов зраний звір, схопився він на ноги й кинувся до столу. По дорозі він наступив на щура, спіткнувся й упав знову. В тій же хвилі пара щурів вчепилась знову йому в горло...

Голодні щури з чималою охотою обдирали м'ясо з д-ра О. Кенана, інакше Джима Ріпса. Деякі з них, роздерши обгортку пакетів "Альбо", що були в кишені докторовій, спробували препарат. Він так їм сподобався, що вони з'їли його чисто. Навіть повилизували папір. Несмачні взагалі були якісь тільки місця на тілі шановного доктора, сліди якоїсь хвороби.

Якби щури були мали докторову Ріпсову ерудицію, вони, мабуть, вирішили б, що це якась застаріла венерична хвороба.

Розділ 9

НОВИЙ СПОСІБ ЛІТАТИ

Хто такий Мартин? Чому обличчя йому налялось кров'ю, коли він ішов з походом? Відки Тоні знає малайські казки? Хто автор роману? Художник Сашко. Лист д-ра Нансена. Переліт до Москви. Новий винахід в авіації. Півний чоловік. Генеральський син. Професор Мессебі й кіт. Розмова з Дювалем. Сашко збирається влетіти в кімнату вікном.

Читаць, мабуть, давно б хотів мати деякі пояснення щодо роману, хто такий, наприклад, Мартин і чому в нього на грудях витатується птах?

Чому шрам на обличчі Мартиновим налявся кров'ю, коли Лейстон проїхав повз демонстрацію на автомобілі?

Чи це була зненависть до кожного класового ворога, чи до одного з-поміж них? Мартин мав, крім того, ще якісь справи.

Що за перстень був на руці в горили, що його застрелив Дюваль? Чому, скажемо, полінезієць Тоні розповідає малайських казок, а не полінезійських?

На деякі з цих запитань автор може дати пояснення негайно.

Так, приміром, полінезієць Тоні розповідає малайських казок тому, що він їх чув. Йому розповідав їх один малаєць.

Смішно б було справді думати, що Тоні міг їх прочитати в десяти томовому збірникові німецького етнографа.

По-перше, Тоні не знав настільки німецької мови, по-друге, він ледве цікавився етнографічною літературою... По-третє, Тоні взагалі не вмів читати.

Що до іншого, наприклад, до того, що Мартин дуже зворушився, слухаючи казки про Тово, саме в тім місці, де кажеється, в який спосіб народився цей малайський Уленшпігель.

Товів батько, пам'ятає читач, звернувся до свого брата, щоб той допоміг його жінці народити дитину. Так от, чому такий спосіб розмноження так зацікавив старого Мартина?

Про це читач довідається в одному з найближчих розділів.

А поки що читачеві доведеться познайомитись із головною дієвою особою роману.

Головна дієва особа роману... це Мартин — догадується читач. Може, втім, це Дюваль. А може, Едіт, Гаррі, м-р Лейстон, Камілла... Ні, дорогий читачу! Всі згадані особи не головні персонажі роману.

Головний персонаж роману — це "правда", догадується знову читач, що пам'ятає "Війну та мир" Толстого.

Мимо!

Толстовська "правда" не є головна особа цього роману, її немає навіть серед другорядних персонажів.

Головна дієва особа, найактивніший герой цього роману — це його автор.

Автор цього роману чоловік, 28 літ, брюнет.

Втім, можливо, що дівчина 23 літ, блондинка, його улюблениця.

Все це цілком можливе й навіть дуже близьке до правди.

Є навіть думка, що це колективна творчість п'яťох товаришів, і з них три брюнети й два блондини.

Втім, нехай читач не думає, що його хотять узяти за дурного і запевнити, що в цього роману зовсім немає автора. Автор роману живий чоловік (або живі люди).

Вчора він навіть загубив на вулиці ключа від убиральні; це була не фантазія того, хто пише ці рядки, це було в Києві на вулиці коло крамнички "Ларек". Було це так. Повернувшись додому, він хотів піти до убиральні. В кишені ключа не було. (Щоби з вами такого не трапилось, робіть так: візьміть англійську шпильку, настроміть на неї ключа й пришпильте зсередини до кишені).

Чорт з ним, з тим ключем! — сказав товариш автора роману, чоловік 30 літ, брюнет, "І. Курб"... (втім, це прізвище сюди не стосується). Але автор роману поставився до справи серйозніше, він узяв коробочку сірників і почав, запалюючи їх по одному, кидати в ніч, в огидну нудоту ночі. Нехай читач не думає, що він збирався запалити дорогу.

Ні, він просто пригадав, де вперше витягав на вулиці носовичка і, скерувавши туди свої кроки, знайшов на тротуарі ключ. Тисячі людей перейшли тротуаром, і ніхто не підняв його. Таке було щастя авторове. Цей конкретний епізод, сподіваємось, цілком переконав читача, що автор цього роману не легенда, а "жива людина" або "живі люди", брюнет 28-ми літ або три брюнети і два блондини.

Можливо, втім, що це дівчина 23-х літ, блондинка, його улюблениця.

Але вернемося до діла. Під час описуваних (не в цім, а в попередніх розділах) подій художник Сашко служив секретарем консульства УСРР в Берліні. Художник Сашко — це теж молодий чоловік, літ 24-х, і теж цілком конкретна жива людина, блондин. Коли є гроші, купує сигарети "Нансен", а коли грошей нема, позичає сигарети "Нансен" у товаришів.

Для того, щоби в читача не залишалось ніякісінького сумніву в тому, що художник Сашко — це дійсно жива конкретна людина, блондин літ 24-х, додаємо тут подяку професора Нансена Укртабактрестові (не Сашкові) за сигарети.

Текст письма, полученного от Ф. Нансена Лисакер, 26 февраля 1924 г. Рабочим, служащим и администрации Краснооктябрьской Государств. Табачн. Ф-ки и Центральн. Механич. мастерских.

Я уже письмом выразил Вам мою огромную благодарность через Русского Посла вХристиании за тот великий подарок, который Вы мне прислали.

Я хочу еще раз поблагодарить всех тех, кто подписал прекрасный адрес, и прошу их передать мою глубокую признательность всем рабочим и администрации Краснооктябрьской фабрики и Центральных мастерских за проявленную доброжелательность и любезное внимание.

Я считаю необходимым подчеркнуть, что я чрезвычайно тронут выраженными Вами добрыми мыслями. То, что я был способен сделать для Русского народа, явилось результатом необходимости облегчить тяжелые страдания и бедствия миллионов голодающих. Я тогда желал, чтобы мы могли сделать гораздо больше настолько, чтобы Русский народ мог в то время совершенно оправиться после постигшего его жестокого бедствия.

Положение в большей части Европы тогда было слишком тяжелым, и не представлялось возможным собрать ту сумму денег, которую мы хотели бы.

Я рад, несмотря на все, узнать, что положение в России улучшается, и я безусловно надеюсь, что Россия в скором времени займет снова место одной из величайших промышленных стран.

Разрешите мне выразить мою бесконечную признательность за восхитительные сигареты — прекрасную русскую продукцию, которыми много наслаждаемся я лично и мои друзья.

Искренно Ваш ФРИТИОФ НАНСЕН.

"Краснооктябрьская" Гос. Табачн. ф-ка, выпуская эти папиросы самой высокой марки из отборных сортов иностранных табаков, посвящает их отважному борцу за дело спасения голодающих ПРОФЕССОРУ ФРИТИОФУ НАНСЕНУ.

До речі, читач дізнається з цієї подяки, що професор Нансен є "відважний" борець за справу врятування голодних. "Відважність" його, очевидно, полягала в тому, що він, як другий д-р (О. Кенан), наважився поїхати до Радянської країни.

Крім того, ми бачимо з листа професора Нансена, яке величезне значіння мав він, професор Нансен, в справі врятування голодних. Справді, що б було із нами, коли б чоловіколюбний професор не згодився нам допомогти. Страшно й подумати.

Але щоб ми не думали, що професор Нансен хоч трохи прихильно ставиться до нашої влади, він додає, що "необходимость облегчить тяжелые страдания и бедствия миллиона голодающих" була єдиною причиною його великодушної допомоги.

Оригінал цього листа нам пощастило дістати з коробки, що її купив Сашко за власні гроші в день полочки. Сашко скупив цигарки, а ми скористали літературну частину

коробки.

Сьогодні вранці Сашко йшов не в занадто добрім гуморі додому. До нього в кімнату, де він олійними фарбами мазав натурщиків, приходив фашист.

Було це так... Але перед цим треба розповісти сон художника Сашка.

Захоплений новими винаходами щодо літання в повітрі, Сашко почав міркувати, як би скористати цю справу. Виявилось, що при надзвичайному напруженні всіх нервів людини, коли здається, що все навкруги закипить і перетвориться на піну, — що при такому напруженні нервів та м'язів треба вловити якийсь момент; коли його пропустити, — все знову стає звичайне, буденне й дебеле.

Але Сашкові пощастило спіймати цей момент, і він плавко й легко знявся в повітря. Політавши з три хвилини по кімнаті, Сашко вилетів у вікно на вулицю. Зчинився гамір, люди збилися в купу, підбіг шуцман і витяг револьвера. Сашко вирішив, що з револьвером нема чого жартувати, й пурхнув над будинки. Він летів тепер вище від найвищої дзвіниці. Берлін стелився під ним, як план, по планові плазували, мов комашня, коні, повзли з ледве чутним гудінням жуки-автомобілі, трамвай дерся вгору, Шпрее вилискував крицевим свічадом.

Сашко роздумав секунду й полетів на схід.

Ще рано, він ще встигне повернутися до консульства. Він незчувся, як пролетів панську Польщу й опинився над Москвою. Коло Кремля, на Красній площі він спустився до двох, трьох метрів і почав ширяти над площею.

Зібрались люди, викликано фахівців, і Сашко продемонстрував свій спосіб. Він літав боком, ногами вперед, робив у повітрі мертві петлі, летів животом наперед, навстоячки, летів коміть головою, так що холоші трохи спускалися й москвичі розглядали Сашкові берлінські шкарпетки зі смужками. Коло трьох годин художник Сашко кружляв у повітрі, мов яструб над двором. Нарешті він постановив спуститися й докладно розповісти фахівцям про свій спосіб. Спускаючись, він зачепив ногою циліндр якогось чоловіка, що їхав візником.

Читач вже догадався, що це був містер О. Кенан, що так трагічно загинув у попередньому розділі цього роману. Спіткнувшись об циліндр, Сашко втратив рівновагу й упав на пальто, що вмить підстелив йому один із глядачів. На пальті Сашко пролежав з півхвилини. Поруч стояло ліжко — очевидно, він уже прилетів додому. Для проби Сашко хотів знятись з пальто й зробити кілька кругів по кімнаті, але не зсунувся з місця. Очевидно, він не спіймав момента. В цій хвилині постукано в двері. Сашко звівся на ноги, постановивши політати трохи згодом.

В кімнату увійшов чоловік в циліндрі... Не здіймаючи його, він підійшов до Сашка. Пихнуло на Сашка пивним духом. Потім чоловік з блискучим червоним носом і каламутними очима запитав:

— Sie sind ein russischer Kommunist? (Ви російський комуніст)?

— Ні, — одповів Сашко коротко.

— То вибачайте. Але хто ж ви такий? — запитав знову пивний чоловік.

— Я художник, — одповів Сашко. — Я український комуніст, член партії КП(б)У.

Пивний чоловік лупонув очима й витріщився на Сашко. Сашко вже зовсім прокинувся і, оглядаючись по хаті, шукав якогось кидального інструменту. Очі Сашкові не виражали нічого прихильного до одвідувача пивних. Одвідувач трохи помислив.

— Чи немає у вас російських поштових марок? — змінив він на всякий випадок тактику.

Але замість російських поштових марок Сашко обдарував гостя російською сакраментальною трьохчленовою формулою.

Формула, очевидно, була знайома одвідувачеві. Він пробуркотів щось загрозливе й, похитуючись, вийшов з кімнати. Сашко одягся, пов'язав стрічку і засунув у кишеню бравнінг.

Сьогодні або завтра його можуть попасти на вулиці і добре попобити. Застрелити його, мабуть, не застрелять; не застрелять, бо це викличе всякі неприємності державного характеру, але побити можуть.

З трошки попсованим настроєм, не згадуючи навіть про свій винахід, Сашко пішов до консульства.

Сьогодні консула не було, і Сашко його заступав.

— Можна войті? — почув Сашко хрипкий голос.

— Можна, — суворо гукнув Сашко.

В дверях просунулась голова і зараз же сховалася назад.

— Можна, — люто гукнув Сашко. Голова з'явилася знову, потім поволеньки виліз цілий чоловік. Прикипівши спиною до дверей, він низько вклонився і захолов.

— Чого вам? — суворо сказав Сашко.

Фігура підійшла ближче. Коло столу вона знову низенько вклонилась. Тепер Сашко розгледів одвідувача. Це був, очевидно, молодий ще чоловік літ на 28, та червоний ніс, мішки під очима, мутні зіниці надавали йому вигляду сорокалітнього гемороїдального жуїра.

— Господін консул, — почав несміливо гість. В його хрипкому голосі звучали однаке якісь кокетливі інтонації улюбленця жінок, попаньканого життям дармоїда.

— Господін консул, я к вам с денежной просьбой.

Сашко подивився на суб'єкта. Дегенерат зі слідами всіх можливих хвороб.

— Скільки ж вам нужно? Кто ви такой? — запитав Сашко.

Мартин напружено чекав, чи повернеться Гаррі, чи ні. Гаррі не повернувся. Натомість з'явився серджент із тюремним доглядачем. І доглядач викликав Мартина, Джемса й Тоні.

Ця комбінація трохи занепокоїла Мартина.

Чому не викликано інших? Коли хотять забрати страйковий комітет, то через що беруть тільки Мартина й Джемса, і причому тут Тоні. Чи не має це знову відношення до Руперта?

Троє, що їх заарештував серджент, вийшли в коридор. В кінці його блимала невеличка лямпка — в коридорі була сутінь.

Зненацька розлягся дикий верескливий крик, неначе кричав поранений насмерть

заець. Тоні впав долілиць, ухопив Мартинові ноги й бився мов у трясці.

Він помітив, що зник Гаррі, й вирішив, що їх ведуть убивати, як убили того.

Мартинові ледве вдалося трохи його заспокоїти. Нарешті він із Джемсом узяв Тоні під пахви і потяг коридором.

Коло лампки Тоні опам'ятався і, міцно схопивши, як мавпа, Мартина за рукава, пішов сам. Мартин оглянувся на серджента при слабому світлі лампки; він побачив в ньому щось знайоме.

Серджент спокійно й навіть трохи здивовано витримав його погляд. Вони вийшли з тюрми. Серджент вийняв револьвера й знаком показав їм іти вперед. Салдатів з ним не було.

— Куди ви ведете нас? — запитав Мартин, як за кілька годин перед тим запитував Гаррі.

— До слідчого, — одповів серджент коротко. Зачувши звуки його голосу, Мартин і Джемс оглянулись, мов уражені блискавкою.

Так — це був Дюваль!

— Я казав тобі! — сказав Джемс прикро. Мартин не відповідав йому.

— Куди ви ведете нас, товаришу? — повторив Мартин запитання.

— Не говоріть голосно! — одповів Дюваль. — Ми йдемо в порт. В мене є паспорти для всіх вас. Один паспорт я дав Гаррі. Тепер тихо.

Вони перейшли декілька вулиць.

— Крім усього, в мене є наказ одвести вас до слідчого райо-ну при гавані. В Англії все можна зробити за гроші.

— Але нас все одно заарештують, — сказав Мартин. — Ті самі філери, що продали вам паспорти й ваш серджентський ранг, продадуть вас, коли ми будемо сходити на пароплав.

— Я це знаю, — сказав Дюваль. — Та ми не підемо туди, де нас чекають. Я умовився з філерами, що вони дістануть од мене решту грошей, коли ми сядемо на пароплав. Отже, вони нас чекають у гавані. Але натомість ми сядемо на поїзд і поїдемо катером у Гамбург...

За шість годин після цього, коли Мартин, Джемс і Тоні вже відпливали катером з берега, Дюваль пішов шукати Гаррі. Він почав з того, що одшукав ту вулицю, де Гаррі втік, і пішов у тім районі, розглядаючи крамниці.

Скоро він ізнайшов те, чого йому було треба.

В маленькій крамничці, де продавалося одіж, йому сказали, що чоловічий костюм сьогодні куплено, та купила дівчина. Дюваль попрохав описати її зовнішність і пішов далі.

По черзі він заходив в усі корчми з нумерами й розпитував про парочки. Ніде нічого не було.

Зате коло одної він побачив полісмена й візок. Дюваль закурив сигару, засунув руки в кишені й підійшов до дверей. На візку лежало щось схоже на людське тіло, накрите брезентом. Дюваль уже взявся за клямку на дверях.

— Що це таке? — недбало запитав він у полісмена, простягаючи йому портсигара.

— Отруїлись якісь дурні, — одповів полісмен, — хлопець із проституткою. Поставили чайника на вугілля і заснули.

Дюваль зробив крок і підняв крайчик брезенту.

З візка на нього глянуло мертве обличчя Гаррі. Дюваль постояв ще з секунду, потім, ніби передумавши, повернув туди, звідки прийшов.

В районному адресовому бюрі за № 417 видано замовцеві адресу доктора хемії професора Мессебі.

— Хто ви такий? — запитав Сашко, звертаючись до дегенерата.

— Ах, дорогой мой, ужес, ужес! Моего папашу, генерала Сільницького, ви зналі по-відімому — друг покойного імператора, убілі большевікі, і двух моїх брат'ев на моїх глазах.

Сашко пересмикнувся на обличчі, але нічого не сказав.

— Вот у меня есть документи от... вот рекомендательное пісьмо імператриці Марії Фьодоровни.

Сашко взяв "рекомендательное пісьмо імператриці Марії Фьодоровни" і почав читати.

Дегенерат тим часом розповідав, як він сидів у Че-Ка, як їм пощастило втікти, й не шкодував виразів на адресу більшовиків. Сашко скінчив читати. Скінчивши читати, він акуратно зложив листи й шпурнув їх дегенератові в обличчя.

Далі він трошки розійшовся, стукнув кулаком об стіл і гукнув:

— Ти куди попав, сукин син? Вон, сволоч, відси!.. (Тут Сашко удруге в цей день скористався з сакраментальної формули).

Суб'єкт знітився й почав рачкувати до дверей.

— Я, я нічево, ізвініте, товарищ, я сам демократ, я сам революціонер, два раза в тюрьме...

— Вон! — закричав Сашко й підвівся з стільцем. Суб'єкт тремтячими руками одчинив двері й вислизнув геть.

Сашко схопився і пройшовсь два рази по хаті. В цій хвилі постукано знов. В кімнату увійшов високий кремезний чоловік з похмурим виразом на обличчі. Вся шкура на лиці в нього була в рівнесеньких цятках, наче віспувата.

— Сідайте, товаришу.

На худорлявім обличчі з'явилась тепла посмішка. Він сів.

— Кажіть, що треба!

— Я салдат, — почав той. — Народився коло Владивостока. Мене разом з іншими післано ще за тої війни в Марсель з експедиційним корпусом. Сидів в окопах, ходив в атаку два роки. Просився до Росії — не пускають. Сидів у карцерах разів з чотири. Доводилося знову йти в окопи. В 17-ім році дізналися, що в Росії революція. Не схотіли воювати й ми. Зробили мітинг. Тоді нас погнали на передові позиції, ззаду розстрілювали з кулемета. Вибили мало не половину. Мене поранено кулею французького кулемета в руку. Потім нас загнано в концентраційний лагерь. За кожне

слово нас нещадно пороли. У Франції б'ють не гірше, ніж били в царській Росії. Б'ють, одливають водою й знову б'ють. Д-р стежить, щоб не забили до смерті. Лагер був такий. Самі мусіли викопати ями, ями пообношували колючим дротом. В цих ямах ми жили з півроку. Їсти майже нічого не давали. Тих, що скорилися, посилено служити в Колчака та Денікіна.

Мене бито шість разів, я не хотів їхати. Потім мене й кількох іще послано в Конго мостити дорогу.

Чоловік спинився. Потім він указав рукою на своє лице, цятковане, наче віспою.

— Знаєте, що це таке? Над нами стояли негри з нагаями. Коли в спеку впадеш од сонця, б'ють, поки не встанеш. Захворієш — просишся до доктора — б'ють, поки не признаєшся, що здоровий. Мене схопила малярія. Мене бито, щоб я працював. Одного ранку я не зміг встати. Прийшов унтер і велів іти працювати. Я хотів встати і не зміг. Скільки він не бив мене нагаєм. Тоді вони прив'язали мене до дерева. Під деревом була мурашина купа. Обличчя і все тіло мені помастили цукром...

Кілька товаришів там померло. Я б зроду відти не вибрався, якби не товариш, що проїздив там дорогою...

Чоловік спинився знову.

— Я був в найбільших боях тої війни. Все це дурниця проти того, що я пережив згодом.

Руки йому затремтіли, і з горла вилетів якийсь дикий болючий крик.

— Я зроду не плакав — ви можете мені повірити!

Він, здригуючись усім тілом, видавав уривками якісь вовчі звуки.

Обидва сиділи мовчки.

— Ви не знаєте, хто вас визволив? — запитав Сашко.

Чоловік мовчав. Спазматичні корчі схопили йому горло. Нарешті він спромігся сказати.

— Я не знаю його прізвища. Він поміг багатьом. Це такий собі невеличкий на зріст наш земляк.

— Він руський? — запитав Сашко.

— Ну так, вроді руський. Українець! — пояснив чоловік.

— Як він туди потрапив?

— Він казав, що пристав до якоїсь експедиції. Та експедиція пропала в болотах. Він один вратувався.

— Добре! — сказав Сашко. — Завтра ви можете одержати папери.

Він підвівся й стиснув руку чоловікові.

Шановний професор Мессебі допіру скінчив свій manicure й бавився в кабінеті з котом. Він не нав'язував йому папірця на хвіст, як це робили деякі великі люди в час відпочинку, а знайшов інший, на його погляд, цікавіший, спосіб. Набравши повен рот диму, він раптом пускав його котові в обличчя. Кіт пирскав і тікав, але всюдисуща професорова рука ловила його за хвіст, і кіт діставав новий заряд диму в писк. Ще за хвилинку кіт почне дряпатись, знав з досвіду поважний учений — тоді він бризкатиме

його одеколоном з шприцу просто у вічі, щоб гострим боєм трохи заспокоїти схвильовану тварину. Гуманний професор допіру взявся за шприца, коли йому принесено візитову картку.

+-----

| Harry Rupert

| Was here

+-----

З радощів професор вибризнув котові у вічі мало не весь одеколон і, стусонувши тварину на прощання ногою, став потирати руки. Він запалив сигару об сигару, присунув пуделко з свіжими сигарами й застиг. На цей раз він вже трохи боявся виявляти свою радість занадто яскраво — о, навпаки, він буде суворий і непохитний, нехай тепер той прохає!

— Увійдіть!

Швидким кроком у кімнату увійшов чоловік і відразу сів проти професора.

"Як він... Еге! це не Руперт! Що за чортовина?!" — заледве встиг подумати професор.

— Ви цікавитесь способом фабрикації препарату "Альбо", — почав чоловік. — Я прийшов сюди в справі його винахідця — Гаррі Руперта.

— Так, дуже приємно, — сказав професор. — Я слухаю. (Очевидно, сам Руперт побоявся прийти).

— Руперт не міг сам прийти, — сказав чоловік (чому професор зоставався спокійний?).

— Руперт не міг сам прийти, — повторив гість (професор не моргнув оком).

— Очевидно, його затримали якісь важливі справи, коли він прохав вас виконати доручення. Я слухаю вас уважно, — приязно сказав професор. (Що це за чудний дядя, що він так пронизливо дивиться?).

— Руперта затримала дуже важлива справа — він не може прийти, бо його вбито, — сказав гість.

На обличчі професоровім одбилась напружена цікавість.

— Він передав мені за день до смерти таємницю свого способу, — поспробував ґрунт гість.

— У вас єсть Рупертів рецепт? — сказав професор. — У мене він теж є! (Професор мацає ґрунт).

— У вас він є, а в мене його немає! — показав гру гість, підвівся, зачинив двері, підійшов до професора, схопив його руки в одну свою, а другою злегка придушив йому горло.

— У вас є рецепт Руперта — значить, це ви його отруїли! В цій хвилі подавайте сюди рецепт!

Логіка гостева не переконала шановного професора, бо рецепту в нього не було. Він знав це твердо. Але рука (що за нервовий невитриманий суб'єкт!) при слові "отруїли" дужче придушила професорове горло.

— Слухайте, — засичав професор, — у мене нема жодного рецепту... одпустіть трохи горло, прошу вас, у мене нема жодного рецепту. Якби я його мав, я не прийняв би якогось Гаррі Руперта, — ви розумієте — він був би мені непотрібний і навіть небезпечний.

Раптом чоловіколюбний професор змовк — він зустрівся з гострими очима. По тілу пробігло якесь огидне почуття — рука одпустила горло зовсім, чоловік сів напроти професора. Стало тихо. Кіт зашкрябав кігтями двері, прохаючи випустити його. З горла професорового вирвався якийсь високий, чудний звук — звук, що нагадував голос п'ятнадцятиліт-нього хлопчини. Потім він знизився, і професор дрімливим голосом сказав:

— Я вбив би Руперта, коли б знав, де в нього рецепт. Він не носив його з собою. Я аналізував змивки з його реторт, — вони були начисто змиті сірчаним квасом. Мені не пощастило відкрити реактиви.

Сказавши це повільним сонливим тоном, професор захитав головою й заснув. Гість одімкнув двері.

— Алло! Хто там є? — гукнув він у залю.

З'явився лакей.

— Професор заснув, збудіть його за півгодини, — сказав гість (кіт вистрибнув у залю й понісся геть, мов навіжений).

— Я слухав вашу розмову, — сказав лакей. — Я можу дещо вам сказати в цій справі.

Чоловік добув банковий білет і передав його лакеєві. Лакей розповів, притулившись до одвірку, про приїзд Лейстона, про невідомого англійця з язвами на обличчі, що цікавився Лейстоном і рецептом.

— Ще десять фунтів, коли ви скажете, хто той чоловік, — сказав гість, дістаючи десять банкових білетів.

Лакей видобув візитову картку.

— Це я свиснув в нього, коли ми сиділи в корчмі! — сказав лакей.

+-----

| dr. James Reeps

+-----

Гість сховав картку в кишеню й вийшов.

— Не забудьте ж збудити професора за півгодини, — сказав він на прощання,

Едіт працювала на текстильній. Їй боліла спина. Вона почала кашляти від пилу, — але психічно вона була спокійна й рішуча, як ніколи. В ній прокинулась уперта американка. Наївна, звикла до щастя, вона тим глибше вірила в швидкий успіх великої справи визволення людства через робітниче повстання. Це повстання мало визволити й піднести її саму — вона читала про Спартака й потайки вчилася стріляти з револьвера, закладаючи туди монтекристові кульки. Вона як-раз улучала в двері, коли увійшов Дюваль. Не кажучи ні слова, не відповідаючи на її запити, він видобув картку й показав їй.

+-----

| dr. James Reeps

+-----

— Ви знаєте цього чоловіка на обличчя?

Пальці Едітові міцно стиснули держак бравнінга.

— Він убив винахідця штучного протейну, Гаррі Руперта!

Потім Дюваль розгорнув уранішнє число "Times'a".

"Вчора вночі в Вайтчеплі отруїлись вугільним газом робіт-ник і дівчина. Прізвище Гаррі Руперт і Кет.

Причину самогубства не з'ясовано. При Руперті був фальшивий паспорт — для виїзду за кордон".

— Він убив їх обох! — сказав Дюваль. — З рецептом він поїде до Радянських республік і продасть його за мільйони. Я їду шукати його.

Сашко вертався додому, озираючись на всі боки й обминаючи групки фашистів, що виходили з шинків. В його плани не заходило бути попобитим сьогодні на вулиці. Фашисти пронюхали вже, де його ательє, і могли підстерігати його коло дверей. Зараз було б дуже до речі влетіти в ательє просто вікном. Коли б воно було зачинене, він міг би зробити в повітрі петлю й влетіти ногами вперед крізь шибку. Кат із нею, з шибкою! Своє здоров'я дорожче!

Розділ 10

ЛЕЙН МОЛОДШИЙ І ЛЕЙН СТАРШИЙ

Відки Гаррі знав по-ірландськи? Лейн молодший та Лейн старший. Суддя з крашанками. Старомодний автомобіль. Сашко й троє п'яних. Слон з коров'ячими язиками. Лейн молодший продає хату Лейнові старшому. Два ідіоти в Гамбурзі. Велосипеди Enfield в 1900 році. Сашко в Харкові. Зустріч з Дювалем на вулиці Лібкнехта. Вітерець з кіптягою. Кінець.

Читач пригадує собі, що Гаррі Руперт, робітник-американець, звернувся до жандарма ірландською мовою, і той відразу поставився до нього не як до нумера 13-го, а як до людини. Ми маємо розповісти тепер, де американець Руперт мав нагоду познайомитись із ірландською мовою. В Америці багато ірландців, відповідає читач. Так, але Гаррі вивчав ірландську мову не в Америці, не серед ірландців Америки, не серед емігрантів, а де б ви думали?

— В Ірландії, дорогий товаришу.

В гірній місцевості Антрім є сірчано-квасний завод, а біля нього невеличке місто. Поїзд буває один раз на день, і ніхто їм не їздить, окрім орендарів фарм.

В описуваний день до шинку увійшов літній чоловік, що держав перед собою у витягненій руці солом'яного бриля. Трошки похитуючись, він підійшов до столика, сів і обережно поставив бриля на стіл.

Потім він гукнув, щоби йому дано літр елю. Він присунув до себе кухлик і замислився. Потім він вийняв із бриля одне, два, три, чотири яйця, облупив їх і почав мовчки їсти, запиваючи елем.

Товстий хазяїн в жилеті з квіточками присів до нього навпроти й спитав:

— Як справи, м-р суддя? Чому це ви принесли з собою крашанки? Хіба вам не до вподоби мої?

— Нащо мені ваші, коли в мене є свої? — рипучим голосом сказав суддя. — Я купую собі їх на пені дешевше на тузіні.

Хазяїн зробив приязну усмішку. Павза.

— А як справи в суді? — спитав він.

— Сьогодні скінчимо справу Лейнів, — просичав суддя. — Виграв старший.

— Старший виграв, старший виграв, — зацікавився хазяїн. — Адже ж старший мусів програти.

— Дорогий містер О. Леннан! — сказав суддя. — Ви знаєте, молодший панькався з соціалістами. Отже, чого вам іще більше треба. Га?

Молодший М. Лейн працював на сірчано-квасному заводі. Старший Лейн, брат Лейна молодшого, мав крамничку в місті. Він торгував милом, содою, гасом для автомобілів. Цей останній товар небагато давав йому прибутку. В цілому містечку тільки директор заводу мав машину, й ту якогось допотопного типу. По-перше, вона ходила гасом, а не бензином. По-друге, вона покривала максимум 20 кілометрів за годину; по-третє, вона мала мотор під корпусом і нагадувала візникову джолу в місті Києві. В профіль вона виглядала схематично так:

Шини були не надувні, а суцільні, як у київських візників.

Але головною хобою цього автомобіля було те, що він ось уже п'ять років як попсувався, й нікому в містечку його направити. Ось яке це містечко в Антрімі.

Ясна річ, що Лейн старший небагато мав прибутку з торгівлі гасом.

За три місяці перед описуваним днем Лейн старший постукав у двері хати Лейна молодшого.

Лейн молодший оце одмивав щіткою руки після сірчано-квасного заводу — робота там тяженька, бо немає пристойної вентиляції, квас розіллятий просто по підлозі й дух стоїть такий, що хлопчик Лейна молодшого починає чхати, коли батько ще тільки переходить двір. Так от, Лейн молодший чистив щіткою з милом руки, а його дружина, бажаючи догодити Богові в суботу, робила святковий пудинг.

Вона виглядає, як дівчина — вони тільки два роки як поженилися, й вона не встигла ще спаскудитись у святому шлюбі. Одне тільки погано — нема чого одягти на святки нового. Нема нічого й для хлопчини. Він попалив нові штанці квасом, лаштуючи собі сірчано-квасний завод у куточку кімнати.

Лейн молодший живе у своїй хаті, отже, син його може там хазяїнувати. Батько Лейн залишив молодшому в спадщину хату за містом, а старшому заповідав назбирані з фарми гроші. Все це було дуже добре, але хата стояла надто близько заводу. Дах увесь укрився іржею, й його можна було пробити кулаком. Гас поїв дерево на лутках вікон і на одвірках. Лейн молодший дуже був не від того, щоби переселитися з цієї хати деінде.

— Здоров, друже! — сказав Лейн старший, заходячи до хати.

Тим часом Сашко йшов та йшов додому, оминаючи групки пивних людей і

намацуючи в кишені бравнінга.

Підійшовши до дверей свого ательє (воно ж і спальня), художник спинився.

Коло під'їзду стояло троє людей і розмовляли проміж себе.

Один із них здавався Сашкові фатально схожим на того, що був у нього сьогодні вранці в ательє. Сашко, посвистуючи, пройшов собі повз свої двері, ніби він тут ніколи й не жив. Глянувши на групку, він пізнав уранішнього пивного чоловіка. Той, на щастя, не звернув на нього ніякісінької уваги, коли не рахувати того, що одригнув пивом на всеньку вулицю. Товариші його переглянулись і теж гикнули. Сашко відходив вулицею. З завулку показалися ще три фігури й пішли йому назустріч. Пішли швидким рішучим кроком. Двоє йшло спереду, третій трохи відстав і роздивлявся на всі боки. Сашко вирішив, що краще мати діло з трьома п'яними, ніж з трьома тверезими. Отже, він повернув назад і пішов до своїх дверей.

Проминувши двері, він раптом перевернувся на підборах і стрілою ринув у під'їзд. Він щасливо проскочив крізь шерег і вітром став збігати по східцях. Але на четвертім ступені він зачепився носком джиммі за східці і впав. В ту ж мить троє пивопивців вдерлися в будинок. Сашко не мав навіть часу добре пожаліти, що він забув літати, як уже один з фашистів насів на нього. Але Сашко не дурно був тверезіший од нього. Він копнув його ногою в живіт — розлягся голосний пивний відриг, і чоловік одкотився геть. Але двоє других були вже тут. Кожен схопив Сашка за руку, й за одну секунду вони витягли його на вулицю. Третій підвівся, йшов ззаду й держав Сашка за комір. Сашко відчув, що його справа в певних руках, і йому зробилось трохи не по собі.

— Одпустіть мене в цій хвилі, — сказав він по-німецьки.

Троє не звернули на його слова ніякісінької уваги.

Тоді Сашко лягнув ногою назад. Задній застогнав, випустив коміра — Сашко закрутився, мов вуж на сковорідці, випростав уже одну руку... як раптом він почув на ший холодну сталь револьвера. Він спинився на мить — його схоплено за руку. Обмацали його кишені й витягли бравнінг і документи.

"Зле, — подумав Сашко, — це пахне убивством і знищенням документів. Врешті, яке діло фашистам до прав угодовського уряду. Заб'ють, та й потому. Зле!"

Вони одійшли кроків з десять од ґанку. В цей момент до ґанку підійшли ті троє, але й не подивилися на цих.

"Еге", — подумав Сашко.

— Пустіть, — крикнув він, скільки мав голосу.

— Пустіть, ... мать, — додав він по-слов'янськи.

Ті троє спинилися — один з них зірвався з місця й підбіг до групи. Це був невисокий чоловік з білявим обличчям.

— В чому справа? — спитав він коротко.

Фашисти тягли Сашка далі.

— Алло, Март! — гукнув білявий.

Підійшов другий, за ним, озираючись, підбіг третій. Март і білявий розкидали фашистів, мов солому.

Сашко одняв в одного з них документи й бравнінг свої та його, і всі четверо подались до Сашкових дверей.

Розтявся постріл. Куля дзеленькнула об стіну. Сашко замкнув двері, підійшов до телефону в портъє й викликав полі-цію.

Але коли з'явилось двоє шуцманів, фашистів уже не було. Сашко щиро подякував трьом — один з них був шоколадний на колір, і вони пішли.

— Здоров! — одповів Лейн молодший.

— Що Гаррі? — запитав старший.

— Гаррі служить на сірчано-квасному! — одказав той.

— Слухай, друже, — сказав старший. — Тут ось яке діло. До заводу проводять трамвай, і твоя хата буде на лінії. Я хочу перенести сюди свою торгівлю. Продай мені свою хату. Знаєш що, ходім поговоримо в пивній, там буде вільніше.

— Скільки ж ти даєш мені за хату? — спитав молодший, коли вони вихилили по першій.

— Я даю тобі сто двадцять фунтів, — в стільки батько оцінив цю халупу. Ти розумієш: їй треба ремонту.

— Гаразд, — сказав молодший. — Я згоден.

Вони пішли пішки до нотаря, що жив на другім кінці містечка. Ішли серед рясних, зелених садків.

— Отут ітиме трамвай, — сказав старший.

— Що воно за трамвай буде — кінний чи паровий? — спитав молодший.

— Електричний, — одповів поважно другий.

— Ото скисне тепер директор зі своїм автомобілем.

З-під акацієвих кущів вихопився заєць і дременував дорогою. Якийсь хлопчина на старомодному велосипеді з великим переднім колесом погнався за зайцем...

Лейн старший, намагаючи в кишені запродажну, йшов в доброму гуморі додому. Він був нежонатий, і на нього задивлялись усі панни з містечка — адже ж на ньому завжди був новенький костюм і штани в кліточку.

Він підійшов до дверей і постукав.

Вийшла стара й підвелась навшпиньках до його вуха.

— Там у вас якась дівчина, — сказала вона пошепки.

Лейн старший схвильовано кахикнув і увійшов у вітальню.

Вона сиділа на кріслі, затуливши обличчя руками. Він підійшов ближче й одвів їй руки од лица. Перед ним була дружина Лейна молодшого...

— Увійдіть! — гукнув Сашко.

До кабінету повноважного консула увійшов величезний, схожий на слона, старий.

— Вам чого?

— Дайте мені візу до Росії.

— Хто ви такий?

Слон витяг засмальцьовану подерту папірку й розіслав її на столі.

— Це що? — запитав Сашко.

— Що? — документ, — он бачите — Рудой-Руденко, он же Семенчук.
— Цього мало. Звідки ви приїхали? Де ви жили?
— Приїхав з Америки.
— Як же ви приїхали без документів?
— А з биками — заганяли биків на пароплав, я з ними й пробіг.
— У-г-ум... А вийшли ви як?
— З биками й вийшов.
— Слухайте, скільки вам літ? Чого ви ото їздите?
— Ех, пане-товаришу, — життя таке коротке, а світ такий прекрасний, життя таке багате й зелене.

Сашко трошки зворушився.

— Слухайте, все-таки я вас на Україну не пущу. Не можна.
— Ну, то я піду пішки.
— Як же ви перейдете через кордон?
— А якось перейдемо. Нам не вперше!
— Ну, коли вже хочете йти, то я вас пораджу — не йдіть через Польщу, бо там вам покажуть. Йдіть через Румунію.

— То спасибі вам, а все-таки, може, дали б?

— Ні, — одповів Сашко рішуче, бо почував, що старий епікуреєць починає його переконувати. — Прощавайте.

— Бувайте здорові.

Семидесятилітній слон легким кроком вийшов з кімнати. В дверях він зіткнувся з паном у котелку. Пан підійшов до столу, поклав котелка на стіл і сів, підсмикнувши штанці над джиммі. Потім він швидко забалакав англійською мовою, киваючи головою й щось показуючи пальцями. З рота ви-

блискували 32 золотих зуби. Поклав перед Сашком два паспорти.

— Ви можете по-німецьки чи по-російськи? — запитав нервово Сашко.

Американець ніби й не чув і торохтів собі далі.

Сашко узяв паспорти й уважно розглянув їх. Потім він одклав їх убік. Американець говорив далі. Сашко слухав ще кілька хвилин. Потім сказав:

— Цих я до України не пущу.

— Чому? — сказав американець по-російськи.

— Може, дозвольте, я вам скажу, хто ви такий. Ви американець з Київської губернії, прожили в Америці літ із десятків — служите агентом "Ноуд'а" і тепер хочете накинути нам двох психічно хворих. Так, психічно хворих, можете не заперечувати. Ясна річ, що до Америки вони приїхали не психічно хворі; тепер, коли американський капітал висотав з них усі жили, ви хочете вирядити їх назад... Так от, це діло не вийде. Коли вони вам ні до чого, можете зробити з них шніцель для Вільсона. Ви мене зрозуміли?

— Так.

Американець одяг котелок і поважно вийшов. Перед дверима він спинився й сказав:

— Я жертвую вам 2000 на користь голодних.

— Ви жертвуєте 20 доларів? — перепитав Сашко. — Наліво кругом марш — шоста кімната...

— Мила моя, безцінна! — сказав Лейн старший.

Дружина Лейна молодшого взяла голі руки Лейна старшого й поклала їх собі на плечі. Вони лежали мовчки.

— Пора, — сказала вона. — Скоро він повернеться додому з нічної роботи.

— Так ти ж не забудеш, що я казав! — нагадав Лейн старший.

— Не забуду, милий, — сказала вона. — Ми будемо щасливі. Він якось проживе з Гаррі.

І вона почала одягатись. Вона одяглась і вийшла з кімнати.

Натомість у Сашкову кімнату в консульстві увійшло троє. Третій ішов ззаду й озирався навкруги. Він був шоколадний на колір і держав старшого з тих двох за кінчик рукава.

Сашко впізнав тих, що вратували його.

— Звідки ви, товариші? — спитав він.

— Я з Америки, — почав ламаною французькою мовою старший.

— Він з Америки, — переклав чистою українською мовою молодший.

— Ви не знаєте отого Рудого-Руденка, он же Семенчук? — спитав Сашко.

— Він уже тут, ну і сволоч же! — сказав американець. — Такого волоцюги світ ще не бачив. Ви знаєте, він щомісяця міняв роботу. То він мие золото в Клондайку, то, дивись, товариші з Техасу пишуть через два тижні, що він найнявся пасти бики. Тільки він і там не всидів. Там треба їздити верхи, а він через цілий день спить. Ввечері встає, стріляє корову й робить собі на вечерю коров'ячий язик. "Я, — каже, — не можу жити без коров'ячого язика на вечерю". Прогонили його звідти — він пішов до фермера на степ. Оце місяця немає, як його вигонив фермер, бо він і тут почав бити корови на язик.

— Тепер він хоче до України, — сказав Сашко.

— Не треба давати йому візу. Нащо такий волоцюга в голодній країні?

— Я й не дам! — сказав Сашко. — Покажуйте ваші документи.

Мартин виклав свої папери, розповів про Тоні. Сашко надписав резолюцію. В цій хвили в кімнату увійшов якийсь захеканий чоловік і, не дивлячись нікуди, підбіг просто до Мартина...

Лейн молодший програв справу в суді. Було це так. Суддя витяг з жилетної кишені пару яєць, облупив їх і з'їв перед буфетним прилавком. Потім він одяг мантию й почав судити. Лейн молодший продав Лейнові старшому хату. Лейн старший, купивши хату, продав її металургійній компанії за вдсятеро більшу ціну. Крім того, жінка молодшого принесла всі гроші, що він одержав за хату, старшому. Це було доведено. Отже, старший мусів повернути гроші. Але він прийшов на суд в парадному одязі, й усі знали, в тім числі й суддя, що він мав тепер не менше як дві з половиною — три тисячі фунтів. Отже, він виграв справу.

Коли суддя вимовив вирок, Лейн молодший кинувся з ножом на брата. Його

схопили, він поранив когось, вирвався й підбіг до дверей...

Чоловік підбіг до Мартина й сказав:

— Ви вже тут — я ждав Едіт — вона не приїхала.

Мартин вийшов з ним із кімнати, за ним поплентався Тоні, озираючись на всі боки.

Джемс вийшов теж. У кімнаті zostалися тільки Сашко та Дюваль.

— Ваші документи, товаришу, — сказав Сашко.

Дюваль видобув засмальцьований, старовинний квиток члена партії КП(б)У.

— Де ви були? — запитав Сашко. І Дюваль розповів йому всю історію.

Лейстон знайшов Едіт, чи, слушніше сказати, Едіт знайшла Лейстона. Висаджуючись у Гамбурзі, вона потрапила на процесію. Попереду йшов американець у котелку, а за ним човгали двоє хворих. Перший психічно хворий, колишній мільярдер, Мак-Лейстон, а другий — кретин Сідні Лейстон.

Морган вирядив їх з Америки, щоб не дратувати суспільної думки. Побачивши Едіт, Сідні кинувся до неї й став благати визволити його.

Вона стояла, мов остовпіла.

— Ви знайомі з панями? — ввічливо спитав американець.

Едіт не знала, що сказати. Християнська мораль плекати двох ідіотів, щоб заробити собі царство небесне. З другого боку, робота з товаришами, шлях у переможне майбутнє. Американець спостеріг, що вона вагається, й дивився на Едіт, не зводячи з неї очей. Вона була в дешевій сукні фабричної робітниці. Від неї не можна було ждати великої допомоги.

— Так, я знайома! — сказала Едіт. — Може, ви допомогли б мені грошми — я зараз без роботи. Ви, очевидно, їм родич чи приятель?

— Грошми? — сказав американець. — Ні, грошей я не маю. Мені ось треба вирядити цих двох панів до Радянської Росії.

— До Радянської Росії? Так. Так ви не можете мені дати півсотні доларів заради старого знайомства?

— На жаль, ні! — сказав американець, ввічливо попрощався й пішов зі своїми хворими.

В Едіт стиснуло серце, коли вона одірвала од себе кретинову руку. Вона одвернулася. Ні, брати його з собою не можна; їй самій доведеться багато попрацювати над собою, щоб не бути тягарем в голодній країні.

Вона одійшла декілька кроків. З закушеної губи поточилась краплина крові й потекла підборіддям.

Едіт подивилась на годинника: вона пропустила поїзд на Берлін...

Американець взяв авто й устиг на поїзд. У вагоні він розглянув ще раз папери Лейстонів.

Справжнє прізвище Мак-Лейстона було Лейн. В нього був брат Мартин Лейн — так стояло в документі його батька. Прізвище братової дружини було М. Лорен. В Америці він додав до свого прізвища закінчення — stone, трохи змінивши початок. Серед паперів Лейна, чи Лейстона, був пакет з паспортом Лейна молодшого, робітника

сірчано-квасного заводу. Лейн молодший, Мартин на ймення, мав сина Гаррі. Вони були ірландці з Антріму.

Едіт, Дюваль, Мартин, Джемс і Тоні зустрілися в Берліні. Вони мали вже візи до Радянської Республіки.

В інтернаті на ліжкові лежав Дюваль. Тоні сидів на підлозі. Едіт розповідала, як вона зустріла свого батька й брата в Гамбурзі.

— Знаєте що? — сказав Дюваль. — Знаєте що, Едіт? Ви й досі не знаєте, як Мартинове прізвище.

Мартин спав на ліжкові поруч. Він дихав важко, і з його вуст виривалося якесь напівзвіряче бурмотіння.

— Не знаю, — сказала Едіт.

— То ви й не знаєте, що це Мартинів перстень, — сказав Дюваль, розглядаючи її палець з старовинною каблучкою.

На ній було вирізьблено букву "L".

— Мартинів? Це перстень мого батька!

— Батько ваш дістав цей перстень від свого брата. Мартина Лейна.

Едіт дивилася на нього широко розплющеними очима.

— Гаррі Руперт, винахідник протеїну, — це син Мартина Лейна — ваш брат у перших.

І Дюваль удруге розповів усю історію.

Всі слухали мовчки історію двох Лейнів: як утік Мартин з Ірландії, як збагатів Лейстон, як жив маленький Гаррі в дитячому притулку, як він емігрував до Америки. Джемс раз у раз ізнизував плечима.

Коли Дюваль скінчив, Джемс після павзи запитав:

— От, я бачу, ти все знаєш. Скажи, кому я доводжуся сином, чи батьком, чи чортзна-чим?

Дюваль не відповідав — він пильно розглядав каблучку на пальцеві Едіт, ніби вперше її побачив.

Одповів шоколадний Тоні. Узявши Джемса за рукава, він сказав:

— Ти мій другий батько.

Таким чином, читач дізнався про все, що йому було треба. Він уже догадався, що історія з Лейнами в Антрімі відбувалася двадцять літ з гаком тому, коли Гаррі ще повзав по підлозі й робив у куточку сірчано-квасний завод.

Справді, як могли б зараз хоч у найглухішій закуткові Ірландії їздити на таких велосипедах. Коли вже в 1900 році Енфільд мав діаметр переднього колеса тільки на сантиметр більший од заднього. Читач, може, хотів би ще знати, хто забрав документи по смерті Камілли й що сталося пізніше з Сашком і з Дювалем.

На перше питання автор роману (чи його автори) щиросердо відповідає:

— Не знаємо!

Бо, дійсно, було б нісенітницею, щоб, скажем, Дюваль міг цікавитися тими документами. Нащо вони були йому? Що за діло йому було до танцівниці, до того ж ще

й не живої, а мертвої? А надто нащо здалися йому її документи?

Із Сашком автор цього роману (чи його автори) зустрівся в Харкові.

Сашко йшов з якимось білявим, низеньким на зріст чоловіком.

— Ти куди йдеш, Сашко? Вибачте, товаришу!

Товариш одвернувся до вітрини Державного Видавництва й розглядав якісь книжки.

— Куди йду? Дай цигарку. Іду до "Вістей" от з товаришем.

Товариш обернувся обличчям.

— Дюваль! — розлігся вигук по вулиці Лібкнехта. — Що ви тут робите? Знайшли Ріпса з рецептом?

— Не знайшов! — похмуро одповів Дюваль. — Не знайшов, бо він щез на Кубані. Рецепт пропав з ним разом.

— Що ж ви гадаєте робити тут?

— Ось думаю братись до хемії. Гаррі успів сказати дещо. Але я не зумів записати, не знаю хемії. Можливо, що я пригадаю назви реактивів, коли вивчу хемію.

— А де інші — де Мартин, Едіт, Джемс, Тоні?

— Мартин... — почав Дюваль, але в цій хвилі обличчя йому зблідло, він похитнувся й упав навznak на тротуар.

Було сонячно й гаряче. Вулицею знявся вітерець, закрутив якісь уривки, змішав їх з пилом і щез за ріжком.